

HISTORIALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

2/2015 • 16 €

För midsommaren

HISTORIA LLINEN AIKAKAUSKIRJA

113. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Janne Virkkunen (pj), Marja Jalava, Risto Jussila, Petri Karonen,

Sari Katajala-Peltomaa, Kaarina Palojärvi

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Kenelle historia kuuluu? 121

Artikkelit

Liisa Seppänen, Kadut ja kaupunkisuunnittelu keskiajan Turussa 123

Aadu Must, Siperian ensimmäisen luterilaisen siirtokunnan syntyhistoria 137

Janne Kosunen ja Matti Mieskonen, Tulenkantajat – Historiantutkimus ja maailmansotien välisen ajan kulttuuriliike 148

Lauri Viljanen, "On hausکمپی tehdä kumousta kuin siitä kirjoittaa" – Neuvostosuomalainen historiankirjoitus ja -tulkinnat Suomen sisällissodasta 1920- ja 1930-luvulla 160

Laura Saarenmaa, "Kunniavelkamme naisille" – *Aatami*-miestenlehti seksuaalipoliittisena keskustelufoorumina 179

Kolumni

Jouni-Matti Kuukkanen, Miksi kirjoittaa historiaa? 192

Syväluotaus

Matti Peltonen, Hayden Whiten käytännöllinen puoli 194

Arvioita

Risto Pulkkinen, Suomalainen kansanusko – Samaaneista saunatonnttuihin (*Mikko Heikkilä*) 198

Kirsi Kanerva, Porous Bodies, Porous Minds – Emotions and the Supernatural in the Íslendingasögur (ca. 1200–1400) (*Frog*) 200

Mikko K. Heikkilä, Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum (*Kaisa Häkkinen*) 202

Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa (toim.), Autonomisen Suomen rajamaa – Viipurin läänin historia V (*Panu Pulma*) 203

Marko Nenonen & Raisa Maria Toivo (toim.), Writing Witch-Hunt Histories – Challenging the Paradigm (*Walter Rummel*) 205

Heikki Roiko-Jokela (toim.), Ihminen ja metsä – Kohtaamisia arjen historiassa 1–2 (*Ismo Björn*) 207

Anja Kervanto Nevanlinna, Oulunkylä – Äggelby – Vanhan huvilakaupungin aikakerrostumat (*Janne Haikari*) 209

Henna-Riikka Pennanen, Material, Mental, and Moral Progress – American conceptions of Civilization in Late 19th Century Studies on "things Chinese and Japanese" (*Seija Jalagin*) 210

Louis Clerc, La Finlande et l'Europe du Nord dans la diplomatie française – Relations bilatérales et intérêt national dans les considérations finlandaises et nordiques des diplomates et militaires français 1917–1940 (*Kristina Ranki*) 211

Mirkka Danielsbacka, Vankien vartijat – Ihmistien psykologia, neuvostosotavangit ja Suomi 1941–1944 (*Janne Kirivuori*) 212

Riitta Nikula, Suomalainen rivitalo – Työväenasunnosta keskiluokan unelmaksi (*Anu Soikkeli*) 213

Sami Outinen, Sosialidemokraattien tie kansantalouden ohjailusta markkinareaktioiden ennakointiin – Työllisyys sosialidemokraattien politiikassa Suomessa 1975–1998 (*Tapio Bergbohm*) 215

Markus Kantola, Skills and Constraints – Bill Clinton's Presidential Leadership of Entitlement Reform, 1993–1999 (*Markku Henriksson*) 217

Heta Mulari, New Feminisms, Gender Equality and Neoliberalism in Swedish Girl Films 1995–2006 (*Ulrika Dahl*) 217

Kannentekijä eläkkeelle 219

Tiedemaailma

Teppo Vibola, Erkki Lehtinen 6.8.1929–6.4.2015 220

Marko Lamberg, Kukoistava keskiaika 221

Ari Helo, Yhdysvaltalaiset arvot puntarissa Oulun yliopistossa 222

Kansi: Osuustoiminnan juhannusjuliste julkaistiin vuonna 1941 sekä suomeksi että ruotsiksi. Kuva: Työväenmuseo Werstas.

Kenelle historia kuuluu?

Koettua keväällä 2015: kännykkäni hälyttää ja huomaan jonkun tavoittelevan minua Tukholmasta. Soittaja kertoo suunnitteilla olevasta kaupungin keskiaikaisia kirkkoja käsittelevästä teoksesta. Hän oli ajatellut minun osuudekseni fransiskaanelijien kirkkoa, joka nykyisin tunnetaan Riddarholmenin kirkkona, mutta suomalaisittain murtava ruotsini saa hänet selvästi hämmentymään – laitoksen kotisivulla kun ei lue, että Tukholman kaupungin historian nykyinen professori on suomalainen, eikä soittaja ilmeisesti tiedä, että matkapuhelinnumeroni alun numerosarja 358 on Suomen suuntanumero. Todellakin: kun kerron olevani parhaillaan Suomessa, puhelu päättyy pikaisesti, toki lupauksiin palata asiaan sähköpostitse. Asia kyllä eteneekin, sen jälkeen kun itse pitkän ajan perästä tiedustelen kahdesti asiaa soittajalta, mutta nyt ajatuksena on se, että voisin ehkä kirjoittaa Kuninkaanlinnaa vastapäätä sijaitsevasta Suomalaisen seurakunnan kirkosta. Fransiskaanelien kirkko on siis osaltani unohdettu. Episodi ei todellakaan ole ensimmäinen kerta, kun saan epäsuorasti tai suorasti ymmärtää, etten oikeastaan ole pätevä sanomaan mitään Tukholman tai ainakaan ruotsalaisten historiasta.

Historia on perinteisesti ollut luonteeltaan kansallinen tieteenlaji. Aivan varhaisimpina historiankirjoituksen ilmiöinä voidaan pitää myyttisiä tulkintoja maailman synnystä ja oman kansan varhaisvaiheista. Silloinkin, kun histo-

riankirjoitus vähitellen erkani uskonnonharjoittamisesta, menneisyyden taltioinnit keskittyivät valtakuntien ja niiden johtajien vaiheisiin. Vaikka pyrkimystä lähdekritiikkiin ja objektiivisyyteen esiintyi jo vuosisatoja sitten – hyvänä esimerkkinä Olaus Petri *Ruotsin kronikassaan* –, valtavirtahistoriat myötäilivät vallanpitäjiä ja kaunistelivat kansallista menneisyyttä. Kun moderni länsimainen historiatiede syntyi 1800-luvulla, sekin palveli pitkään ajatusta kansakuntakeskeisestä menneisyydestä. Eikä tuo ajatus edelleenkään ole kaukana oppikirjojen ja historian yleisesitysten välittämästä historiakuvasta tai oikeastaan kenenkään historia- ja maailmäkäsityksestä. Samalla on ylläpidetty jakoa meihin ja muihin ja jaettu valtioita, kansoja ja kansanryhmiä ikään kuin tärkeysjärjestykseen.

Ruotsissa kansallisen historian ajatus näkyi historiatieteiden kentillä vahvemmin kuin Suomessa, mikä tulee selvimmän esiin siitä, ettei Ruotsissa toisin kuin Suomessa ole yleisen historian oppituoleja eikä tieteenalaa. Toki Ruotsissakin tutkitaan antiikin ja ulkoeurooppalaisten kansojen historiaa, mutta kaiken kaikkiaan tutkimus, jossa ruotsalainen tutkija keskittyisi Ruotsin ulkopuoliseen historiaan, on harvinaisempaa kuin Suomessa. Ruotsalaisissa tutkimus- ja opetuslaitosten virantäyttöprosesseissa voi käydä niinkin, että lausunnoissa – siis ulkomaisilta lausunnonantajilta pyydytyissä lausunnoissa – etusijalle asetettu ei-eurooppalaista

syntyperää oleva historioitsija saa havaita olevansa tilanteessa, jossa työpaikan hakuun julistanut oppilaitos ilmoittaa keskeyttävänsä prosessin etenemisen ja ilmoittaa syyksi tarpeen selvittää, onko sillä varaa täyttää kyseistä vakanssia.

Meillä suomalaisilla ei kuitenkaan ole syytä rehvastella näennäisellä avarakatseisuudellamme. Omassa keskuudessamme olemme toisinaan pilkanneet Suomen oman historian tutkimusta navetan takaisten asioiden penkomiseksi, mikä käänteisellä tavalla kertoo kansallisesta ja arvottavasta ajattelusta ikään kuin ranskalaisen kylän asioiden selvittely olisi yhtään sen hohtokaampaa tai tieteellisesti arvokkaampaa kuin savolaiskylän. Yleisen historian tutkimus voi Suomessa pahimmillaan tarkoittaa sitä, ettei suomalainen tutkija koe eikä näe tarvetta käydä vuoropuhelua kotimaisilla kielillä laadittujen tutkimusten kanssa.

Vaikkemme eläkään totalitaarisessa yhteiskunnassa, jossa valtion johto sanelee tieteiden tutkimuskohteet ja tulkinnat, osaamme myös itse asettaa rajoja sille, kuka historiaa pääsee tutkimaan ja mistä lähtökohdista ainakin silloin, kun laitokset ja oppiaineet valitsevat uusia tutkijakoulutettavia ja täyttävät opetus- ja tutkimustehtävien eri vakansseja – aina noita valintoja ei voi luonnehtia avoimiksi vaan joskus kovinkin nurkkapatrioottisiksi. Ulkomaalaisia kohtaan kohdistettu vieroksunta on jäänyt vähäisemmäksi paljolti sen vuoksi, että tiedeyhteisömme on taustoiltaan edelleen paljon kansallisempi kuin vaikkapa länsinaapurissamme. Eikä kukaan liene selvittänyt sitä, miten kattavasti vähemmistöjemme edustajat pääsevät osallistumaan ammattitutkimuksen tekoon muissakin rooleissa kuin tutkimuskohteina.

Sinänsä historian kansallinen ulottuvuus on ymmärrettävä ja yleisinhimillinen piirre. Ihmi-

nen on tilallinen olento, ja useimmiten ikään kuin kasvanut – ja osin kasvatettukin – sisään tietynlaisiin, enemmän tai vähemmän alueellisesti kytkeytyneisiin kulttuurisiin ja henkisiin rakenteisiin. On luonnollista, että henkilököhtäinen kiinnostus kohdistuu monesti ensi sijassa oman kotiseudun tai maakunnan tai maan historiaan, koska ne määrittävät myös omaa identiteettiä. Suomalaisillakin yliopistoilla ja niissä toimivilla historiaa opettavilla ja tutkivilla yksiköillä katsotaan olevan myös alueellisia tehtäviä yhteiskunnallisen vuorovaikutuksensa puitteissa. Oman maan menneisyyden ulkopuolelle suuntautuva kiinnostus voidaan puolestaan selittää globaalien tason ymmärtämisenä, mutta ehkä siltikin enemmän jotakin aikakautta tai kulttuurialuetta tai tutkimusteemaa kohtaan tunnettuna henkilökohtaisena kiinnostuksena.

Puhtaasti tieteelliseltä kannalta historiantutkijan kotipaikalla tai kansallisuudella ei ole merkitystä sille, miten tasokasta hänen tekemänsä tutkimus on. Luonnollisesti kielivaikkeudet voivat vaikeuttaa tutkimuskirjallisuuden tai lähteiden käyttöä, ja erilainen kulttuuritausta tai jo huonompi paikallistuntemus voi tuottaa myös monenlaisia tulkintavirheitä, mutta toisaalta kulttuurien tutkimuksessa ja sitä soveltavassa historiantutkimuksessa on tuotu esiin myös erilaisuuden rikastuttava vaikutus: ken tulee ”ulkopuolelta”, ei todennäköisesti ole yhtä sidoksissa vallitseviin paikallisiin ajatus- ja toimintamalleihin tai aikaisempiin tarkastelutapoihin. Jo keskiaikainen ruotsalainen sananlasku tiesi tämän muodossa ”Vieraan silmä on tarkka”.

MARKO LAMBERG

marko.lamberg@historia.su.se

marko.lamberg@helsinki.fi

marko.lamberg@uta.fi

Liisa Seppänen

Kadut ja kaupunkisuunnittelu keskiajan Turussa

Liisa Seppänen esittelee artikkelissaan Turun keskiaikaisista kaduista kertovia todisteita ja tarkastelee ensimmäisten katujen rakentamisen ja kaupungin perustamisen sekä asuttamisen välistä suhdetta. Seppänen pohtii myös nimeltä tunnettujen katujen paikantamista historiallisten lähteiden, aihetodisteiden ja vertailuaineiston avulla.

Keskiajan kirjallisissa lähteissä mainitaan Turusta kahdeksan eri katua. Vanhin tunnettu kadun nimi, Hämeenkatu (*Tauastagathuna*), mainitaan vasta vuonna 1426¹ eli reilu 120 vuotta Turun kaupungin perustamisen jälkeen.² Ensimmäinen maininta Suurtorilta tuomiokirkolle johtaneesta Kirkkokadusta (*Kyrkiogatunne*) on vuodelta 1443³ eli noin 140 vuotta sen jälkeen, kun Kirkkokatu on arkeologisten todisteiden perusteella ilmestynyt Turun kaupunkikuvaan.⁴ Kaskenmäessä sijainneeseen Pyhän Olavin konvent-

tiin johtaneet Luostarin yläkatu (*Offuer gathun*) ja Luostarin alakatu (*Clösthret [och] nidhar gathun*) mainitaan ensimmäisen kerran vuosina

1. *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok. The Black Book of Åbo Cathedral. Facsimile version of the 1890 edition with a new introduction and translations of the original preface and the register of documents with brief introductions.* National Archives of Finland 1996, REA 570. Jatkossa lähdejulkaisusta käytetään vain lyhennettä REA.

2. Turun museokeskuksen arkisto, Kaivausraportti 2007, Mika Ainasoja et al., Turku I, Tuomiokirkontori (Varhainen Turku -hanke). Kaupunkiarkeologiset tutkimukset 2005–2006; Aki Pihlman, Varhainen Turku -tutkimukset Turun tuomiokirkon vieressä. Teoksessa Katri Motuste (toim.) *HIT – History in town. Elämää ja maalaislinkeinoja keskiaikaisessa kaupungissa*. Turun maakuntamuseo 2007a, 7–12; Aki Pihlman, Varhainen Turku -tutkimushanke. Uusia arkeologisia tulkintoja Turun kaupungin muodostumisesta. Teoksessa *HIT – History in Turku. Tietoja, taitoja ja löytöjä. Näyttely Turun linnassa 15.6.–23.9.2007*. Näyttelyesite 42. Turun maakuntamuseo 2007b, 12–14; Liisa Seppänen, Town in Transition. Outlining the Construction Activities in Medieval Turku. Teoksessa Hanna-Maria Pellinen (toim.) *Maasta, kivistä ja hengestä. Earth, Stone and Spirit. Markus Hiekkänen Festschrift*. Turun yliopisto, Helsingin yliopisto, Suomen kirkkohistoriallinen seura & Suomen keskiajan arkeologinen seura 2009, 242–243; Aki Pihlman, Turun kaupungin muodostuminen ja kaupunkiasutuksen laajeneminen 1300-luvulla. Teoksessa Marita Söderström (toim.) *Varhainen Turku*. Raportteja 22. Turun museokeskus 2010, 10–18; Liisa Seppänen, Stadskulturens djuprotare rötter ligger vid Aura ås stränder. *Finsk Tidskrift* 10 (2011), 475–487.

3. REA 515.

4. Ainasoja et al. 2007; Pihlman 2007a, 8; Pihlman 2007b, 12–13; Tanja Ratilainen, Kirkkokadun ja sen varrella sijainneen tontin vaiheita. Teoksessa *HIT – History in Turku. Tietoja, taitoja ja löytöjä. Näyttely Turun linnassa 15.6.–23.9.2007*. Näyttelyesite 42. Turun maakuntamuseo 2007, 16; Seppänen 2009, 243.

FT Liisa Seppänen työskentelee post doc -tutkijana Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa. Sähköposti: liisa.seppanen@utu.fi.

1467 ja 1486.⁵ Luostarin yläkadun kiveystä paljastui nykyisen Hämeenkadun ja Nunnankadun välisestä risteyksestä parin metrin syvyydeltä vuonna 1990. (Kuva 1, 10/a) Katua ei voitu tällöin ajoittaa, mutta sen alla sijainneen puurakenteen perusteella katukiveys ajoittuu aikaisintaan 1400-luvun alkupuolelle.⁶ Luostarin alakatua (Jokikatua) saatiin esille sekä Rettiginpalatsin kaivauksissa vuosina 1992–1994 että Rettiginrinteen kaivauksissa vuonna 2014 (Kuva 1, 8/b, c). Kaivauksissa ei tavoitettu kadun keskiaikaisia kerroksia, mutta katulinjaus on jäljitettävissä sen varrella sijainneiden rakennusten perusteella ainakin 1400-luvun alkuun.⁷

Luostarin jokikatu (*Aagathan*) mainitaan lähteissä ensimmäisen kerran vasta vuonna 1509, minkä perusteella on ajateltu, että Luostarin alakatu on ollut vanhempi nimitys Luostarin jokikadulle.⁸ Kirjaus ei kuitenkaan välttämättä todista kadun nimen muuttumista, sillä saman kadun eri osista on keskiajalla voitu käyttää samanai-

kaisesti eri nimityksiä.⁹ Vuodelta 1509 löytyy myös ensimmäinen maininta Suurtorilta Uudellemaalle johtaneesta Karjakadusta (*Faegathan*), jonka ikää ei ole pystytty vielä kaivauksissa todentamaan.¹⁰ Turun keskiaikaisten katujen joukkoon kuuluvat myös vuonna 1471 mainitut Kauppiaskatu (*Köpsmansgata*) ja *Kinhäste/Kinhestegatan*.¹¹ Uuden ajan alun lähteissä mainitaan Turusta näiden lisäksi 16 muuta katua, jotka ovat voineet olla olemassa jo keskiajalla.¹²

Lähteissä mainittuja katuja on 1900-luvun alusta lähtien pyritty paikantamaan Turun vanhimpaan kaupunkimittaukseen, jonka maanmittari Olof Gangius laati todennäköisesti vuonna 1634.¹³ (Kuva 1) Kaupunkimittaus on tehty siis yli 300 vuotta Turun perustamisen ja ensimmäisen katuverkoston laatimisen jälkeen. Epätarkkuuksistaan huolimatta Gangiuksen kartta on kuitenkin hyvä lähtökohta myös keskiaikaisen Turun katuverkoston tarkastelulle, johon arkeologisissa

5. REA 714; Reinhold Hausen, *Finlands medeltidsurkunder V, 1481–1495 (FMU 3855–4645)*. Finlands Statsarkiv 1928, FMU 4115.

6. Turun maakuntamuseon arkisto, Esa Laukkanen, Turku, II, Nunnakatu, Kaapelikaivanto 1990, 11, 15 (piirros 12); Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos, Ekologian osasto, Dendrokronologian laboratorio, ajoitusselostheet 70–73, 1991, Pentti Zetterberg, Turun Nunnankadun arkeologisten kaivausten puunäytteiden A–H iänmäärittäminen, dendrokronologiset ajoitukset FIT4301, 4401–03, 4501–03 ja 4601. Kaivauksertomuksessa (Laukkanen 1990, 11–15) kiveys on tosin tulkittu pihakiveykseksi sen vuoksi, että sen päältä löydettiin eläinten luita. Sijainnin perusteella kysymyksessä on kuitenkin todennäköisesti Luostarin yläkadun kiveys. Luiden perusteella kiveystä ei myöskään voi tulkita pihakiveykseksi, sillä esimerkiksi Åbo Akademin pääarakennuksen tontilla sijainneen, uudelle ajalle ajoittuvan kiveyksen päältä (RA 7) löydettiin eläinten luita, ja kyseinen rakenne on tulkittu katukiveykseksi. Ks. Liisa Seppänen, *Rakentaminen ja kaupunkikuvan muutokset keskiajan Turussa. Erityistarkastelussa Åbo Akademin pääarakennuksen tontin arkeologinen aineisto*. Turun yliopisto 2012, 159, 243, 909, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5231-1> (30.12.2014). Kiveyksen alapuoliset puurakenteet ovat voineet olla alla sijainneen vanhemman katupinnan puukatteen jäännöksiä.

7. Museoviraston arkisto, Kaupunkiarkeologinen kaivaus, 24.1.1994–3.4.1995, Minna Sartes & Hannele Lehtonen, Turku II/2/3, Rettigin tontti/nykyinen Aboa Vetus-museon alue, 51, 111, 114–115, 119–120, http://www.aboavetusarsnova.fi/files/tiedostot/Aboa_Vetus_kai-vauskertomus_1994-1995.pdf (1.5.2015). Artikkelin käsikirjoituksen yhteistyövaiheessa Rettiginrinteen kaivausraportti ei ollut vielä valmistunut. Kaivauksista on kerrottu Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogissa 22.7.2014, <http://kulperi.blogspot.fi/2014/07/rettiginrinteen-arkeologiset-kaivaukset.html> (5.4.2015).

8. REA 698. Ks. Erkki Kuujo, *Turun kaupungin historia 1366–1521*. Turku 1981, 176.

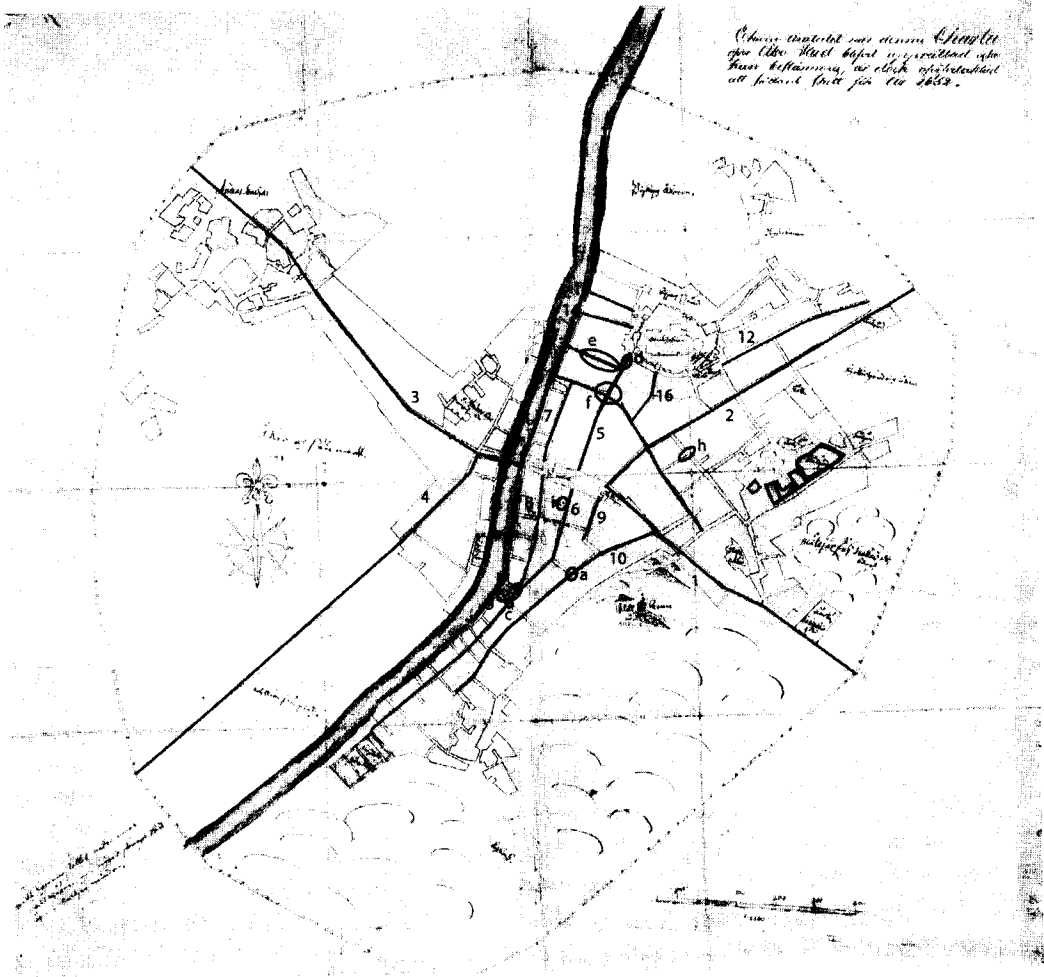
9. Jonas Ferenius, Gator och gränder i Gamla stad under medeltiden. Teoksessa Björn Hallerdt (toim.) *Upptaget. Arkeologi i Stockholm inför 2000-talet*. Samfundet s:t Erik, Stockholms stadsmuseum & Stockholms medeltidsmuseum 2002, 72–73.

10. REA 699.

11. Reinhold Hausen, *Finlands medeltidsurkunder IV, 1451–1480 (FMU 2874–3854)*. Finlands Statsarkiv 1924, FMU 3470.

12. Kuujo 1981, 175–176; Aki Pihlman & Juhani Kostet, *Turku. Keskiajan kaupungit* 3. Turun maakuntamuseo 1986, 60–62.

13. J. W. Ruuth, *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. Första häftet, Bidrag till Åbo stads historia, Andra serien, IX. Åbo stads historiska museum 1909.

Kuva 1. Gangiuksen kaupunkimittaukseen (1634) aiemmissä tutkimuksissa paikallistetut keskiaikaiset kadut: 1) Karjakatu (Fågatan), 2) Hämeenkatu (Tavastgatan), 3) Aninkaistenkatu, 4) Linnantie (Slottsvägen), 5) Kirkkokatu (Kyrkogatan), 6) Luostarin välikatu (Klostermellangatan), 7) Jokikatu (Ågatan), 8) Luostarin alakatu/jokikatu (Klostermedergatan/ågatan), 9) Raatihuoneenkatu (Rådstugugatan), 10) Luostarin yläkatu (Klosterövergatan), 11) Kroopinkatu (Groggatan), 12) Teinikatu (Djäknegatan), 13) Kauppiaskatu (Köpmansgatan), 14) Pyhänhengenkuja (Helgeandsgränden), 15) Pyhänruumiinkuja (Helgalekamensgränden) ja 16) Kinhästegatan. Lähde: Pihlman & Kostet 1986, 60–62, kartta 13. Karttaan on piirretty mustalla ne katulinjaukset, jotka todennäköisesti ovat sijainneet suurin piirtein näillä kohdilla. Harmaalla on puolestaan merkitty ne linjaukset, joiden paikallistaminen täsmälleen näille kohdille on olemassa olevien todisteiden perusteella mielestäni epävarmaa. Ne katujen kohdat, joista on tehty havaintoja 1990- ja 2000-luvun arkeologisissa kaivauksissa on merkitty karttaan ympyröillä ja kirjaimilla (a–i). Karttaan ei ole merkitty joen länsipuolella, nykyisen kaupunginkirjaston tontin kaivauksissa löydettyjä jäännöksiä kivetystä Broberginkujasta, jonka varhaisin vaihe ajoittuu 1600-luvun loppupuolelle, sillä kuja on merkitty vasta Turun 1700-lukua ja 1800-luvun alkua kuvaaviin kaupunkimittauksiin. Kartan kuva: TMK/Pekka Kujanpää. (Alkuperäinen kartta on Kansallisarkiston kokoelmassa.)

kaivauksissa esille saatuja havaintoja voidaan verrata.¹⁴ Oletettavasti kartassa esitetty katuverkosto on pääpiirteissään sama kuin keskiajan lopulla, sillä Per Brahen (Pietari Brahen) käyn-

14. Kartan tarkkuudesta Tapani Tuovinen, Turun kaupunkiarkeologiaa historiallisten karttojen perusteella. Teoksessa Marita Söderström (toim.) *Varhainen Turku*. Raportteja 22. Turun museokeskus 2010, 127–130.

nistämät uudistustyöt toteutettiin Turussa vasta 1600-luvun puolivälissä, ja tällöinkin ne kohdistuivat etupäässä Aurajoen länsipuolelle.¹⁵

Mahdollisiksi katupinnoiksi tulkittavia rakenteita on tullut esille erilaisissa maansiirto- ja rakennustöissä jo 1900-luvun alusta lähtien. Vanhempien kaivausten pienialaisuuden takia on kuitenkin usein vaikea sanoa, onko kaivauksissa havaittu rakenne ollut kadun tai pihan päällystystä vai rakennuksen sisäpuolella sijainnutta lattiaa. Vanhempien kaivausten yhteydessä löytyneitä rakenteita ei ole myöskään voitu ajoittaa.¹⁶ Siten arkeologinen tutkimus on antanut uutta aineistoa katujen tutkimiseen pääasiassa vasta 1990-luvulta lähtien. Tähän mennessä tosin vain muutamissa kaivauksissa on saatu esille keskiaikaisia katupintoja (Kuva 1, d, h, i), sillä monet kaivaukset ovat ulottuneet ainoastaan keskiaikaa nuorempiin kerroksiin.¹⁷

Eniten keskiaikaan ajoitettuja katuja on saatu esille Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksissa vuonna 1998 (Kuva 1, h). Alueelta saatiin esille viisi katulinjausta, joista ainoastaan yksi on nähtävissä Gangiuksen laatimassa 1630-luvun kartassa.¹⁸ (Kuva 1, h) Kyseinen katu on tehty jo 1360-luvulla, jolloin tämä osa Mätäjärven korttelista on tullut kaupunkiasutuksen piiriin.¹⁹ Muita alueelta paljastuneita kulkuväyliä ei Gangiuksen karttaan ole merkitty. Katujen puuttumista Gangiuksen kartalta selittää joko se, että ne ovat jääneet pois käytöstä ennen kartan laatimista tai niiden merkitseminen karttaan ei ole ollut kartan laatijan mielestä oleellista. Puuttuvista kaduista yksi katu on ollut käytössä vielä kartan laatimisen aikana kadun pinnalta löytyneen rahalöydön (1633–1637) perusteella. Sen lisäksi myös toinen kulkuväylä on voinut olla käytössä vielä 1600-luvun alkupuolella.²⁰ Tältä alueelta löytyneet kadut osoittavatkin, että Gangiuksen kartta ei sittenkään paljasta välttämättä koko kuvaa keskiajan katuverkostosta.

Vaikka keskiaikaisia katuja on saatu Turun arkeologisissa kaivauksissa esille tähän mennessä

määrällisesti vähän ja pieneltä alalta, löytyneet eriaikaiset katulinjaukset vahvistavat muutenkin kaupunkien osalta tehtyä havaintoa: kaupungin tärkeimmät katulinjaukset ovat yleensä pysyneet jokseenkin samoina useiden kymmeneen, jopa satojen vuosien ajan.²¹ Katuverkosto on täten edustanut yhtä kaupungin pysyvintä elementtiä, ja sen linjausten muuttaminen on ollut yhteydessä kaupungin rakentamisessa tapahtuneisiin laajempiin, kokonaisvaltaisiin muutoksiin, joiden katalysaattorina on usein ollut koko kaupunkia koskenut hävitys ja sitä seurannut jälleenrakennus. Keskiajan kuluessa sekä uuden ajan alussa Turun tiedetään palaneen useita kertoja.²² Tuhoja seuranneissa jälleenrakennustöissä kaupungin katuverkostoon on voitu tehdä muutoksia, joiden selvittäminen on mahdollista ainoastaan arkeologisin kaivauksin.

15. Pihlman & Kostet 1986, 27–29, 62.

16. Kaikki Turussa ennen vuotta 1984 tehdyt kaupunkiarkeologiset havainnot, kaivaukset ja valvonnat on luettelointu kaupunkiarkeologisessa perusselvityksessä Aki Pihlman & Juhani Kostet, *Turku. Keskiajan kaupungit* 3. Turun maakuntamuseo 1986.

17. Arkeologisissa kaivauksissa esille saaduista kaduista ks. Seppänen 2012, 908–910; Turun museokeskuksen arkisto, Kaivausraportti, Aki Pihlman et al., Turku II, VI. Kirjastosilta. Kaupunkiarkeologinen kaivaus 2011, 2013, 3, 17, 22, 30. Vuoden 2014 Katedraalikulun kaivauksissa paljastuneesta kadusta on artikkelin kirjoittajan oma havainto ja päätelmä sen keskiaikaisesta ajoituksesta. Kaivauksista vastasi Turun Museokeskus, jonka raportti kaivauksista ei ollut valmistunut artikkelin käsikirjoituksen valmistumiseen mennessä.

18. Seppänen 2012, 916, kuva 282.

19. Seppänen 2012, 461–465.

20. Seppänen 2012, 206–207, 239–240.

21. Useiden keskiaikaisten kaupunkien nykyinen katuverkosto on edelleenkin suuressa määrin sama kuin keskiajalla. Esimerkiksi Lundin katuverkoston muuttumattomuudesta Peter Carelli, *The Medieval Infrastructure of Lund. Old Rural Traditions and a New Urban Concept*. Teoksessa Manfred Gläser (toim.) *Die Infrastruktur. Lübecker Kolloquium zur Stadarchäologie im Hanseraum IV*. Verlag Schmidt-Römhild 2004, 458.

22. 1400- ja 1500-luvulla Turun mainitaan palaneen ainakin osittain mahdollisesti 16 kertaa. Kuujo 1981, 180; Ruuth 1909, 152–157.

Katuverkoston synty ja kaupunkisuunnittelu

Viime vuosiin asti yleisesti vallinneen käsityksen mukaan Turun keskiaikainen katuverkosto olisi syntynyt suunnittelemattomasti ilman yhteiskunnan päättäjien taholta tullutta ohjausta.²³ Toisenlaisilla linjoilla oli jo 1960-luvun lopussa C. J. Gardberg, joka esitti ajatuksen Turun keskiaikaisen asemakaavan ja katuverkoston rakentamisen suunnitelmallisuudesta.²⁴ Ajatus ei perustunut kuitenkaan todisteisiin. Vaikka Turun keskialjalta ei ole säilynyt kartografisia tai kirjallisia todisteita katuverkoston systemaattisesta suunnittelusta, arkeologisten todisteiden perusteella voidaan sanoa, että katuverkoston rakentaminen on liittynyt olennaisesti kaupungin laajentamiseen ja rakentamiseen. Näin ollen sen taustalla on täytynyt olla suunnitelmallisuutta ja monenlaista yhteistyötä. Sitä ovat edellyttäneet ainakin maanomistusta koskevat järjestelyt, mutta myös yhteiset kaupunkirakentamisen tavoitteet ja periaatteet, joihin todennäköisesti saatiin vaikutteita muista kaupungeista. Kaupunkirakentamisen suunnitelmallisuuden ja kontrollin indikaattoreina pidetty katuverkoston geometrikan säännöllisyys ei keskialjalla ollut välttämättä näiden tavoitteiden ja periaatteiden joukossa.²⁵

Turussa keskiaikaisen katuverkoston ja tonttijaon muodostumista määrittivät ensisijaisesti topografiset seikat kuten kaupunkialuetta rajanneet kukkulat, Aurajoki sekä Mätäjärvestä alkunsa saaneet ja kaupunkialueella jokeen laskeutuneet pienet purot. Keskiaikaisten katujen ja niiden varsilla sijainneiden rakennusten keskinäistä rakentamisjärjestystä ei ole aina voitu määrittää, mutta Kirkkokadun kohdalla suoritetuissa kaivauksissa on havaittu, että katu on tehty välittömästi sen varrella sijainneiden vanhempien rakennusten rakentamisen jälkeen.²⁶ Mätäjärven korttelissa vanhimmat kadut ajoittuvat puolestaan samanaikaisiksi niiden vierelle tehtyjen rakennusten kanssa.²⁷

Rakennusten ja katujen keskinäisen tarkastelun perusteella vaikuttaa siltä, että aluksi on teh-

ty kokonaissuunnitelma siitä, miten katulinjaukset kaupunkialueella kulkevat ja miten tontit ja keskeiset rakennukset sijoittuvat niiden varrelle. Tämän kokonaissuunnitelman jäljittäminen voidaan aloittaa kaupungin pääväylien tarkastelulla. Turun keskiaikaiset pääkadut Hämeeseen johtanut Hämeenkatu, Viipuriin ja Uudellemaalle johtanut Karjakatu sekä Satakuntaan johtanut Aninkaistenkatu, kohtasivat toisensa Suurtorilla, Raatihuoneen edustalla. Joen länsipuolelta satamaan ja linnaan haarautunut Linnantie on muodostanut kaupungin neljännen pääväylän, jonka kautta Turku on ollut meriyhteydessä muihin kaupunkeihin ja ympäristöönsä. (Kuva 1, 1–4) Nämä pääväylät ovat todennäköisesti muodostuneet viimeistään siinä vaiheessa, kun varsinainen Turun kaupunki perustettiin Aurajoen itärannalle.²⁸

Aiemmin on oletettu, että ensimmäisessä vaiheessaan Hämeenkatu olisi suuntautunut kaupungin rajalta tuomiokirkon kaakkoispuolella

23. Juhani Kostet, Mätäjärven seutu historiantutkimuksen valossa/Mätäjärviområdet i historieforskningens belysning, Teoksessa Juhani Kostet & Aki Pihlman (toim.) *Turun Mätäjärvi/Mätäjärvi i Åbo*. Raportteja/rapport 10. Turun maakuntamuseo/Åbo landskapsmuseum 1989, 38; Juhani Kostet, Turun asemakaavallinen kehitys keskialjalta vuoden 1827 suurpalloon. Teoksessa Sanna Kupila & Marita Söderström (toim.) *Turun katuja ja toreja. Nimistöhistoriaa keskialjalta nykypäivään*. Turun Museokeskus 2011, 44.

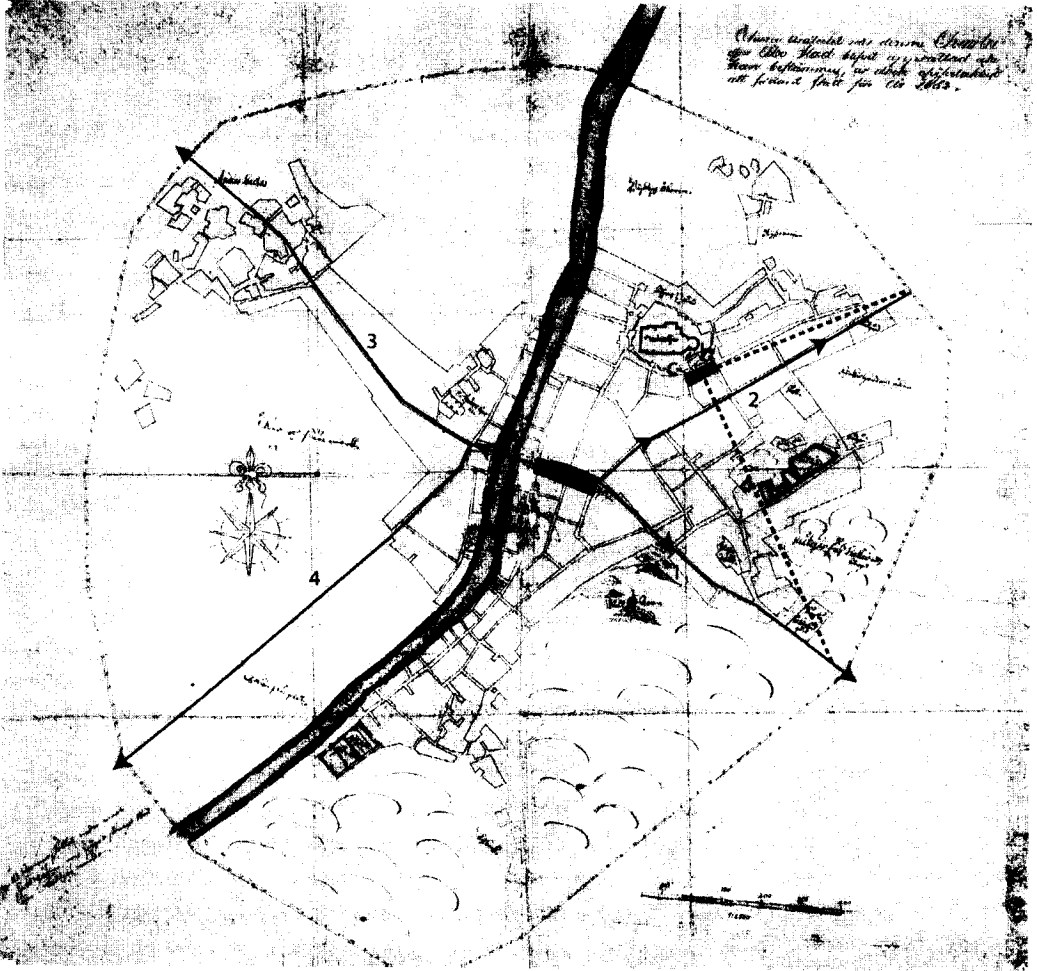
24. C. J. Gardberg, Turun keskiaikainen asemakaava. *Turun kaupungin historiallinen museo*. Vuosijulkaisu 32–33 (1969), 36–37.

25. Keith D. Lilley, *Urban Life in the Middle Ages 1000–1450*. Palgrave Macmillan 2002, 152–153, 158, 168; Seppänen 2012, 903–904. Turun varhaisen asemakaavan kehityksestä ks. myös Kostet 2011, 45–46.

26. Tanja Ratilainen, Tiilen käytöstä 1300-luvun Turussa. Teoksessa Marita Söderström (toim.) *Varhainen Turku*. Raportteja 22. Turun museokeskus 2010, 33.

27. Rakennusten ja katujen kuvaukset sekä ajoitukset ks. Seppänen 2012, luvut 3.2. ja 4.1.4.

28. Kaupungin varhaisimmasta vaiheesta ks. Ainasoja et al. 2007; Pihlman 2007a, 7–12; Pihlman 2007b, 12–14; 2010, 10–18; Seppänen 2009, 242–243; Seppänen 2011.

Kuva 2. Turun liikenteelliset pääväylät, Karjakatu (1), Hämeentie (2), Aninkaistenkatu (3) sekä linnan johtanut Linnantie (4), ovat lähteneet symmetrisesti Suurtorilta (a). Karttaan on merkitty myös Gangjuksen kartassa näkyvä Koulutori (b) ja sen sisälle vuosina 2005–2006 tutkittu kaivausalue (c). Kaivauksissa löytynyt Koulutorin vanhin pinta ajoittuu 1400-luvulle. Katkoviivoilla on merkitty tulkinta siitä, että Hämeenkatu ja Karjakatu olisivat johtaneet ensi vaiheessaan tälle alueelle. Täältä alueelta ei kuitenkaan löytynyt vuonna 1370 mainittua Hevostoria, joka on voinut sijaita jossakin tämän alueen tuntumassa. Kartan kuva: TMK/Pekka Kujanpää.

sijainneelle Hevostorille. Myös Uudeltamaalta ja Viipurista Turkuun johtaneen Uudenmaantien on ajateltu varhaisemmassa vaiheessaan johtaneen Hevostorille. Tämän tulkinnan mukaan molempien katujen linjaukset olisi vuonna 1318 muutettu novgorodilaisten hyökkäyksen aiheuttaman tuhon jälkeen siten, että katujen päätepisteeksi olisi tullut Suurtori.²⁹ (Kuva 2) Tuomiokirkon ja nykyisen Akatemiantalon välisellä alueella suoritetuissa kaivauksissa etsittiin to-

disteita Hevostorille ja tälle ajatukselle vuosina 2005–2006. Tutkitun alueen vanhin toripinta

29. Reinhold Hausen, *Finlands medeltidsrökunder VII, 1509–1518* (FMU 5359–5967). Finlands Statsarkiv 1933, FMU 5378; C. J. Gardberg, *Turun kaupungin historia 1100-luvun puolivälistä vuoteen 1366*. Teoksessa Ella Kivikoski & C. J. Gardberg, *Turun kaupungin historia kivikaudesta vuoteen 1366*. Turku 1971, 267–268; Kuujo 1981, 174–175; Pihlman & Kostet 1986, 60; REA 420, 570, 683, 698, 699, 701; Kostet 1989, 38.

ajoittuu kuitenkin vasta 1400-luvun puoliväliin.³⁰ On kuitenkin mahdollista, että Hevostori on voinut sijaita jossakin muualla, jopa aivan tutkitun alueen välittömässä tuntumassa. Siihen viittaa vuodelta 1370 säilynyt asiakirja, jossa mainitaan tuomiokirkon kaakkoispuolella Hevostorin varrella sijainnut asuintalo.³¹ On myös mahdollista, että katedraalikoulun rakentamisen ja asema-kaavauudistuksen myötä tori olisi siirretty tai laajennettu 1400-luvun puolivälissä koulun edustalle, jolloin sen nimi olisi vaihtunut Koulutoriksi. Hevostorin olemassaoloon ja edellä esitettyyn oletukseen siitä, että kaupunkiin johtaneet pääväylät – Hämeenkatu ja Karjakatu – olisivat kohdanneet ensi vaiheessaan Hevostorilla, ei kaivauksissa saatu siten ehdotonta vastausta.

Pidänkin todennäköisempänä vaihtoehtona, että Karjakatu, Hämeenkatu ja Aninkaistenkatu olisivat saaneet alkunsa Suurtorilta aivan 1300-luvun alussa, jo ennen novgorodilaisten hyökkäystä. Yhden teorian mukaan keskiaikaisen kaupungin katuverkoston rakentaminen olisi aloitettu suunnitelmallisesti torilta siten, että kadut olisivat lähteneet säteittäin kaupungin eri osiin ja johtaneet kaupungista ulos vieville pääteille.³² Kun tarkastelemme Gangiuksen karttaa edellä mainittujen katujen osalta, teorian soveltaminen Turun katuverkoston muodostumiseen ei tuota vaikeuksia. (Kuva 2)

Suurtorin ikää ei ole vielä selvitetty kaivauksilla, mutta sen itäpäädyssä sijainneen raatihuoneen ensimmäinen rakennusvaihe on ajoitettu 1300-luvun alkuun. Kirjallisissa lähteissä raatihuone mainitaan tosin ensimmäisen kerran vasta vuonna 1434, mikä on osoitus siitä, että kirjallisten lähteiden ja arkeologisten todisteiden väliin mahtuu usein monta tapahtumarikasta vuosikymmentä ja rakennusvaihetta.³³ Raatihuoneen varhaisimman ajoituksen ja kaupungin suunnitelmallisuuden teorian perusteella Suurtori olisi ollut olemassa jo 1300-luvun alussa.

Kun Gangiuksen karttaan lisätään Suurtorilta alkunsa saaneet muut kadut, huomataan

symmetrian täydentyvän uusilla säteillä. Tällöin torin eteläpuolelle suuntautuneiden Luostarin jokikadun/alakadun, Luostarin välikadun ja Raatihuoneenkadun pohjoispuoleisina vastineina ovat Jokikatu, Kirkkokatu ja sisämaahan johtanut Hämeenkatu. Torin pohjoispuolella sijainneista kaduista Kirkkokatu on johtanut torilta tuomiokirkolle. Jokikatu on puolestaan johtanut vähintään kaksihuoneisen rakennuksen luokse, jonka pinta-ala on ollut lähes 100 m². Rakennus on ollut yksi kaupungin varhaisimpia rakennuksia ja ajoittuu 1300-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle. Joka tapauksessa 1300-luvun alun Turussa tämän kokoinen rakennus on ollut hyvin merkittävä, ja ainakin osa rakennuksesta on toiminut ehkä jonkinlaisena kokoontumistilana tai varastona.³⁴

Torin eteläpuolelta alkunsa saaneet Luostarin jokikatu ja välikatu ovat johtaneet Kaskenmäessä sijainneeseen Pyhän Olavin dominikaa-

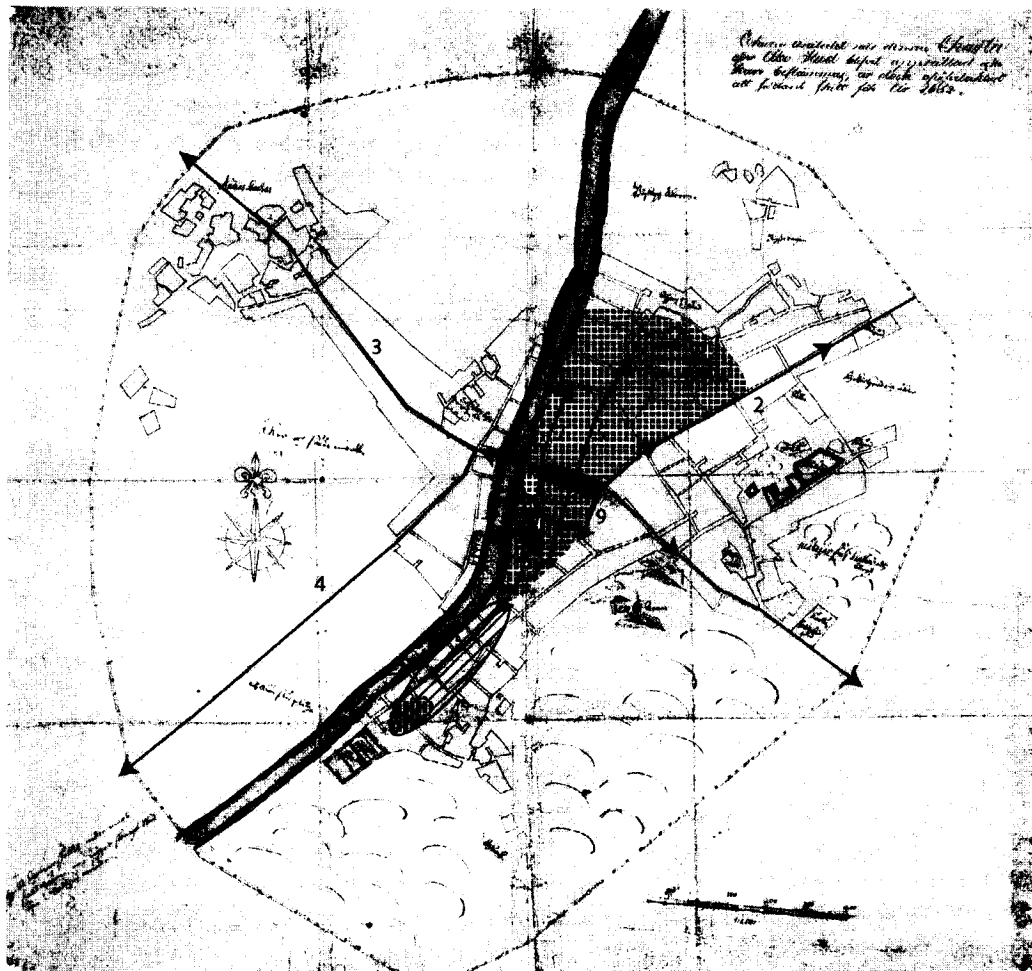
30. Ainasoja et al. 2007; Elina Saloranta, Akatemiantorin alueen varhaisia vaiheita. Teoksessa *HIT – History in Turku. Tietoja, taitoja ja löytöjä. Näyttely Turun linnassa 15.6.–23.9.2007*. Näyttelyesite 42. Turun maakuntamuseo 2007, 30.

31. REA 213.

32. Kerstin Söderlund, Stockholm's infrastructure. Teoksessa Manfred Gläser (toim.) *Die Infrastruktur. Lübecker Kolloquium zur Stadarchäologie im Hanseraum IV*. Verlag Schmidt-Römhild 2004, 481.

33. REA 449; Pihlman & Kostet 1986, 53; Kari Uotila, Åbo medeltida rådhus. En stenbyggnad vid ett medeltida torg. *META* 4 (2002), 3–11; Kari Uotila, Kivitaloja keskiajan Turussa. Teoksessa Liisa Seppänen (toim.) *Kaupunkia pinta-aa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historian*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. TS-Yhtymä & Suomen keskiajan arkeologian seura 2003, 123–126.

34. Niilo Valonen, Grävningfynden i det gamla Åbo 1952–1953. Teoksessa *Åbo stads historiska museum. Årskrift 20–21 (1956–1957)*. Åbo 1958, 74–89; Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos, Ekologian osasto, Dendrokronologian laboratorio, ajoituslauseke 65, 1990, Pentti Zetterberg, Turun Itäisen Rantakadun/Tuomiokirkkosillan arkeologisen kaivausalueen rakennuslöydön (ns. Valosen D-rakennus) iänmääritys, dendrokronologiset ajoitukset FIT1801–FIT1814.

Kuva 3. Mikäli suurtorilta (a) lähteneet pääkadut olisi rakennettu samanaikaisesti, olisi asutus muodostunut niiden var-
sille jo 1300-luvun alussa. Kuvaan on merkitty kaupungista ulos johtaneet kadut 1) Karjakatu (Fågatan), 2) Hämeenkatu
(Tavastgatan), 3) Aninkaistenkatu ja 4) Linnantie (Slottsvägen). Lisäksi karttaan on merkitty mahdollisesti 1300-luvulla
rakennetut kadut 5) Kirkkokatu (Kyrkogatan), 6) Luostarin välikatu (Klostermellangatan), 7) Jokikatu (Ågatan), 8) Luostarin
alakatu/jokikatu (Klosternedergatan/lågatan) ja 9) Raatihuoneenkatu (Rådstugugatan), jotka ovat johtaneet tuomiokirkolle,
luostarille, Pyhän Nikolauksen kiltatalolle ja kirkon lounaispuolella sijainneelle suurikokoiselle rakennukselle. Ruudutet-
tu alue kuvaa 1300-luvun alkupuolella asutettua kaupunkialuetta. Kaupungin etelä-lounaisosassa sijainnut dominikaan-
ikonventin alue on merkitty vastaavasti, vaikka sen varhaisimmasta vaiheesta Kaskenmäessä ei ole luotettavaa tietoa.
Konventin ja nykyisen Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen välisestä asutuksesta ei ole saatu toistaiseksi 1300-luvun
alkupuolelle viittaavaa todistusaineistoa. Tämä alue on merkitty kuvaan viivoitettuna. Kartan kuva: TMK/Pekka Kujanpää.

nikonventtiin.³⁵ Sen rakentamisen ajankohtaa ei ole pystytty määrittämään, mutta katujen synty-
mistä koskevan teorian perusteella konventti on
voitu rakentaa Kaskenmäkeen jo 1300-luvun
alussa. Torin kulmalta luostarille päin lähtenyt

35. Dominikaanikonventista on käytetty vanhemmassa
tutkimuksessa usein nimitystä luostari. Tässä artikkelissa
käytetyllä konventti-termillä tarkoitetaan dominikaani-
järjestön perustamaa fyysistä rakennuskokonaisuutta, johon
heidän toimintansa Turussa keskittyi.

katulinjaus, Raatihuoneenkatu, on päätyynyt puolestaan alueelle, mistä on löydetty suurikokoisen, Pyhän Nikolauksen kiltataloksi tulkitun kivitalon jäännöksiä. Ensimmäinen maininta kiltalasta on vuodelta 1355,³⁶ mutta kilta on voitu rakentaa jo vuosisadan alussa, jolloin myös sinne johtava Raatihuoneenkatu olisi ilmaantunut kaupunkikuvaan. (Kuva 3) Kivirakennuksen jäännökset ajoittunevat kuitenkin 1300-luvun alkua nuoremiksi.

Torikeskeistä katujen syntyteoriaa vahvistaa myös se seikka, että katujen nimet vaihtuvat Suurtorilta katsoen. Aiemmin on tosin arveltu, että Aurajoen itärantaa pitkin kulkenut katu on keskiajalla tunnettu vain Jokikadun nimellä. Vasta uudelle ajalle tultaessa katu olisi identifioitu kahdella eri nimellä siten, että Suurtorin pohjoispuolella nimenä olisi ollut Kirkon jokikatu ja torin eteläpuolella katu olisi jatkunut Luostarin jokikatuna. Tätä on perusteltu sillä, että Jokikatu esiintyy asiakirjoissa jo keskiajalla (1500-luvun alussa), mutta sitä vastoin Luostarin jokikatu esiintyy kirjallisissa dokumenteissa vasta 1600-luvulta lähtien.³⁷ Säilyneiden keskiaikaisten dokumenttien perusteella ei mielestäni voida kuitenkaan tehdä tällaista johtopäätöstä.

Torikeskeisen katuverkoston syntyteorian soveltaminen Turkuun asettaa myös kaupungin asuttamisen uuteen tarkasteluun. Mikäli torilta säteittäin lähteneet kadut olisi tehty suunnitelmallisesti ja suurin piirtein samanaikaisesti kaupungin ensimmäisinä vuosina, se tarkoittaisi myös sitä, että näiden katujen varsia olisi ryhdytty asuttamaan samaan aikaan. Tämän mukaan varhaisin Turku olisi 1300-luvun alussa ulottunut pituussuunnassaan tuomiokirkolta nykyisen Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueelle ja jatkunut siitä mahdollisesti vielä Kaskenmäessä sijainneeseen Pyhän Olavin konventtiin asti. Toki katujen pituutta on voitu jatkaa asutuksen laajentumisen myötä. Museoalueen ja konventin välisellä alueella on tehty pienimuotoisia kaivauksia vuosina 2011, 2013 ja 2014. Näissä Aurajoen rannalla ja Rettiginrinteen kohdalla teh-

dyissä kaivauksissa ei ole löydetty todisteita siitä, että alue olisi asutettu ennen 1360-lukua.³⁸ Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueen varhaisimmat asutukseen liittyvät todisteet ajoittuvat sitä vastoin 1200-luvun lopulle ja 1300-luvun alkuun.³⁹ Kaupungin varhaisimman asutuksen laajuuden selvittämisessä olisikin olennaista tutkia, mihin asti konventille johtaneet kadut on 1300-luvun alussa rakennettu ja onko Pyhän Olavin dominikaanikonventti sijainnut niiden päässä jo 1300-luvun alussa. (Kuva 3) Leveys suunnassa asutus olisi ulottunut Aurajoen itärannalta Hämeenkadun ja Raatihuoneenkadun linjaukselle asti. Arkeologiset todisteet eivät ole toistaiseksi ainakaan ristiriidassa tämän tulkinnan kanssa, mutta todisteiden määrä on toistaiseksi tältä osin vähäinen.

Pohdintaa katujen paikallistamisesta

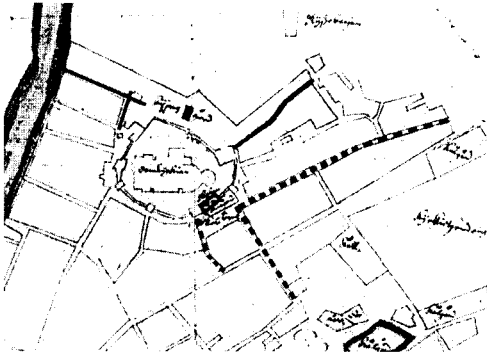
Turun keskiaikaisia katuja on pyritty paikallistamaan niiden tunnetun historian ja nimien perusteella. Mikäli kadun nimi on sisältänyt viittauksen kaupunkitopografiseen kohteeseen tai kirkolliseen laitokseen, voidaan olettaa, että katu on sijainnut joko sen varrella tai johtanut kyseiseen kohteeseen. (Kuva 1) Esimerkiksi Teinikatu ja Koulutuvankatu ovat sijainneet todennäköisesti Kirkkokorttelissa Katedraaliskoulun tuntumassa tuomiokirkon itä-kaakkoispuolella, jonne koulurakennus on 1630-luvulla merkitty. (Kuva 4) Koulun sijainti on todennäköisesti ollut sama kuin keskiajalla, sillä tuomiokirkon ympärismuurin rakentamisen yhteydessä – todennä-

36. Gardberg 1971, 294–295; Kuujo 1981, 58, 194; Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1521–1600*. Ensimmäinen nide. Turku 1987, 94.

37. Ruuth 1909, 72; Pihlman & Kostet 1986, 60–61.

38. Pihlman et al. 2014. Rettiginrinteen kaivauksia koskeva raportti on tämän artikkelin käsikirjoituksen valmistuessa vielä kesken. Alustavat tiedot kaivausten tuloksista on julkaistu Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogissa, <http://kulperi.blogspot.fi/2014/07/rettiginrinteen-arkeologiset-kaivaukset.html> (5.4.2015).

39. Seppänen 2012, 940–941.

Kuva 4. Katedraalikoulu on sijainnut viimeistään vuoden 1443 palon jälkeen tuomiokirkon kaakkoispuolella ja todennäköisesti uuden ajan alun lähteistä tunnetut Teinikatu ja Koulutuvankatu ovat sijainneet sen läheisyydessä. Sekä koulu että edellä mainittujen katujen vaihtoehtoiset sijainnit on merkitty Gangiuksen kartalle pisteviivituksella ja -rasteroinnilla. Tuomiokirkon pohjoispuolella on sijainnut viimeistään 1400-luvun alkupuolelta lähtien piispallinen residenssi, jonka läheisyydessä ovat puolestaan sijainneet siihen viittaavat kadut Piispankatu (*Biskopsgatan*), Piispankuja (*Biskopsgränden*) ja Piispanpoikkikatu (*Biskopstvärgatan*). Katujen mahdolliset linjaukset on merkitty yhtenäisellä viivalla. Keskiajalla nämä kadut ovat voineet noudattaa myös muita linjauksia, joita 1600-luvun alussa ei ole enää ollut olemassa. Kartan kuva: TMK/ Pekka Kujanpää.

köisesti vuoden 1464 palon jälkeen – katedraalikoulu liitettiin osaksi kirkkoa ympäröivää muuria.⁴⁰ Varhaisimman koulurakennuksen ikää ja sijaintia ei ole pystytty todistamaan, mutta todennäköisesti koulu on sijainnut tällä paikalla viimeistään vuoden 1443 palon jälkeen.⁴¹ Tällöin palaneiden puurakennusten tilalle raivattiin tilaa koulun edustalle tehdylle Koulutorille.⁴² (Kuva 4)

Uuden ajan alun lähteissä mainitut Piispankatu, Piispankuja ja Piispanpoikkikatu lienevät sijainneet piispallisen residenssin läheisyydessä. Jo tuomiokirkon ensimmäisen rakennusvaiheen aikana, 1200–1300-lukujen taitteessa, piispalla on ajateltu olleen Turussa eräänlainen ”kaupunkitalo” tai ”kirkkokortteeri”. Sen on arveltu sijainneen Aurajoen länsipuolella, minne piispalle olisi rakennettu tukikohta tuomiokirkon rakentamisen ajaksi.⁴³ Tästä rakennuksesta ei ole kuiten-

kaan olemassa mitään todisteita. Piispankronikan mukaan Turun piispanpalatsi rakennettiin piispa Maunu Tavastin aikana (1412–1450), mitä ennen piispat lienevät asuneet pääasiassa Koroisten, Kairisten tai Kuusiston kartanoissaan.⁴⁴ Piispanpalatsin keskiaikaisesta sijainnista ker- too ainoastaan keskiajan lopulta säilynyt tieto, jonka mukaan rakennus on mahdollisesti liitetty katetulla käytävällä ympärystymuurissa sijaitsevaan kapitulintaloon, joka puolestaan on oletettavasti sijainnut tuomiokirkon pääkuorin koillispuolella.⁴⁵

Gangiuksen kaupunkimittauksessa piispanpalatsi on merkitty tuomiokirkon ympärystymuurin pohjoispuolelle, nykyisen Tuomiokirkkokadun kohdalle. Alueella tehtiin maansiirtotöitä vuosina 1976–1977, joiden yhteydessä tältä paikalta löydettiin rakennuksen jäännöksiä. Havaintojen perusteella rakennuksessa on ollut kivistä muurattu kellari ja reilun metrin paksuinen kivijalka, minkä perusteella rakennuksen leveys on ollut noin kahdeksan metriä.⁴⁶ Ei kuitenkaan ole varmaa, että piispanpalatsi on sijainnut juuri sillä paikalla, mihin Gangius on sen 1600-luvulla piirtänyt, sillä paikalta löydetty rakenteet vaikuttavat aivan liian vaatimattomilta kuuluakseen

40. Kuujo 1981, 183; Pihlman & Kostet 1986, 36–37.

41. Kuujo 1981, 63. Kuujo mainitsee koulun sijaitsevan kirkon eteläpuolella, hän lienee kuitenkin tarkoittanut kirkon kaakkoispuolta.

42. Ainasoja et al. 2007; Saloranta 2007, 27.

43. Juhani Rinne, *Turun tuomiokirkko keskiaikana III. Turun tuomiokirkko hiippakunnan hallinnon elimenä*. Turku, 1952, 185; Pihlman & Kostet 1986, 41.

44. Gardberg 1971, 275–276; Kuujo 1981, 187–188.

45. Kuujo 1981, 188.

46. Heljä Brusila, *Turun tuomiokirkon pohjois-koillispuolen rakennusjäännöksistä*. Teoksessa Heljä Brusila et al. (toim.) *Historiallisen ajan arkeologia Suomessa. Den historiska tidens arkeologi i Finland*. Raportteja 6/Rapport 6. Turun maakuntamuseo 1984, 110–111; Heljä Brusila & Nina Lepokorpi, *Uutta tietoa Turun tuomiokirkon pohjoispuolen maanalaisista rakennusjäännöksistä*. Teoksessa *Turun kaupungin historiallinen museo. Åbo stads historiska museum. Vuosijulkaisu 1978–1979*. Turun kaupunki 1981, 24–27.

yhteen kaupungin mahtavimmista rakennuksista. Kyseessä voi kuitenkin olla yksi erillinen osa piispallista residenssiä, jolloin varsinainen keskiaikainen piispanpalatsi olisi sijainnut aivan tämän rakennuksen lähellä. Ainoastaan parin metrin päästä tästä rakennuksesta onkin löydetty jäännöksiä huomattavan kokoisesta kivi- ja tiilirakennuksesta, joka ominaisuuksiltaan vastaa paremmin piispanpalatsiin liitettyjä attribuutteja. Alueen kaivauksista vastanneiden tutkijoiden mukaan rakennus on ollut paikallaan jo ennen kehämuurin rakentamista, joten kysymyksessä voisi olla piispa Maunu Tavastin rakennuttama piispanpalatsi.⁴⁷ Tämän perusteella Piispankatu, Piispankuja ja Piispanpoikkikatu ovat viimeistään 1400-luvun alkupuolelta lähtien sijainneet tuomiokirkon pohjoispuolella, mutta niiden tarkkaa sijaintia ei pystytä toistaiseksi määrittämään. (Kuva 4)

Uuden ajan alun lähteissä esiintyvät Pyhänhengenkuja, Pyhänhengenkatu ja Pyhänruumiinkuja ovat todennäköisesti sijainneet Pyhän Hengen ja Pyhän Ruumiin prebendojen läheisyydessä.⁴⁸ Kirjallisten lähteiden perusteella on päätelty, että useimmat prebendatalot ovat sijainneet Kirkkokorttelissa tuomiokirkon ympärillä, joen ja tuomiokirkon välisellä alueella, Kirkkokadun varrella ja nykyisen Akatemiantalon tienoilla.⁴⁹ Kiinteistöjä on kuitenkin vaikea paikallistaa olemassa olevien tietojen perusteella. Välttämättä arkeologiastakaan ei olisi apua prebendojen sijainnin määrittämisessä, sillä pelkkien rakennusjäännösten perusteella on mahdotonta sanoa, onko kysymyksessä ollut papin virkatalo vai yksityisen porvarin asuintalo. Pyhänhengenkuja ja -katu ovat voineet sijaita myös keskiaikaisen Pyhän Hengen talon tai uuden ajan alussa rakennetun Pyhän Hengen kirkon läheisyydessä, joista ainakin viimeksi mainittu on sijainnut joen länsipuolella Aninkaisten korttelissa.⁵⁰

Katinhätä-nimisen kadun sijaintia on pyritty jäljittämään sanan etymologian sekä kaupunkitopografiaan liittyvän merkityksen perusteella. Nimen on katsottu viittaavan kissanhännän kaa-

revaan, kapeaan ja pitkään muotoon, mahdolliseen umpiperään tai kaupungin laitamalla sijainneeseen köyhän väestön asuttamaan alueeseen. Turussa Katinhännän on arveltu sijainneen Luostarikorttelissa, Pyhän Olavin dominikaanikonventin ja Aurajoen välisellä alueella. (Kuva 5) Ajatusta tukevat myös uudelta ajalta säilyneet tiedot alueen nimityksestä.⁵¹ Katinhätä on siten voinut merkitä joko yksittäistä katua tai aluetta kaupungin laidalla, mutta sen tarkempaa sijaintia ei Turusta säilyneiden todisteiden perusteella voi määrittää.

Uuden ajan lähteistä tunnetun Napaturunkadun on puolestaan ajateltu sijainneen kaupungin toisella reunalla, tuomiokirkon koillispuolella. Lähteiden perusteella katu on sijainnut Kirkkokorttelissa edellä mainitun piispankartanon

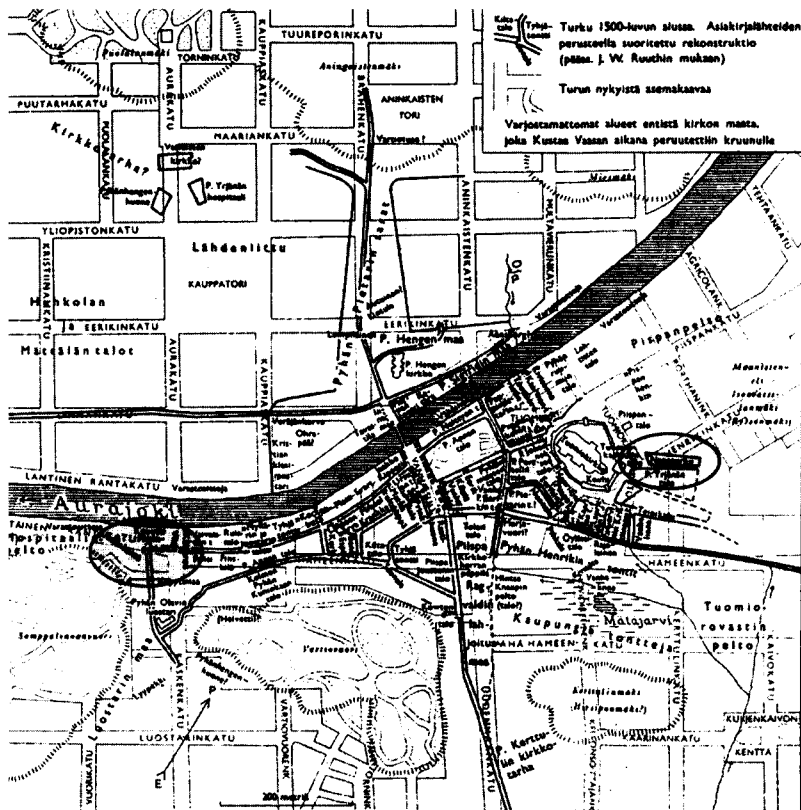
47. Brusila & Lepokorpi 1981, 19–24; Brusila 1984, 109–111. Rakennus on voinut olla myös Pappien talo, *Commune*, mutta tämä on rakennettu todennäköisesti vasta kehämuurin jälkeen.

48. Keskiajan Turkua koskevissa tutkimuksissa on yleisesti käytetty *prebenda*-sanaa tarkoitettaessa alttaripappien eli prebendaattien virkataloja, joissa heillä oli asumisoikeus vastineena kyseiseen alttarisäätiöön eli prebendaan liittyvien tehtävien hoidosta.

49. Pihlman & Kostet 1986, 42–47.

50. Yksi tulkinta kirkollisten rakennusten sijainnista ks. Pihlman & Kostet 1986.

51. Katinhännän on katsottu johtuneen ruotsinkielisestä kadun päätä merkitsevästä sanasta *gatända* tai *gatans ända*, mistä se olisi taipunut suomen kieleen *katinhännäksi*. Carl von Bonsdorff. *Åbo stads historia under sjuttonde seklet*. Första bandet. Helsingfors 1894, 45–47; Juhani Kostet & Sanna Kupila, Keskusta-alueen nimistöä keskiajalta vuoteen 1830. Teoksessa Sanna Kupila & Marita Söderström (toim.) *Turun katuja ja toreja. Nimistöhistoriaa keskiajalta nykypäivään*. Turun Museokeskus 2011, 238. Teorian tekee kyseenalaiseksi se, että samankaltaisen kehityksen täytyy olettaa tapahtuneen spontaanisti ja samalla tavoin eri puolilla maata, sillä *Katinhätä*-nimisiä paikkoja tunnetaan niin kaupungeista kuin maaseudultaakin. On myös huomioitava, että *Katinhännän* kanssa samantyyppisiä nimiä on tavattu ja tavataan edelleenkin myös Ruotsista ja Virosta. Kirsi-Maria Nummila, Katinhännästä katinhännille. Erästä periferiaan viittaavasta nimityksestä. *Sananjalka* 52. *Suomen kielen seuran vuosikirja* (2010), 137, 139–141.

Kuva 5. J.W. Ruuthin tulkinnan pohjalta tehty mittapiirros 1500-luvun Turusta asemoituna 1900-luvun Turkua esittävälle kartalle. Ympäröity alue vasemmalla osoittaa Ruuthin tulkinnan kaupungin reuna-alueelle mahdollisesti paikannettavan Katinhännän sijainnista. Ruuthin mukaan Napaturku on sijainnut kaupungin toisella laidalla Kirkkokorttelin reunalla. Kuva: Kuuja 1981, 189.

läheisyydessä, mihin J. W. Ruuth on Napaturun sijoittanut keskiajan lopun Turkua kuvaavassa rekonstruktiopiirroksessa. (Kuva 5) Kadun sijaintia on tarkasteltu myös sanaan sisältyvän merkityksen perusteella. Ruuth on yhdistänyt navan sanaan *näbb*, joka keskiajalla on esiintynyt puolustusellisissa nimissä. Tämän mukaan Napaturku olisi voinut merkitä pientä kumpua, minkä vuoksi Ruuth on sijoittanut kadun Kirkkokorttelin koillispuolella sijainneen Ryssänmäen juurelle.⁵² Joissakin tutkimuksissa Napaturun on arveltu merkinneen keskeistä paikkaa, jonka ympärille kaupunki olisi kasvanut. Tämän tulkinnan on katsottu puolustavan kadun sijain-

tia Kirkkokorttelissa.⁵³ Tällöin se ei olisi kuitenkaan voinut sijaita Ruuthin osoittamassa kohdassa, sillä keskiajalla alue on ollut kaupungin laita-alueita. Juhani Rinteen mukaan Napaturulla ei olisi mitään tekemistä Turun kaupungin perustamisen kanssa, vaan se olisi jollekin

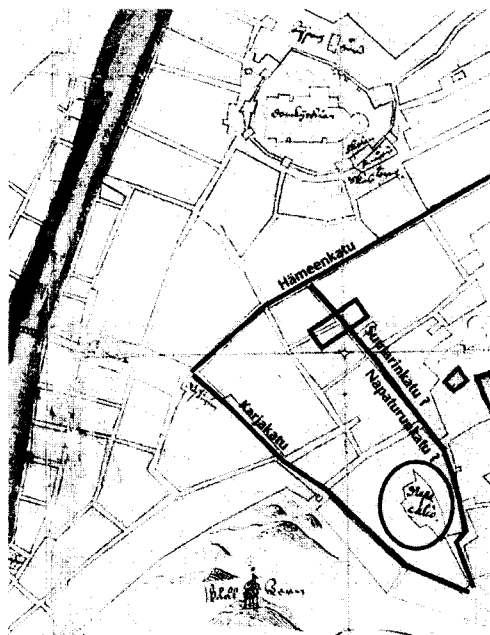
52. Gardbergin mukaan (1971, 277) tulkinnan *näbb*- ja *napa*-sanojen yhteenkuuluvuudesta on esittänyt Dahlström, joka puolestaan ilmoittaa tulkinnan takana olleen alun perin J.W. Ruuth, mutta ei mainitse kuitenkaan alkuperäistä lähdetä. Svante Dahlström, *Promenader II*. Åbo 1960, 46.

53. Dahlström 1960, 44, 47; Gardberg 1971, 277.

alueelle annettu halventava liikanimi,⁵⁴ mikä viittaisi puolestaan siihen, että nimi ja katu eivät liittyisikään Kirkkokortteliin.

Muita kortteleita tarkasteltaessa havaitaan, että Gadolinin kartassa Mätäjärven korttelin alueelle on merkitty Napacalio-niminen asutuksen ympäröimä kumpare.⁵⁵ Viipurista Turkuun tullut tie on haarautunut Napakallion kaakkoispuolella siten, että sen toinen haara, Karjakatu, on johtanut Suurtorille. Sen toinen haara on kulkenut kalliokumpareen koillispuolelta Mätäjärven korttelin halki ja yhtynyt Suurtorille johtaneeseen Hämeenkatuun. Kadun kohdalla tehtiin vuoden 1998 kaivauksissa havaintoja useammista päällekkäisistä katupinnoista, joista vanhimmat ajoittuvat 1300-luvun loppupuolelle.⁵⁶ Kartan perusteella on mahdollista, että keskiajalla, ennen asutuksen leviämistä tuomiokirkon koillispuolelle, tämä katu olisi jossakin vaiheessa ollut tunnettu Napaturun nimellä – onhan katu johtanut aivan kaupungin napaan, torin ja tuomiokirkon väliselle ydinalueelle. (Kuva 6)

Vuoden 1998 kaivauksissa paljastuneella kadulla on toki monia muitakin nimivaihtoehtoja. Yksi tällainen on Suutarinkatu (*Skomakargatan*), jota Turusta ei lähteiden perusteella tunneta, mutta joka on ollut yleinen kadunnimi keskiajan kaupungeissa. Esimerkiksi Tukholmassa se on ollut yksi kaupungin keskeisimpiä katuja 1200-luvulla.⁵⁷ Åbo Akademin pääraakennuksen tontin kaivauksissa löytyneen aineiston perusteella alueella on 1300-luvulla ollut suutarin toimintaa. Nimi on voinut vaihtua 1430-luvun jälkeen, jolloin ainakaan tällä alueella ei todistettavasti ole asunut enää suutaria.⁵⁸ (Kuva 6)

Kuva 6. Mielenkiintoisen näkökulman Napaturun tulkinnalle tarjoaa Gangiuksen kartta, missä Mätäjärven korttelissa sijainneen kumpareen nimeksi on kirjoitettu Napacalio. Mahdollisesti tämä Napakallion vieritse kulkenut ja keskelle Turkuä päättynyt katu on jossakin vaiheessa voinut olla nimeltään Napaturunkatu. Kadun nimi on voinut jossakin vaiheessa olla joltakin osin myös Suutarinkatukin, sillä sen varrella on asunut ainakin 1300-luvulla ammattisuutari. Katulinjausta on saatu esille Åbo Akademin pääraakennuksen tontin kaivauksissa, joka on merkitty kuvaan neliöllä. Napacalion sijainti on merkitty karttaan ympyrällä. Kartan kuva: TMK/Pekka Kujanpää.

Kauppiaskatu ja *Kinhäste/hestegatan* mainitaan keskiajan lähteessä, jonka mukaan ne olisivat sijainneet pituussuuntaisesti vierekkäin.⁵⁹ Yhden tulkinnan kadut olisivat sijainneet Kirkkokorttelissa.⁶⁰ (Kuva 1) Keskiajan Tukholmassa *Kinhästegata* on sijainnut poikittain *Köpmansga-*

54. Juhani Rinne, Turun kaupungin perustamisesta. *Turun historiallinen arkisto X*. Turun historiallinen yhdistys 1948, 38–39.

55. FM Veli-Pekka Toropainen (suullinen tiedonanto 22.12.2010) on vahvistanut karttaan kirjoitetun nimen olevan Napacalio eikä Rapacalio, kuten aiemmissa yhteyksissä on esitetty. Ks. esim. Pihlman & Kostet 1986, 23.

56. Seppänen 2012, 357–359, 369–373, 394–396, 461–465, 473–476, 923.

57. Ferenius 2002, 65.

58. Seppänen 2012, 924.

59. Hausen 1928, FMU IV 3470: "1471, den 20 maj (feria secunda post festum Erici regis et martiris), uppläter Anna, Ravald Swrepäs hustru, i Åbo" jämte sin son herr Olaff Surepe inför borgmästare och råd i Stockholm åt Dannell Biörssen ett stenhus, med 2 bodar och en källare samt en trädgård, beläget mellan Köpmans- och Kinhestegaterna, samt erkänner att köpeskillingen blivit till fullo erlagd."

60. Pihlman & Kostet 1986, 60–62, kartta 13.

Kuva 7. Kuva esittää uutta tulkintaa keskiaikaisten Kauppiaskadun ja Kinhästel(heste)gatanin sijainnista. Tämän mukaan kadut olisivat sijainneen kauppiaiden kiltatalona toimineen Pyhän Nikolauksen killan läheisyydessä. Kadut ovat sijainneet mahdollisesti samansuuntaisesti, sillä lähteessä mainitun kivitalon on ilmoitettu sijainneen katujen välissä. Ympyrällä on merkitty oletettu killan paikka ja x-kirjaimella ne Luostarin jokikadun, välikadun ja yläkadun poikkikadut, joista kaksi olisi voinut olla Kauppiaskatu ja Kinhästegatan. Katkoviivoilla on merkitty mahdolliset linjat, jotka tonttien yhdistämisen myötä ovat voineet 1600-luvulle tultaessa jo kadota. Kartan kuva: TMK/Pekka Kujanpää.

taniin (Kauppiaskatuun) nähden.⁶¹ Kadunnimen on arveltu viittaavan siihen, että sen varrella olisivat sijainneet kuninkaan hevostallit. Toisen näkemyksen mukaan *Kinhäst* viittaa korvapuustiin⁶², ja katu olisi saanut nimensä jonkin tällä liikanimellä tunnetun henkilön mukaan. Kolmannen – ja mielestäni todennäköisimmän – tulkinnan mukaan nimen on katsottu saaneen alkunsa kauppiaiden killan säännöstä, jonka mukaan killassa annettu korvapuusti johtaa sakkoihin. Sen perusteella *Kinhästegata* olisi sijainnut kauppiaiden kiltatalon yhteydessä.⁶³ Tämän tulkinnan mukaan Kauppiaskatu ja *Kinhästegata* olisivat sijainneet Turussa kauppiaiden kiltana toimineen Pyhän Nikolauksen killan lähellä, Luostarikorttelissa.⁶⁴ (Kuva 7)

Luonnollisesti kiltatalon sekä muidenkin rakennusten ja katujen paikantamiseen Turun

keskiaikaisessa kaupunkitopografiassa liittyä useita epävarmuustekijöitä. Tässä artikkelissa esittämäni ajatukset ja tulkinnot on tarkoitettu ensisijaisesti Turun keskiaikaisen katuverkon tutkimukseen liittyvän keskustelun aineksiksi, jota tulevissa kaivauksissa esille saatavat todisteet toivon mukaan rakentavat vankemmalle pohjalle.

Abstract: Streets and city planning in the medieval Turku

The article offers an overview of the historical and archaeological evidence of the medieval streets and squares of Turku and discusses the relationship between streets, city planning and the earliest settlement of the town. The author demonstrates that the town was founded according to a systematic plan at the beginning of the 14th century. The central point of the plan, as well as the starting point of the first street network, was Great market square, from where the streets reached the most important buildings and destinations of the town. Since the early 20th century researchers have placed the medieval streets on the oldest map of Turku from the 1630s on the basis of the information provided by historical sources and the relationship between the names, buildings and topographical features. The article exposes established representations for discussion and reinterpretation as well as giving some of the streets alternative locations.

Keywords: Turku, Finland, Middle Ages, urban history, archaeology, street network

61. Hildebrand et al. *Gamla Stockholm. Stockholm under medeltiden och vasatiden. Kort framställning, jemte förare genom gamla Stockholm*. Kungl. boktryckeriet, P. A. Norstedt & Söner 1897, 17.

62. Svenska Akademiens ordbok, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/ks.kind-häst> (5.4.2015).

63. Fredrik Ulrik Wrangel, *Stockholmiana I–IV*. 1912, 71, <http://runeberg.org/wrangsto/0085.html> (5.4.2015).

64. Pyhän Nikolauksen killan sijainnista ks. Ruuth 1909, 94–98; Gardberg 1971, 294–295; Kuujo 1981, 194; Pihlman & Kostet 1986, 54–55; Seppänen 2012, 748. – *Nyt julkaistu Liisa Seppäsen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarviointin*.

Aadu Must

Siperian ensimmäisen luterilaisen siirtokunnan syntyhistoria

Siperian ensimmäisen luterilaisen kylän Ryžkovon historiasta kirjoittaneet tutkijat ovat olleet yksimielisen varmoja siitä, että kylä syntyi, kun sinne lähetettiin talonpoikaiskappinaan osallistumisesta rangaistuja henkilöitä. Neuvostoliitossa vallinneen historiakäsityksen mukaisesti yhteiskunnan käyttövoimana on ollut luokkataistelu, ja siksi tämä selitys olikin ainoa, joka sopi valtiovallalle. Tutkijat eivät ole kuitenkaan olleet varmoja siitä, mitä kansallisuutta kylän ensimmäiset asukkaat olivat ja minä vuonna kylä tarkalleen ottaen perustettiin. Aadu Must tarkastelee artikkelissaan kylän asuttamisen varsinaisia perusteita ja löytää ne Venäjän suurvallan siirtomaapolitiikasta ja vielä konkreettisemmin eräästä sen toteutumatta jääneestä suunnitelmasta.

Tobolskin kuvernementtiin 1800-luvun alussa perustettu Ryžkovo oli Siperian ensimmäinen luterilainen kirkonkylä. Sen syntyhistoria on ollut keskeisessä asemassa Siperian luterilaisia asukkaita käsittelevässä historiankirjoituksessa ja sitä on käsitelty myös monien suomalaisten ja virolaisten historioitsijoiden töissä. Tutkimuksissa on kuitenkin melko paljon ristiriitoja ja virheitä. Sekaannukset alkavat jo kylän syntyhistoriasta: Ryžkovon perustamisvuodeksi on mainittu vuodet 1802, 1803, 1804, jopa 1843, ja vakavaa

väittelyä on käyty myös kylän ensimmäisten asukkaiden kansallisuudesta.¹ Sen sijaan kylän perustamisen lähtökohdista kaikki aihetta käsitelleet kirjoittajat, niin kirkonmiehet kuin markkistitkin, ovat olleet yllättävän samaa mieltä. Syynä oli luokkataistelu – tutkijat ovat uskoneet yksimielisesti, että Ryžkovon perustajat olivat kartanonherraansa vastaan nousseita talonpoikia.

Tämän artikkelin tavoitteena on arvioida uudelleen Ryžkovon syntyhistoriaa, sen perustamisajankohtaa ja ensimmäisten asukkaiden alkuperää. Kriittisen tarkasteluni aineisto koostuu virolaisissa ja venäläisissä arkistoissa säilytettävistä, aiheeseen liittyvistä aineistoista sekä Venäjän keisarikunnan kaikenkattavista asetuskoelmista.

Mitä me tiedämme heistä?

Historiankirjoitusta hallitsevat käsitykset, joiden mukaan Ryžkovon kylän perustajat olivat suomalaisia tai inkerinsuomalaisia. Sekä pappi Johannes Granön että geologian professori Johannes Gabriel Granön mukaan ensimmäiset asukkaat, noin 20 Tobolskin kuvernementtiin matkustanutta perhettä, olivat peräisin Jaaman kihlakunnassa, Inkerinmaalla sijaitsevasta paroni Ungern-Sternbergin kartanosta ja olivat kansallisuudeltaan tästä syystä ilmeisesti inkerinsuomalaisia. Osa inkeriläisistä talonpojista nimitäin muutti vapaaehtoisesti Siperiaan tsaari Aleksanteri I:n luvalla.² Sen sijaan saratovilainen historioitsija Olga Litsenberger on sitä mieltä, että Ryžkovon perustivat vuonna 1809 Suomesta vapaaehtoisesti siirtolaisiksi lähteneet ihmiset.³ Venäläisistä arkistoista onkin löytynyt useita asiakirjoja, joissa Ryžkovon ensimmäisinä asuk-

1. Jüri Viikberg, Vanematest Eesti asundustest Siberis. *Keel ja Kirjandus* 5 (1988), 288.

2. J. G. Granö, *Siperian Suomalaiset siirtolat*. K. Malmtrömin kirjapaino 1905, 7.

3. Лиценбергер, Финские лютеранские поселения в Сибири.

Dosentti Aadu Must työskentelee arkisto-opin professorina Tarton yliopistossa. Sähköposti: aadu.must@ut.ee.

kaina mainitaan suomalaiset, mutta useat näistä pari sukupolvea myöhemmin kirjoitetuista todistuksista on koostettu ennemminkin sekoittuneiden tietojen kuin paikallisen historian pohjalta. Länsi-Siperian korkeimman johdon sisäministeriölle esittämän raportin mukaan Ryžkovon kylän perustivat vuonna 1809 yli 500 suomalaista talonpoikaa, jotka saapuivat Länsi-Siperiaan kartanonherrojen kanssa nousseiden erimielisyyksien takia, mutta vapaaehtoisesti ja tsaarin luvalla. Koska asiakirja on peräisin julkishallinnollisen laitoksen arkistosta, sitä on pidetty luotettavana dokumenttina, vaikka se lienee tehty vasta vuonna 1861.⁴

Suomalainen historioitsija A. Juntunen ja omskilainen historioitsija A. Kolesnikov⁵ antavat kunnian Ryžkovon varhaisimmasta asuttamisesta virolaisille. Vuonna 1803 Siperiaan karkotettiin tsaarin käskyllä Jaaman kihlakunnasta ryhmä virolaisia talonpoikia, jotka olivat nousseet kapinaan paroni Ungern-Sternbergia vastaan – juuri nämä olisivat olleet Ryžkovon kylän perustajat.⁶ Vastustajat ovat syyttäneet kyseisiä tutkijoita kuitenkin heikosta kielimaantieteen tuntemisesta; karkotetut henkilöt olivat kotoisin Inkerinmaalta, missä tuohon aikaan oli hyvin vähän virolaisia. Tätä ongelmaa ei sisälly V. Zlobinan, J. Viikbergin ja muiden kielitieteilijöiden versioon, jonka mukaan Ryžkovon perustajat olivat korlakkoja ja inkeroisia. On totta, että näillä tutkijoilla ei tiedetä olleen käytössään ainoatakaan esimerkkiä Ryžkovon ensimmäisten asukkaiden tuottamasta tekstistä tai puheenparresta, mutta he tuntevat kaikista parhaiten Jaaman kihlakunnan kielihistoriallisen kartan. Petroskoilainen tutkija V. Zlobina on korostanut, että edellä mainitussa Ungern-Sternbergin kartanossa asui todellisuudessa korlakka-inkerikkoja ja inkerin-suomalaisia. Samaan tulokseen on omien tutkimustensa perusteella päätenyt virolainen kielitieteilijä Jüri Viikberg.⁷

Edellä esitettyjen syntyversioiden kulmakivinä ovat Jaaman kihlakunnan kapinalliset talonpojat ja näiden kartanonherra Ungern-Stern-

berg. Tästä syystä on tarkoituksenmukaista esitellä yksityiskohtaisesti tsaari Aleksanteri I:n 3. lokakuuta 1802 allekirjoittama, juuri tähän nimenomaiseen tapahtumaan liittynyt ukaasi:

Sisäministeri esitteli Minulle teidän viimeisimmän raporttinne paroni Unger-Sternbergille kuuluvien Jaaman kihlakunnan talonpoikien tottelemattomuudesta. Muiden pelottelemiseksi ja asianosaisten rankaisemiseksi käsken teidän mennä paikanpäälle ja valita näistä kylistä muutamia pahimpia tottelemattomuutta osoittaneita tai rauhattomuuksia aiheuttaneita perhekuntia ja karkottaa heidät Siperiaan. Mutta jotta he eivät kulkisi hajallaan, esittäkää Minun käsilläoleva määräykseni paikallisten joukkojen tarkastajalle, kenraaliluutnantti kreivi Tolstoille ja vaatikkaa asianmukainen sotaväen osasto, joka toimittaa heidät paikasta toiseen, ja tähän tapaan heidät tulee passittaa Kazaniin, ja Kazanin kuvernöörille annetaan määräys lähettää heidät valvonnan alla eteenpäin. Kartanonherralta Minä käskin maksaa valtion kassasta 100 ruplan hyvityksen jokaisesta näihin perheisiin kuuluvasta mieshenkilöstä.⁸

Asiakirjassa ei mainita Länsi-Siperiaa, Tobolskin kuvernementtia eikä Ryžkovoa, puhumattakaan vapaaehtoisesta lähtemisestä. Siinä ei mainita myöskään Irkutskia eikä dokumentissa ole mi-

4. RGIA, 821-5-74, 25р.

5. Лоткин, Прибалтийская диаспора Сибири, 31.

6. "Эстонцы-лютеране в России"; Alpo Juntunen, Länsi-Siperian inkeriläiset siirtolat. Turun Historiallinen Arkisto 38. Turun historiallinen yhdistys 1982, 352; Viikberg 1988, 284–288.

7. В. Злобина, Кто такие корлаки? *Советское финно-угроведение* 2 (1971), 87–91; Ю. Вийкберг, Эстонские языковые островки в Сибири (Возникновение, изменения, контакты). АН Эстонской ССР, отделение общественных наук, 1986; Ю. Вийкберг, *Эстонские языковые островки в Сибири (возникновение, развитие, контакты)*, автореф. дис. канд. филол. наук 1989, 20; Ю. Вийкберг, М. Раннуг, *Исторический аспект статуса языка (на материале эстонского языка)*. АН Эстонской ССР, отделение общественных наук 1988.

8. ПСЗ, I, XXVII, № 20964, 914, 315.

tään viitettä vuoden 1799 ukaasiin. Kuten myöhemmin näemme, nämä seikat ovat sangen merkityksellisiä.

Ryžkovolainen kotiseutututkija Salma Sjarg löysi Venäjän historiallisesta arkistosta Ungern-Sternbergin kartanossa tapahtuneita levottomuuksia kuvaavan aineiston etsiessään kotikylänsä syntyajasta kertovia lähteitä.⁹ Asiakirjoista selvisi, että levottomuuksiin osallistuneet oli passitettu kohti Siperiaa 3. lokakuuta 1803 ja että 142 sielua, sekä miehiä että naisia, oli saapunut Tobolskiin 14. toukokuuta 1804. Sieltä nämä oli lähetetty edelleen Išimin kihlakuntaan.¹⁰ Sjarg uskoo, että matka Tobolskista Ryžkovoon vei noin kuukauden tai hieman enemmän, minkä perusteella hän on ehdottanut kylän perustamispäiväksi vuoden 1804 juhannuspäivää, sillä nimenomaan juhannuspäivä on aina ollut Ryžkovossa merkityksellinen.¹¹

Valitettavasti Sjarg ei ole lukenut läpi koko asiakirjaa eikä huomannut, että Ryžkovo ei sijaitse Išimin kihlakunnassa vaan siitä hieman itään, Tjukalinskin kihlakunnassa.¹² Hän ei myöskään huomannut, että asiakirjoissa on lisäksi luetteluna niiden seitsemän kylän nimet, joihin Inkerinmaalta karkotetut perheet asettuivat asumaan valtiolta saadun tukirahan turvin. Tämä paikka oli Iljinkan kirkonkylä ja sen ympäristö Išimin kihlakunnan eteläosassa, Uuden-Išimin puolustuslinjan harvaan asutussa selustassa.¹³ Nykyinen Venäjän ja Kazakstanin raja on täältä alle kahdeksan kilometrin päässä. Vuosina 1782–1795 puolustuslinjan taustalle oli perustettu 23 uutta kylää, jotka esivalta yritti täyttää ”valkoisilla ihmisillä”.¹⁴ Iljinka sijaitsee Ryžkovosta linnuntietä noin 125 kilometriä lounaaseen, mutta täysin eri kulkureittien varrella. Tämä tarkoittaa sitä, että edellisissä tutkimuksissa Ryžkovon perustajina pidetyt ihmiset kyllä lähetettiin Siperiaan ja vieläpä Tobolskin kuvernementtiin, mutta tyystin sen toiseen osaan.

Edellä esitetystä versiosta poikkeaa jonkin verran ”latvialaisteoria”, joka käyttää näppärästi hyväkseen aiempien selitysten heikkoa kohtaa:

jos todisteeksi riittää vain tieto suuremman talonpoikien joukon saapumisesta Siperiaan sopivalla vuosikymmenellä, voivat Ryžkovon perustaja-asukkaiden tittelistä kilpailla myös kaikki muut suuremmat Siperiaan lähetetyt luterilaisien ryhmät. ”Latvialaisteoria” saa tukea myös paikannimistöä. Koska sekä latvian että saksan kielillä tehdyistä arkistolähteistä puuttuu ökirjain, näillä kielillä kirjoitetut asiakirjat ja tutkimukset käsittelevät Rižkovon historiaa. *Rižkovo* on venäjän kielessä paikannimen Riika omistusmuoto (Riikan, riikalainen). Myös Nikolai I:n vuonna 1845 antamassa ukaasissa luterilaisten siirtokuntien perustamisesta on kylän nimeksi merkitty *Riškovo*.¹⁵

Vuonna 1930 ilmestynyt latvialainen tietosanakirja nimeää Rižkovon Siperian vanhimmaksi latvialaiseksi siirtokunnaksi, jonka olivat perustaneet vuonna 1802 tapahtuneen Kaugurin talonpoikaiskapinan osanottajat. Tämä versio on omaksuttu latvialaiseen historiankirjoitukseen ja sitä piti mahdollisena myös Latvian historian tutkimuksen ”grand old man” Heinrihs Strods (1925–2012), joka tosin piti mahdollisina ensimmäisinä asukkaina myös kaikkia muita latvialaisia, jotka Siperiaan saatettiin karkottaa: rikollisia, poliittisista syistä karkotettuja ja hiljattain Baltian kuvernementteihin laajennetun sotaväenoton velvoitteita karanneita (jotka itse

9. 42 Сальма Сярг. ”О наших предках”, вторая часть очерка Обо мне и моей малой родине Рыжково, http://www.omskmap.ru/point/s_ryjkovo/lore/166 (27.8.2011).

10. RGIA, 1286-1(1803)-115, 39–39р (Salma Sjarg on virheellisesti merkinnyt sivunumeroiksi 82–83).

11. RGIA, 1286-1(1803)-115, 89–89р.

12. И. В. Лоткин, ”Проблемы формирования поселений прибалтийских народов в Сибири в XIX – начале XX в.,” *Известия Алтайского Государственного Университета*, 4:2 (64) (2009), 118.

13. RGIA, 1286-1(1803)-115, 42–44.

14. Наталья Васильевна Кабакова, *Формирование населения южных уездов Тобольской губернии в конце XVIII – первой половине XIX вв.* СибАДИ 2008, 51–52.

15. ПСЗ, II, XX:II, № 19363, 55–56.

asiassa eivät koskaan paenneet näin kauas itään).¹⁶ On kuitenkin todettava, ettei Strods itse ole varsinaisesti tutkinut kyseistä aihepiiriä, ja että hän oli omissa näkemyksissään maltillisempi kuin häneen viitanneet tutkijat. Strods pohdiskeli asiaa kollegoidensa tutkimustulosten perusteella ja piti Kaugurin miesten päätymistä Ryžkovoön vain yhtenä vaihtoehtona. Ryžkovo-Rižkovo versiota tukee myös omskilainen kansatieteilijä Ilja Lotkin. Koska Kaugurin kansannousu todellakin tapahtui sopivaan aikaan, Lotkin on selvittänyt Ryžkovoön kylän syntyhistorian yhteydessä myös kapinan syitä ja kulkua.¹⁷

Henkikirjat

Virolaisten historioitsijoiden ja erityisesti sukututkijoiden suosikkilähteitä ovat jo vuosikymmeniä olleet henkikirjat. Venäjän imperiumissa alettiin suorittaa valtakunnanlaajuisia väestölaskentoja Pietari Suuren aikana. Kuudes revisio tehtiin vuonna 1811 ja seitsemäs vuonna 1816, eli suhteellisen pian Ryžkovoön syntymisen jälkeen. Kahdeksas väestölaskenta suoritettiin vuonna 1834, yhdeksäs vuonna 1850 ja kymmenes ja viimeinen vuosina 1857–1858. Ei luulisi-kaan olevan kovin hankalaa löytää revisioluettelosta kokonaisen kylän täydeltä ihmisiä. Arkistotutkimusretkikuntamme käydessä Tobolskissa siellä oli kuitenkin käynnissä henkikirjojen digitointiohjelma,¹⁸ mistä johtuen saimme pitkän byrokraattisen väännön jälkeen nähdäksemme kymmenestä tilatusta mapista vain neljä, jotka nekään eivät olleet ne kaikkein toivottuimmat. Vuoden 1834 Tjukalinskin kihlakunnan Panovon pitäjän henkikirjoista ei löytynyt Ryžkovoä, mutta sieltä paljastui eräs toinen mielenkiintoinen nimi – *Tšuhhonskoje*.¹⁹

Kolmakovon pitäjän vuoden 1858 henkikirjasta löytyi myös jotain tuttua: Tšistojen kylän kohdalle on merkitty vuonna 1795 syntynyt Juri Kuldema ja tämän vuonna 1837 syntynyt poika Marko. Molemmat on vuoden 1856 tammikuun 7. päivänä siirretty Tobolskin kuvernementtihallinnon käskyllä Minusinskin piirikunnan henkikir-

jaan – siirto on liittynyt seuraavan tunnetun luterilaisen kylän, Verhne Suetukin, asuttamiseen.

Myöskään vuoden 1858 henkikirjasta ei löytynyt Ryžkovo-nimistä kylää. Sen sijaan virolaisten nimiä löytyi runsaasti. Nämä asuivat yhdessä suomalaisten ja latvialaisten kanssa Tšuhhonskojen kylässä – kyse on karkotetuista ja pakkoasutetuista talonpojista²⁰ (karkotettujen luetteloita emme tuolla kerralla nähneet). Lisäksi saimme tietää, että läheskään kaikki henkikirjoissa Tšuhhonskojeen merkityt henkilöt eivät todellisuudessa eläneet siellä. Monien sellaisten henkilöiden kohdalla, joilla oli virolainen tai suomalainen nimi, kirjassa luki ”asuinpaikka tuntematon” ja monien miesten vaimot olivat peräti kadonneet.²¹ Mutta tietoa siitä, onko Tšuhhonskojen yhteydessä kyse myös joidenkin muiden virolaisten tai suomalais-ugrilaisten kylästä – tai jopa ryžkovolaisiksi kutsuttujen kotipaikasta – ei kyseisestä henkikirjasta löydy. Vanhempia henkikirjoja me emme nähneet.

Tšuhhonskojen kylä ja tšuhnat

Löysimme Omskin arkistosta myös suuren ja kauniin Tšuhhonski-Ryžkovoön kylän kartan, joka on päivätty vuodelle 1882.²² Kartassa tode-

16. Лоткин, Прибалтийская диаспора Сибири, 32; Х. Стродс, ”Основные этапы и причины начала массового переселения латышских крестьян в другие губернии России в 40–60-х годах XIX в”, Проблемы исторической демографии СССР. Изд-во ТГУ 1980, 185.

17. Лоткин, Прибалтийская диаспора Сибири, 31.

18. Meille annettujen tietojen mukaan arkistoaineiston digitointi ei valitettavasti tarkoita niiden myöhempää julkaisemista internetissä.

19. GAT, 154-8-475, 155p.

20. Pakkoasutetut talonpojat olivat entisiä karkotettuja, joiden liikkumavapaus oli rajoitetumpi verrattuna tavallisiin kruununtalonpoikiin.

21. GAT, 154-8-768, 370–440p.

22. План Тобольской губернии, Тюкалинского округа, Пановской волости, существующей деревни Чухонской (колонии Рыжковой тоже) проектированной на предмет постепенного проведения ея в соответственное плану состояниe, IАОО, 198-1-667.

taan että kylällä on historiallisesti kaksi rinnakkaista nimeä – *Tšuhhonskoje* ja *Ryžkovo*. Tämän vahvistavat yksiselitteisesti myös useat muut arkkistolähteet.²³ Näin ollen kaikki mitä lähteissä kerrotaan Tšuhhonskojesta ja siellä elävistä tšuhhoonetsista koskee myös Ryžkovoja ja ryžkovolaisia.

Tšuhna ja *tšuhhoonets*, sekä *tšuhkien* kieli ja *tšuhkien* kylä ovat täten ne avainsanat, jotka voivat avata salaperäisen Tšuhhonskoje-nimisen kylän ensimmäisten asukkaiden arvoituksen filologeille ja kielihistorioitsijoille. Keitä Siperiassa sitten tarkoitettiin nimityksillä *tšuhna* tai *tšuhhoonets*? Oman ikäpolveni miehille, jotka vielä joutuivat suorittamaan asepalveluksensa neuvostoarmeijassa, *tšuhna* on tuttu virolaisista käytettynä ”lempinimenä”. Tähän pohjautuu myös hypoteesimme, että kyseessä ovat nimenomaan virolaiset – vastakkaisen teesin mukaan tätä kaunista nimitystä käytetään vain inkerinsuomalaisista, mahdollisesti myös korlakoista ja inkeroisista.

Venäläisen kielitieteilijä Vladimir Dalin sanakirjan mukaan termiä *tšuhhoonets* on käytetty Pietarin ympäristössä eläneistä suomalais-ugrilaisista – siis inkerinsuomalaisista.²⁴ *Tšuhhoonets* on Dalin mukaan selvästi haukkumasana, jolla on alkuperänsä *ääliö*, *röhkiä* ja *röhistä* kaltaisten sanojen joukossa.²⁵ Tiedon siitä, että termiä *tšuhhoonets* on käytetty 1800-luvun alkupuolella ennen Pietarin rakentamista alueella eläneistä ”alkuasukkaista”, on venäläisten tutkijoiden piirissä varmistanut suuri auktoriteetti, runoilija Aleksandr Puškin, jonka kuuluisassa runossa ”Vaskiratsastaja” (joka muuten oli koko Neuvostoliitossa kouluohjelman pakollinen osa) puhutaan seudulla ennen Pietarin perustamista asutteluiden ”jumalanhylkäämien tšuhhoonetsien mökeistä”.²⁶ Toinen tunnettu runoilija Nikolai Nekrassov kirjoittaa, kuinka tšuhna myy sieninä jo valmiiksi rakennetussa Pietarissa²⁷ – tokkopa tuo sienikorinsa kanssa Peipsijärven toiselta puolelta tuli. Virolaiset kirjailijat Johannes Seilenthal ja Lembe Hiedel ovat tulkinneet

tšuhhoonetsit ja tšuhnat inkeriläisiksi, mutta maininneet kommentoissaan, että yhtä hyvin termin olisi voinut tulkita tarkoittavan virolaista, suomalaista tai vatjalaista, sillä se koskee kaikkia itämerensuomalaisia.²⁸

Pietarin kielenkäytössä sanaa *tšuhna* käytettiin siis ennen kaikkea kaupungin ulkopuolella eläneiden suomalaisten kutsumanimenä, mutta se ei vielä välttämättä tarkoita, että sanan merkitys oli sama myös Siperiassa. Mitä Siperian arkkistolähteet sitten kertovat tšuhhoonetsista? Eräässä asiakirjassa mainitaan, että vuonna 1814 Tobolskin kuvernöörin puheille oli saapunut kaksi edustajaa, jotka olivat ilmoittaneet ryžkovolaisten haluavan rakentaa kyläänsä puusein kirkon. Lisäksi nämä tarvitsivat papin, joka hallitsisi saksan lisäksi tšuhhoonetsien kielen. Dokumentissa on kaksi kiinnostavaa yksityiskohtaa. Ensinnäkin siinä pidetään ilmiselvänä, että ryžkovolaisilla oli oikeus rakentaa kirkko – kyseinen oikeus oli siis jo annettu ja olemassa. Toiseksi huomiota herättää se, että vierasuskosten pappien asioiden ylin hoitaja, ruhtinas Aleksandr Golitsyn²⁹ on kääntynyt saksan ja tšuhhoonetsien kieltä osaavan papin löytämiseksi toistuvasti Viron ja Liivinmaan asioiden oikeuskollegion puoleen.³⁰ Koska kukaan ei ole

23. Esim. IAOO, 3-3-4936, 2p.

24. Сярг, ”О наших предках”.

25. Толковый словарь живого Великорусского языка Владимира Даля, третье исправленное и значительно дополненное издание под редакцией проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ, т. четвертый 1909, 1383.

26. По мшистым, топким берегам чернели избы здесь и там, приют убогого чухонца, ks. А. С. Пушкин, Медный всадник: петербургская повесть. Художественная литература 1964.

27. Н. А. Некрасов, ”О погоде”, Полное собрание сочинений и писем в 15-ти т.-ах, т. 2. Наука 1981.

28. Fjodor Dostojevski, Märkmeid surnud majast. Loodus 1940, 413.

29. Aleksandr Golitsyn oli vuosina 1817–1824 Venäjän uskontoasioista ja kansansivistyksestä vastannut valistusministeri.

30. IAOO, 2-1-251a, 11.

aiemmin esittänyt että tšuhhoonetsien kieli olisi voinut tarkoittaa latviaa, tämä vahvistaa olettamusta siitä, että Virosta ja Liivinmaalta³¹ etsittiin nimenomaan viroa, ei korlakan, inkeroisen tai suomen kieltä puhuvaa pappia.

Vuoden 1861 huhtikuussa Išimin maaouikeuteen on saapunut luterilaisen tšuhhoonetsin Mart Maasikan anomus, jossa hän pyytää lupaa siirtyä vaimonsa ja lapsiensä kanssa Tšuhhonskin kylään omien maanmiestensä luokse.³² Nimi *Maazikas* kuulostaa enemmän virolaiselta kuin suomalaiselta. Vuodelta 1868 on peräisin Omin siirtokunnan kylien kruununtalonpoikien kokouksen pöytäkirja, jossa keskustellaan David Schwarzbachin sopivuudesta luterilaisen siirtokunnan lukkarin virkaan. Asiakirjassa luonnehditaan ehdokasta: kaikin puolin pätevä ja osaa myös suomen, tšuhhoonetsien, latvian ja saksan kieltä.³³ Suomen, latvian ja saksan kielet on mainittu erikseen, eli tšuhhoonetsien kieli ei voi tarkoittaa niitä – näin ollen siirtokunnassa runsaimmin edustettuina olleiden kansallisuuksien kielten joukosta jäljelle jää ainoastaan viron kieli.

Paavaliinit

Luovomme nyt laajasti käytetystä ”etsi neula heinäsuovasta” -metodista ja palaamme seuraavassa historioitsijoiden käyttämien perinteisten tutkimusmenetelmien pariin yrittäessämme selvittää, mistä ryžkovolaiset saivat oman kirkon. Tämä ei voinut riippua mistään vähemmästä kuin tsaarin luvasta. Näin ollen meidän tulee löytää asiaa koskeva ukaasi. Omskin arkistosta löytyneestä kenraalikuvernöörin raportista käy ilmi, että keisarin 28. kesäkuuta 1806 antaman asetuksen mukaan Ryžkovossa asetettiin virkaan luterilainen pappi vuonna 1808.³⁴ Tämä lähes lyhyen kirjan mittainen ukaasi kertoo, että ryžkovolaiset saivat oikeutensa tsaari Paavali I:n 17. lokakuuta 1799 allekirjoittaman asetuksen täytäntöönpanon seurauksena. Toisin sanoen Ryžkovon historian selvittämiseksi tulee meidän lukea tämä ukaasi. Seuratkaamme siis tätä jälkeä!

Paavali I:n aikana Venäjän ekspansio kohti itää oli voimakas ja menestyksellä. Vuonna 1798 perustettiin Venäläis-amerikkalainen kaupapomppania³⁵ ja valmisteltiin suurisuuntaisia suunnitelmia Itä-Siperian asuttamiseksi. Länsi-Virosta, Lihulasta peräisin olleen kartanonherra Gustav von Strandmannin doktriini³⁶ edellytti Venäjän voimallista laajentumista Kaukoitään ja kiinalaisille kuuluneiden maa-alueiden kaappauksista. Näiden suunnitelmien toteuttamiseksi oli välttämätöntä asuttaa rajaseudut valtakunnalle uskollisilla valkoisilla uudisasukkailla, joiden oli määrää torjua ”keltaiset veljet”. Lokakuun 17. päivänä 1799 annettiin asetus, joka oli ohjelma Itä-Siperian asuttamiseksi.³⁷

Tsaari Paavali I:n antamassa ukaasissa todettiin, että Itä-Siperiaan tulee nousemaan suuria sarka- ja juhtinahkatehtaita, jotka toimisivat Kiinan jättimäisten markkinoiden hyväksi. Teiden ja tehtaiden rakentaminen oli jo aloitettu.³⁸ Itä-Siperian liittäminen Venäjään ja sen elinkeinoelämän kehittämiseksi tuli sinne lähettää, mielellään perhekunnittain, tuhansia uudisasukkaita. Uudisasukaille luvattiin monia privilegioita, mikä teki näistä poikkeuksellisia, tsaarin erioikeuksia nauttivia siirtolaisia. Nimittäkäämme heitä *paavaliineiksi*. Ensimmäisten 2 000 paavaliinin piti olla valmiina lähtöön vuoden 1800 syyskuussa. Säädöksen täytäntöönpanoa varten konkreettisia määräyksiä jaettiin niin senaatille

31. Liivinmaan kuvernementtiin, jonka pääkaupunki oli Riika, kuului Pohjois-Latvian maakuntien lisäksi Viron eteläosa: Tartumaa, Võrumaa, Pärnumaa, Viljandimaa ja Saarenmaa.

32. IAOO, 70-1-1, 4. kd, 158.

33. IAOO, 70-1-1, 1. kd, 92.

34. IAAO, 2-1-73, 2p.

35. Ярослав Кеслер, Образование Российской империи в XVII в: как уничтожение великой орды, <http://newchron.ru/frame1/Publ/siber.htm> (12.12.2010).

36. RGIA, 1286-1(1803)-228.

37. ПСЗ, I, XXV, № 19157, 813–815.

38. ПСЗ, I, XXIV, № 17814, 339–346; ПСЗ, I, XXIV, № 18259, 809; GAT, 329-13-87.

ja synodille kuin armeijalle ja kuvernööreillekin.³⁹

Paavaliinien ydin piti muodostaa kartanonherrojen luovuttamista talonpojista. Mutta miksi nämä olisivat luovuttaneet omia alustalaisiaan hyvää hyvyttään? Kartanonomistajia pyrittiinkin motivoimaan siten, että paavaliineiksi luovutetut alle 45-vuotiaat miehet, joista oli siis määrä tulla Siperian valtiollisia uudisasuttajia, luvattiin lukea mukaan sotaväenottokiintiöihin. Näin olleen kartanoherra ei häviäisi mitään, talonpojat jopa voittaisivat – rekrytiksi otetulla oli nimittäin vain vähän toivoa kotilieden ääreen palamisesta, lisäksi perheelliset rekryytit erotettiin vaimoistaan ja lapsistaan. Sen sijaan paavaliineille tarjottiin omaa kotiliettä, ja heitä rohkaistiin voimakkaasti lähtemään matkaan yhdessä perheensä kanssa. Viron oloissa nämä houkuttimet olivat tosin melko heikot, sillä siellä ei vielä tuossa vaiheessa juurikaan tiedetty vasta alkaenista sotaväenotoista, niiden seurauksista tai välttelmisestä.

Yksi osa paavaliineista piti muodostaa eläkkeelle jääneistä sotilaista, jotka olisivat uudessa paikassa saaneet niin ikään valtiollisen uudisasukkaan statuksen. Paavaliiniksi luvattiin ottaa myös rikollisia, jotka saisivat Siperiassa pakko-työläisen aseman sijaan lievemmän statuksen – aluksi pakkoasutetun, mutta myöhemmin valtiollisen uudisasukkaan aseman.

Irkutskin kuvernööri Ivan Selifontov sai määräyksen valmistaa uudisasukkaita varten kaikkein viljavimmat maat Baikalin rannoilla, Angaran yläjuoksulla sekä Nertšinskin ja Kjahtan välisellä alueella. Ensimmäisiä 2 000 uudisasukasta varten käskettiin rakentaa taloja sekä varata puolentoista vuoden leipä kruunun kustannuksella. Samoin kruunu lupasi hankkia tarpeelliset maanviljelyvälineet sekä karjaa ja siemenviljan. Ensimmäiset uudisasukkaat piti aluksi jakaa 20 kotitalouden kyliin, jotta nämä seuraavina vuosina voisivat maanviljelytöistä jääneellä ajalla rakentaa taloja seuraaville uudisasukkaille. Vasta viiden vuoden kuluttua kylien, joista jokainen

sisältäisi 100 perhettä, piti ”olla täynnä”. Luterilaisille luvattiin pystyttää oma kirkko ja asettaa virkaan luterilainen pappi.

Virossa paavaliinien kokoaminen aloitettiin jo vuoden 1800 alkupuolella. Tsaarin Siperian asuttamista koskevien suurisuuntaisten suunnitelmien täyttämisen kontrolloinnista tuli huolehtimaan yksi Paavaliin lähimmistä luotetuista miehistä, senaatin pääprokuraattori Pjotr Oboljaninov (1752–1841). 24. helmikuuta, pian astuttuaan virkaansa, Oboljaninov antoi Viron kuvernöörille ohjeita tsaarin 17. lokakuuta 1799 antaman ukaasin täsmällisestä täytäntöön panemisesta.⁴⁰

Tietoja siitä, että Liivinmaan kuvernementissa, ja siinä ohessa Etelä-Virossa, olisi tapahtunut jotain samansuuntaista, ei ole löytynyt. Venäjän pääprokuraattori on käynyt kirjeenvaihtoa lukuisien kuvernöörin kanssa paavaliinien värvämiseen liittyen, mutta läpikäydystä materiaalista yksikään kirje ei koske Liivinmaata.⁴¹ Paavaliineista pian Siperiaan tulon jälkeen tehdyt asiakirjat ovat täynnä tilastotietoja ja kuvauksia paavaliinien liikkumisesta ja tilanteesta, mutta heidän alkuperästään ei ole mitään tietoja – sillä ei ollut enää merkitystä.⁴²

Virolaisten paavaliinien Siperiaan lähettämisen piti alkaa pikimmiten, eli jo 1. syyskuuta 1800.⁴³ Syyskuun 11. päivänä 1800 kuvernööri raportoiinkin yhdentoista tulevan siperialaisen saapumisesta Tallinnaan.⁴⁴ Kaksi ensimmäistä paavaliinia oli peräisin Läänemaalta, Koluveren kartanosta. Nämä olivat Fritz Jurrison Lauknan kylästä, 32-vuotias ja 168 cm pitkä vaaleaverinen ja sinisilmäinen mies, joka saapui yhdessä vaimonsa Annan kanssa, sekä saman kartanon Kaljun kylästä mies nimeltä Gustav Ansson. Jälkimmäi-

39. RGIA, 13-1-7, 209; 1341-1-216; 796-81-1016.

40. EAA, 30-2-1488, 5.

41. RGIA, 1374-6-1379.

42. Ks. esim. RGIA, 1374-6-701.

43. RGIA, 1374-6-900, 6.

44. EAA, 30-2-1488, 31.

nen oli 43-vuotias, eli täytti vielä nipin napin rekrytinnormin, ja oli lähtenyt pitkälle matkalle yhdessä vaimonsa Triinin kanssa. On merkillepantavaa, että näiden lähtijöiden isäntä oli jalkaväenkenraali, kreivi Friedrich Wilhelm von Buxhoeveden (1750–1811), yksi silloisen Venäjän tärkeimmistä miehistä, Pietarin kenraalikuvernööri (1796–1797) ja sittemmin Baltian kenraalikuvernööri (1803–1807) sekä Venäjän armeijan komentaja Suomen sodassa (1808–1809). Tsaarin aloitteeseen liittyneiden joukossa oli muitakin sotilaita ja valtiomiehiä – paavaliinien luovuttamisen taustalla vaikuttivat ilmeisesti poliittiset, eivät taloudelliset syyt.

Viron kuvernementtihallinto kirjasi jokaisesta paavaliinista muistiin tämän nimen, pituuden, lukutaidon ja perheenjäsenet. Yli puolet aikuisista miehistä oli 149–160 cm pitkiä. Uudisasukkaista 58 prosenttia (!) osasi lukea tšuhhoonetsien kieltä. Joukosta erottuu mahdollisena johtajana Hindrik Matson Virumaan Laagnan kartanosta, joka tietojen mukaan oli vaaleaverinen, 174 cm pituinen edustava mies. Hän oli suuremman perheen pää – mukana seurasivat vaimo Mari, 3-vuotias tytär Katarina ja puolivuotias poika Otto. Mattson oli mies parhaassa iässään, 35-vuotias, ja osasi viron lukemisen lisäksi myös puhua venäjää ja saksaa.⁴⁵

Suunnitelman toteuttamiseksi ja paavaliinien määrän lisäämiseksi Virosta karkotettiin Siperiaan myös eri oikeusasteiden sekä kaupunkien maistraattien tuomitsemia, niin maalta kuin kaupungeistakin kotoisin olleita varkaita, erityisesti hevosvarkaita. Näiden lisäksi löydämme joukosta Liivinmaalta Viroon kulkeutuneen, alkuaan Tartumaalta peräisin olleen miehen.⁴⁶ Aluksi paavaliineiksi otettiin vain lievistä rikoksista syytettyjä, mutta pian joukkoon lisättiin kolme Norran kartanon hoitajan Talchenin murhasta tuomittua miestä.⁴⁷ Eräs Karl passitettiin Siperiaan siksi, että tämä oli auttanut oman veljensä Ruotsiin, mutta palannut itse takaisin.⁴⁸

Paavaliinien reitti kulki Paiden, Tarton, Pihkovan ja Novgorodin kautta ensin Tveriin ja siellä

kuvernementtihallinnon käsiin, jonka piti toimittaa tulijat eteenpäin. Matkalle lähdettiin useassa eri ryhmässä, talonpojat ja rikolliset usein samassa saattueessa.⁴⁹ Jokaiselle paavaliinille oli matkaa varten annettu 9 ruplaa ja 60 kopeekkaa varuste- ja muonarahaa.⁵⁰ Jokaiselle rikolliselle annettiin lampaannahkainen turkki, paita, pari kenkiä ja pitkiä ja lyhyitä sukkiä, sekä lakki. Raportit etappiasemilta antavat tietoa paavaliinien saattueiden liikkeistä.⁵¹

“Väliaikainen” majapaikka Tobolskin kuvernementissa

Vuonna 1801 Venäjällä tapahtui vallankaappaus ja Paavali I murhattiin. Monien tutkijoiden mielestä kyseessä oli valtakunnan kannalta tarpeellinen ”hullun tsaarin” syrjäyttäminen. Yksinä hulluuden oireina on nähty 20 000 kasakan lähettäminen Intiaa valloittamaan ja yllättävä liitto Napoleonin kanssa.

Uuden tsaarin noustua valtaan paavaliinien retki, toisin kuin Intiaan sekaannusta kylvämään lähetettyjen kasakoiden vastaava, jatkui vielä monta kuukautta. Vasta 8. tammikuuta 1802 Venäjän senaatti päätti 17. lokakuuta 1799 annetun ukaasin täytäntöönpanon väliaikaisesta pysäyttämisestä. Päätös paavaliinien lähettämisen lopettamisesta saapui Tallinnaan 28. helmikuuta.⁵² Vielä 12. helmikuuta 1802 Läänemaan vasallioikeus ehti karkottaa Itä-Siperiaan piiskurin kuoli-aaksi pisseet Martnan pitäjän Keskveren kartanon miehet Vaino Madisen, Madise Adon ja Karringe Tönnon. He olivatkin viimeiset paavaliinit. Rikolliset karkotettiin Siperiaan jatkossakin, mutta nyt nämä olivat taas vain pakkotyöläisiä

45. EAA, 30-2-1488, 122.

46. EAA, 30-2-1488, 112.

47. EAA, 30-2-1489, 235–236.

48. EAA, 30-1-6118.

49. EAA, 30-2-1490, 33–34.

50. EAA, 30-2-1488, 47.

51. EAA, 30-2-1488, 79.

52. EAA, 30-2-1490, 10–11p.

ja -asutettuja.⁵³ Kaikki valtakunnan eriosista Irkutskin suuntaan kulkeneet saattueet pysäytettiin.⁵⁴ Virolaisille paavaliineille annettiin lupa jäädä Tjumenin ja Omskin välille, noin 250 km ennen Omskia sijaitsevan Panovon pitäjän tasangoille, pienen järven rannalle. Kruunu lupasi antaa heille leipää tai ruokarahaa ensimmäiseen sadonkorjuuseen asti, luterilaiset käskettiin kerätä kasaan ja etsiä näille pappi.⁵⁵

Senaatti vaati myös raportit siitä, kuinka paljon näitä Irkutskin seutua asuttavia uudisasukkaita paraikaa oli kussakin paikassa. Tältä osin Tallinnassa ja Tobolskissa vallitsi suuri sekaanus. Nimet, joilla uudisasukkaat tunsivat itsensä, saattoivat olla virallisissa papereissa jotain aivan muuta. Mies, jonka nimi oli Voormanni Jüri Writs olikin paavaliinien luetteloissa Writs Jurrisson, Karja Jaani Kustav⁵⁶ puolestaan Gustav Ansson. Venäjällä tehdyissä luetteloissa nimet oli muokattu vielä paremmin venäläisten virkamiesten suuhun sopiviksi. Tuolloisista, ajassa ja paikassa helposti muuttuneista nimistä on siten ihmisten tunnistamisessa vain vähän apua. Siitä huolimatta on selvinnyt, että yksi virolainen paavaliini oli hukunut Volgajokeen⁵⁷ ja toinen kuollut matkalla – jälkimmäisen osalta miehen vaimo muodostui ongelmaksi; pitäisikö tämä lähettää takaisin kotimaahansa, vai antaa vaimonnälkäisessä Siperiassa jollekin toiselle puolisoiksi.⁵⁸

Huhtikuun 10. päivänä vuonna 1803 annetun yhteenvedon mukaan Viron kuvernementista oli paavaliiniksi lähetetty 102 ihmistä. Näistä 74 oli talonpoikia, joista 54 miehiä. Rikollisia oli saman ukaasin täyttämiseksi lähetetty matkaan 28. Näistä neljä oli naisia.⁵⁹

Paavaliinien retken loppu

Luterilaisille annettu lupaus omasta kirkosta ja papista jäi voimaan. Siihen liittyen keisarin 29. kesäkuuta 1806 antamassa asetuksessa viitattiin vuoden 1799 lokakuun 17. päivän ukaasiin, jonka perusteella Ryžkovoön tuli asettaa virkaan luterilainen pappi. Kenraalikuvernööri raportoi tämän määräyksen täyttämistä vuonna 1808.⁶⁰

Yhteenvetona voimme todeta, että Ryžkovoön luterilaisen kirkonkylän ja myöhemmän luterilaisen siirtokunnan ensimmäiset asukkaat olivat vuoden 1799 lokakuun 17. päivän ukaasin perusteella Siperian asuttamiseksi matkaan lähetettyjä uudisasukkaita, talonpoikia ja rikollisia. Tuonaikaisista Siperian asukkaista vain ja ainoastaan näillä olisi ollut tsaarin antamia erioikeuksia – mahdollisuus säilyttää Siperiassa oma uskontonsa sekä oikeus omaan kirkkoon ja pappiin. Juuri tämän nimenomaisen erioikeuden ansiosta Ryžkovosta muodostui Länsi-Siperian luterilaisten kirkollinen keskus.

Paavaliinien 17. lokakuuta 1799 antaman ukaasin täytäntöönpano koskien Itä-Siperiaan lähetettäviä uudisasukkaita – paavaliineja – lopetettiin vuoden 1802 helmikuussa. Ne, jotka tämän asetuksen puitteissa Siperiaan oli lähetetty, säilyttivät paavaliineille annetut erioikeudet. Myöhemmin saapuneita nämä oikeudet eivät enää koskeneet. Siperiaan karkotettiin myös vuoden 1802 lokakuussa kepeillä ja metsästyskivääreillä aseistautuneet latvialaisen Kaugurin talonpoikaiskapinan johtajat ja vuotta myöhemmin Inkerinmaan kansannousun osallistujia. Ei ole varmuutta siitä, ketkä näistä päätyivät Ryžkovoön, mutta paavaliinien oikeuksia heille ei enää suotu.

Suomalaisten osuus Ryžkovossa kasvoi nopeasti 1840-luvulla. Vuoden 1843 konsistorin todistuksessa on kirjattuna 88 Siperiaan saapunutta suomalaista luterilaista.⁶¹ Suomalaisten pakotyöläisten vuolaampi virta Siperiaan osui ajallisesti yhteen vuoden 1848 säädöksen kanssa,

53. EAA, 30-2-1490, 395.

54. RGIA, 1374-4-319, 6.

55. EAA, 30-2-1490, 402, 405.

56. EAA, 1864-2-VI/69, 169.

57. EAA, 30-2-1489, 247.

58. EAA, 30-2-1490, 80.

59. EAA, 30-2-1490, 33-33p, 105, 111, 117-118p.

60. IAAO, 2-1-73, 2p.

61. RGIA, 828-2(1844)-28, 4p.

jossa määrätään suomalaisten kuolemaantuomittujen karkottamisesta pakkotyöhön valtiontehtaisiin.⁶² Samana vuonna Ryzkovon kylään saapui Viipurista seuraava suurempi suomalaisten pakkoasutettujen ryhmä. Kylään muodostui tapa, että kylänvanhin valittiin suomalaisten joukosta, mutta tämän apulaiseksi otettiin virolainen ja latvialainen.⁶³

Irkutskin alueelle päätyneiden paavaliinien kylistä on kirjoittanut Virosta Siperiaan karkotettu virkamies ja tiedemies Matthias von Hedenström. Tämän mielestä kunnollisten ihmisten lähettäminen Siperiaan oli viisas hanke – se oli tehnyt Kjahtalle⁶⁴ suuntautuvien kuormastojen liikkumisen paljon vilkkaammaksi ja turvallisemmaksi. Asukkailla itsellään ei mennyt liian hyvin tai liian huonosti. Paavaliinien kylissä elettiin siististi, mutta köyhästi. Pääasiallinen toimeentulo saatiin heinän myymisestä alueen läpi kulkeville kuormastoille; peltomaat olivat 30–80 kilometrin päässä kylistä. Aluksi kylien asukkaille oli annettu etuvuusia, mutta niiden jälkeen he menettivät erioikeutensa verrattuna tavallisiin uudisasukkaisiin.⁶⁵

Siperialainen Ryzkovon kylä perustettiin siis vuonna 1802 ja sen ensimmäiset asukkaat olivat *tšuhhoonetseja* – Virosta peräisin olleita talonpoikia, joiden joukossa oli myös tuomittuja vankeja. Ehkäpä joku kollegoistamme tulee vielä osoittamaan, että ensimmäisten asukkaiden joukossa oli myös latvialaisia tai inkerinsuomalaisia, ja rikastaa näin kylän syntyhistoriaa uusilla yksityiskohdilla. Loppujen lopuksi historioitsijoiden välinen kilpailu siitä, mille kansalle Ryzkovon ensimmäisten asukkaiden kunnia kuuluu, on kuitenkin toissijainen kysymys. Keskeistä on aivan joku muu.

Historioitsijat ovat tottuneet näkemään Siperian Venäjän vankilana. Neuvostoaikana eri kansojen joutumista sinne tulkittiin historian keskeisimmäksi sisällöksi julistetun luokkataistelun prisman läpi. Uskottiin, että suuren luterilaisen kylän saattoivat perustaa ainoastaan sortajiaan vastaan nousset talonpojat, jotka oli rangaistuk-

senä karkotettu Siperiaan. Arkistomateriaalin ja asetusten tutkimiseen pohjautuvan analyysin jälkeen päädyimme kuitenkin toiseen paradigmaan, jonka keskeisinä tekijöinä ovat imperiumit ja niiden siirtomaapolitiikka. Näitä seikkoja ei monien aiempien näkemysten mukaan ollut lainkaan olemassa – tai jos olikin, niiden ei kaukaisina asioina nähty koskettavan meitä. Todellisuudessa Venäjän valtakunnan politiikan tärkein suunta oli kuitenkin siirtomaapolitiikka, uusien alueiden asuttaminen ja imperiumin rajojen laajentaminen, jonka yhden sivujuonteen rangaistusjärjestelmän osana toiminut pakkoasutuspolitiikka muodosti. Myös meidän esivanhempiemme ja maanmiehimme oli määrä toimia osana tässä suunnitelmassa, joka tähtäsi valtakunnan laajentamiseen, ”keltaisten veljien” torjumiseen sekä Venäjän kansan käyttämiseen imperiumin rakentamisen raaka-aineena.

Abstract: Origin of Siberia's First Lutheran

Colony

Ryzhkovo was the first Lutheran church village in Siberia, founded at the beginning of the 19th century. Historians in Finland, Estonia, Latvia and Russia have the common opinion that Siberia was “Russia’s prison” and the village Ryzhkovo was founded by peasants, punished and deported to Siberia for rebelling against their landlords. The only discussion is whether these rebels were Finns, Estonians, Latvians, or Izhorians (a Finno-Ugric tribe in the St. Petersburg Province). The author claims that based on the edict of Paul I, Czar of Russia, on October 17th 1799, the lands of the Irkutsk region recently annexed to Russia must be settled by “white colonists”. Various privileges were promised – e.g. Lutherans were given the right to

62. ПСЗ, II, XXIII, № 21983, О ссылке Финляндских преступниц, освобождаемых от смертной казни, на Сибирские казенные заводы. 10.2.1848. 99–100.

63. IAOO, 3-3-4936, 98-98p.

64. Kjahta, jonka yksi perustaja oli jonkin aikaa Narvan komendanttinakin toiminut Ivan Buchholtz, oli Venäjän ja Kiinan välisen rajakaupan keskus.

65. М. Геденштрот, *Отрывки о Сибири*. СПб. 1830, 41. – *Nyt julkaistu Aadu Mustin artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

establish their own church. However, colonists from Estonia were stopped in Tobolsk Province, because of Czar Paul I's murder. They were not sent back and a Lutheran church was founded by them in Ryzhkovo. The founders of the first Lutheran colony in Siberia were not peasants punished for "class struggle" or uprising, but people used to realize Russian colonial

policy. Key material for the paper is the Complete Collection of the Laws of the Russian Empire and archival sources.

Keywords: Colonization of Siberia, Lutherans in Siberia, Czar Paul I of Russia, Russian colonial policy, 19th century

Janne Kosunen ja Matti Mieskonen

Tulenkantajat

HISTORiantutkimus ja maailmansotien välisen ajan kulttuuriliike

Janne Kosunen ja Matti Mieskonen problematisoivat artikkelissaan maailmansotien välisenä aikana esiintyneiden tulenkantajien historiakuva. Totuttu näkemys 1920-luvun kirjailijaryhmästä on osittain anakronistinen ja hankaloittaa tulenkantajien historiallisen monimuotoisuuden hahmottamista. Historiantutkimuksen näkökulmasta tulenkantajat näyttävät yleisenä kulttuuriliikkeenä, jonka käsittelyssä myös 1930-luku on otettava huomioon.

Tulenkantajia koskeva historiatietämys on synnytetty pääosin kirjallisuudentutkimuksen alueella. Kirjallisuushistoriallinen¹ kertomus 1920-luvulla vaikuttaneesta ja Suomen itsenäisyyden ajan ensimmäistä nuorta kirjailijapolvea edustaneesta kirjailijaryhmästä on ajan myötä vakiintunut yleisesti tunnustetuksi historiakuvaksi ja siirtynyt osaksi historiantutkimuksen yleisesityksiä². Toisen maailmansodan jälkeinen tutkimustraditio painottui voimakkaasti elämäkertoihin ja muistitiedon keräämiseen aikalaisilta.³ Kun samaan aikaan kirjallisuudentutkimusta hallitsi teoksen autonomiseen tarkasteluun perustunut uskriittinen suuntaus, henkilöhistorian yhteensovittaminen vallitsevaan ajatteluun ei ollut ongelmatonta. Pertti Lassila on sittem-

min esittänyt, että ilmaisu ”tulenkantajien aika” on kirjallisuushistoriallinen hätäratkaisu. Vuonna 1987 julkaistussa tutkimuksessaan Lassila kritisoi varsinkin sitä, että kirjallisuuden sijaan tulenkantaja-tutkimus oli keskittänyt huomionsa ryhmän ulkokirjalliseen toimintaan, jonka myötä tulenkantajista oli tullut ”elinvoimaisuudeltaan tavattoman suuri kirjallisuushistoriallinen myytti”.⁴

Lassilan tutkimus edustaa taitekohtaa uuden ja vanhan tulenkantaja-tutkimuksen välillä. Kriittikki myyttisyydestä kohdistui suoraan ensimmäisiin laajoihin tulenkantajista 1960- ja 1970-luvulla kirjoitettuihin tutkimuksiin⁵. Kerttu Sa-

1. Artikkelin yleisnimitykset kirjallisuushistoria ja kirjallisuudentutkimus viittaavat – ellei toisin mainita – tulenkantajia käsitteleviin tutkimuksiin, eivätkä näin ollen ota yleistä kantaa em. tieteenaloihin, jotka ovat jatkuvan muutoksen ja kehityksen alaisia.

2. Esim. Pentti Virrankoski, *Suomen historia. Maa ja kansa kautta aikojen*. SKS 2001, 433–435; Jouko Vahtola, *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Otava 2003, 300.

3. Martti Haavio, *Nuoruusvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924*. WSOY 1972; Ritva Haavikko (toim.) *Kirjailijat puhuvat. Tulenkantajat*. SKS 1976a; Ritva Haavikko, Kirjailijain haastattelututkimus. Lähtökohtia, menetelmiä, tuloksia. Teoksessa Ritva Haavikko (toim.) *Rivien takaa. Nykykirjallisuuden tutkimusta kirjailijahaastattelujen pohjalta*. SKS 1976b; Ilmari Pimiä, *Jäivät seudut rakkahimmat*. WSOY 1980; Mika Waltari, *Kirjailijan muistelmia*. Ritva Haavikko (toim.). WSOY 1980.

4. Pertti Lassila, *Uuden aikakauden runous. Ekspressionistinen tematiikka 1910- ja 1920-luvun suomenkielisessä lyriikassa*. Otava 1987, 208–209.

5. Kerttu Saarenheimon ensimmäinen tulenkantajista tehty tutkimus *Tulenkantajat* (1966) sekä Ritva Haavikon *Johdanto niille, jotka eivät paljon tiedä tulenkantajista* (1976a) ovat tulenkantaja-tutkimuksen perusteoksia. Niihin viitataan lähes poikkeuksetta, kun avataan tulenkantajien historiaa. Viljo Tarkkiainen käsitteli jo vuonna 1934 tulenkantajia kirjallisuushistoriassaan, mutta joutui myöntämään, että ajallinen etäisyys esti saamasta objektiivista kuvaa uusimmasta kirjallisuudesta. Ennen Saarenheimon tutkimusta tulenkantajia olivat käsitelleet omissa kirjallisuushistorioissaan mm. Rafael Koskimies ja Unto Kupiainen. Lauri Viljanen puolestaan käsitteli tulenkantajia useissa artikkeleissa 1930–1950-luvuilla. Viljasen näkemyksillä oli erityisen suurta merkitystä Saarenheimon tutkimukselle. Ks. Kerttu Saarenheimo, *Tulenkantajat*.

FM Janne Kosunen on historia- ja maantieteiden laitoksen tohtoriopiskelija Itä-Suomen yliopistossa. Sähköposti: janne.kosunen@uef.fi.

FM Matti Mieskonen on Suomen historian tohtoriopiskelija Turun yliopistossa. Sähköposti: mtmies@utu.fi.

renheimon ja Ritva Haavikon kaltaiset tulenkantajien erityistutkijat olivat olleet tutkimiinsa kirjailijoihin läheisissä väleissä, mikä näkyi kirjallisuudentutkimuksen, muisteluperinteen ja henkilöhistorioiden sekoittumisessa keskenään. Vaikka kirjallisuudentutkimus on myöhemmin saanut uuskritiikin rinnalle muun muassa kirjallisuussosiologisia painotuksia ja myös biografista tutkimusta on elvytetty⁶, muutos ei ole vaikuttanut tulenkantajia koskevaan yleiseen historiakuvaan. Kirjallisuudentutkimuksen alueella keskustelu tulenkantajista on viimeisten vuosikymmenten aikana ollut vähäistä⁷ ja tuonut aiempaan tutkimukseen vain pieniä lisäyksiä. Yhteiskunnallisesta kontekstualisoinnista ja uusista teoreettisista näkökulmista huolimatta perinteinen näkemys tulenkantajista 1920-luvun kirjailijaryhmänä on otettu annettuna, ja uudet näkökulmat on pyritty sovittamaan siihen.⁸

Tulenkantajien kirjallisuushistoriallinen kaanon on historiantutkimuksen kannalta ongelmallinen. Ensinnäkin 1920-lukuun ja kirjallisuuden perustuva tulkinta sulkee ulkopuolelleen laajemman näkemyksen tulenkantajista kulttuuriliikkeenä, johon kuuluivat myös 1930-luvun tulenkantajat⁹. Toisekseen – ja suoraan edelliseen

liittyen – kirjallisuushistorioissa näkyvään rooliin noussut epäselvyys tulenkantajiin kuuluneista jäsenistä on aiheuttanut sekaannusta ilmiön historiallisesta luonteesta. Ryhmän olemassaolon epävarmuus on ajan myötä hyväksytty tulenkantajatarinan perustavanlaatuiseksi olemuksiksi.¹⁰ Kulttuuriliikkeen näkökulmasta olennaista ei kuitenkaan ole se, ketkä olivat tulenkantajia, vaan se, mitä tulenkantajien nimissä tehtiin ja sanottiin. Kolmanneksi tulenkantajiksi kutsuttujen kirjailijoiden vaikutus heitä itseään koskevan historiakuvan luomiseen on ollut tuntuva. Tutkijoiden ja tutkimuskohteiden välinen yhteistyö on synnyttänyt historiografisen tilanteen, jossa kaikkien äänet eivät ole päässeet samalla tavalla kuuluviin¹¹.

Tulenkantajista on muodostunut kulttuurinen tosiasia, jonka historiallisuutta ei ole toistaiseksi onnistuttu osoittamaan, tai Lassilan mainitsema ”myytti”, jota ei ole näkyvästi kyseenalaistettu. Muut tieteenalat tyytyivät pitkään kopioimaan kritiikittä kirjallisuushistorioiden tulkinnat osaksi omia esityksiään¹². Vasta Vesa

Ryhmän vaiheita ja kirjallisia teemoja 1920-luvulla. WSOY 1966, Alkusanat; Vesa Mauriala, *Uutta aikaa etsimässä. Individualismi, moderni ja kulttuurikritiikki tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930-luvuilla.* Gaudeamus 2005, 296.

6. Ks. esim. Elsi Hyttinen & Katri Kivilaako (toim.) *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä.* SKS 2010; Voitto Ruohonen, Erkki Sevänen & Risto Turunen (toim.) *Paluu maailmaan. Kirjallisten tekstien sosiologiaa.* SKS 2011.

7. Esim. Tuija Takala, *Aikakauslehdet ja modernismi.* Teoksessa Tuija Takala & Juha Hyvärinen (toim.) *Tutkielmia suomalaisesta modernismista.* Taiteiden tutkimuksen laitos A 21. Turun yliopisto 1990; Päivi Lappalainen, ”Koko Euroopalle sa kättä annat.” Tulenkantajien kosmopoliittisuus ja sen yhteys modernismiin. Teoksessa Tuija Takala & Juha Hyvärinen (toim.) *Tutkielmia suomalaisesta modernismista.* Taiteiden tutkimuksen laitos A 21. Turun yliopisto 1990; Lasse Koskela, Täyttä nykyaikaa. Teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan.* SKS 1999, 259–280.

8. Ks. esim. Panu Rajala, *Tulisoihut pimeään. Olavi Paavolaisen elämä.* WSOY 2014, 84; H. K. Riikonen, *Nukuin vasta aamuyöstä. Olavi Paavolainen 1903–1964.* Gummerus 2014, 55.

9. Vesa Mauriala on kutsunut 1930-luvun tulenkantajien toimintaa ”toiseksi tulenkantajuudeksi”. Nimellä viitataan Tulenkantajain Seuraan, *Tulenkantajat*-lehteen (1932–1939) ja niihin henkilöihin, jotka liikkuiivat edellisissä yhteyksissä. Mauriala 2005, 257–269.

10. Saarenheimo 1966, 9–15; Haavikko 1976a, 13–15; Kari Mäkinen, *Unelma jälkikristillisestä kulttuurista ja uskonnosta. Tulenkantajien oppositio kansankirkollista arvomaailmaa vastaan 1924–1930.* Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1989, 17–22; Erkki Sevänen, *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939.* SKS 1994, 51.

11. Ks. Janne Kosunen & Matti Mieskonen, Taidepoliittisten valtasuhteiden vaikutus tulenkantajien historiakuvan muodostumiseen. *Kulttuurintutkimus* 31:2 (2014), 15–25.

12. Esimerkiksi Kari Mäkinen teologian alaan kuuluva väitöskirja edustaa vielä siirtymävaihetta puhtaasta kirjallisuustieteestä kohti historiallisesti orientoituvaa tulenkantajat-tutkimusta. Vaikka Mäkinen ottaa kirjallisuuden tutkimuksen lisäksi huomioon kirjailijoiden ja aikakau-

Maurialan vuonna 2005 ilmestynyt historia-alan väitöskirja ulotti tarkastelunsa määrätietoisesti 1930-luvun puolelle, mutta pitäytyi tulenkantajien ryhmänmuodostukseen ja jäseniin liittyvissä kysymyksissä traditionaalisella linjalla¹³.

Tämän artikkelin tarkoituksena on tarjota uudenlainen ajattelutapa tulenkantajia koskevan historiakuvan tarkastelulle. Ensimmäisessä luvussa annamme esimerkkejä, missä yhteyksissä käsite ”tulenkantajat” 1920-luvulla varsinaisesti esiintyi ja mitä sillä haluttiin viestittää. Toisessa luvussa tarkastelemme omana aikanaan tunnetun tulenkantajien kulttuuriliikkeen syntyä, irtautumista nuorvoimalaisesta perinteestä ja institutionalisoitumista vuodesta 1928 eteenpäin. Kolmannessa luvussa selvitämme kirjallisuudentutkimuksen roolia tulenkantajia koskevan historiakuvan keskeisenä määrittäjänä 1930-luvun tulenkantajuuden näkökulmasta. Neljäs luku on yhteenveto, jossa pohdimme, mitä historiantutkimuksella voisi tulevaisuudessa olla annettavaa tulenkantaja-tutkimukselle.

Kirjallisuushistoriallista anakronismia

Tulenkantajien liittäminen kirjailijaryhmän nimeksi ennen vuotta 1928 on anakronistinen tulkinta. Vaikka tulenkantajat esiintyi ensimmäisen kerran vuonna 1924 Nuoren Voiman Liiton (NVL) kirjallisen piirin albumin nimellä, nimeä kantavaa ryhmää ei ollut olemassa ennen *Tulenkantajat*-lehden perustamista. Tutkijoita pitkään kiinnostanut kysymys nimen keksijästä¹⁴ on peittänyt alleen kysymyksen, mitä käsitteet tulenkantajat ja tulenkantajuus varsinaisesti tarkoittivat 1920-luvulla. Aikalaisaineiston perusteella nimeä käytettiin kolmessa eri merkityksessä ennen vuotta 1928, jolloin *Tulenkantajat*-lehti perustettiin ja varsinainen ”häly” tulenkantajista alkoi.

Tulenkantajat-albumi (kustantajana WSOY, 1924–1927) käsitteli pääasiassa ajan kirjallisia taideilmiöitä, mutta myös yhteiskunnallisia kysymyksiä. NVL ja sen yhteydessä albumi on nostettu korostetusti esiin nuorten kirjailijoiden

tärkeänä väylänä julkisuuteen 1920-luvun kirjallisisessa elämässä. Albumin nimellä on epäsuorasti perusteltu tulenkantaja-ryhmän syntyminen jo varhain 1920-luvulla, vaikka samalla on tunnustettu, ettei sen merkitys kirjailijoille ollut kovinkaan suuri. Vaikka NVL:lla on kiistatta ollut tärkeä merkitys verkostoitumiselle, tie julkisuuteen kävi NVL:n ulkopuolella julkaistujen yhteisten antologioiden kautta.¹⁵

Albumin nimellä tulenkantajat ei viitannut kirjoittajien ryhmäidentiteettiin, vaan julkaisun rahoittajien käsitykseen tulenkantajuudesta. Albumi oli ennen kaikkea NVL:n ja WSOY:n julkaisu ja liittyi laajemmin näiden instituutioiden projektiin nuorison sivistämiseksi ja kasvattamiseksi. Nuorison sivistämistyö nähtiin tärkeänä osana idealistista tavoitetta kansakunnan eheyttämisessä.¹⁶ Taustalla vaikutti erityisesti NVL:n ylijohtaja Ilmari Jäämaa, jolle albumi oli merkki nuorvoimalaisen työn onnistumisesta: ihanteellisuus, ahkeruus, eteenpäin pyrkiminen ja sivistys olivat juurtumassa uuden sukupolven keskuuteen¹⁷. Tulenkantajuus merkitsi Jäämaalle

den taustan, historiallisen muutoksen ja kehittymisen käsittely jää hänellä silti vähin. Kirjallisuudentutkimuksen perintöä Mäkilällä on myös 1930-luvun rajaaminen tutkimuksen ulkopuolelle sekä tulenkantajien näkeminen kirjailijasukupolvena. Ks. Mäkinen 1989, 17–22.

13. Mauriala 2005, 34–39.

14. Joissain lähteissä keksijäksi mainitaan Ilmari Jäämaa, toisissa Erkki Vala tai Jalmar Jäntti – yksimielisyyttä ei ole löytynyt. Saarenheimo 1966, 15–17; Haavikko 1976a, 14; Kai Häggman, *Püspankadulta Bulevardille. Werner Söderström osakeyhtiö 1878–1939*. WSOY 2001, 328; Ville Laamanen, *Suuri levottomuus. Olavi Paavolaisen kulttuurinen katse ja matkat 1936–1939*. K&H 2014, 46; Riikonen 2014, 55–56.

15. Saarenheimo 1966, 9–17, 146–147; Haavikko 1976a, 23; Kai Laitinen, *Suomen kirjallisuuden historia*. Otava 1997 [1981], 368.

16. Arne Laurila et al. (toim.) *Nuoren Voiman Liiton historia*. Akateeminen kustannusliike 1963, 50–69; Häggman 2001, 295–313.

17. Ilmari Jäämaa, Nuori Virta. Hiukan Nuoren Voiman Liitosta. *Tulenkantajat. Nuoren Voiman Liiton kirjallisen piirin albumi*. WSOY 1924, 19.

synonyymia NVL:n ihanteille, ja tulenkantajia olivat kaikki, jotka veivät eteenpäin ”sitä innon, hehkun ja harrastuksen, sitä eteenpäinpyrkimisen [sic] soitua, sitä työn tulta, mikä on niin välttämätön kaikelle inhimilliselle kehitykselle”¹⁸. Jäämaalainen tulenkantajuus oli uutta luovaa, mutta suomalaisia yhdistävää suomalaiskansalliseen ideologiaan pohjautuvaa kehitystä kaikilla elämänalueilla. Samoin ”tulen kantaminen” [sic] oli tulenkantamista vain ylhäältä ohjatussa muodossa.

Uusi sukupolvi suhtautui Jäämaahan ja NVL:n edustamiin arvoihin jo varhain kriittisesti¹⁹. NVL:n kirjallisesta piiristä ponnistaneet nuoret runoilijat haastoivat jäämaalaisen ihanteellisuuden radikaalilla elämäntavallaan ja uudella runoudellaan. Etenkin *Tulenkantajat*-albumiin suhtauduttiin nuorten kirjailijoiden piirissä vähättelevästi. Jäämaan vaikutuksen lisäksi julkaisun levikki oli vähäinen ja suunnattu lähinnä *Nuoren Voiman*²⁰ lukijoille. ”Koululaisille” kirjoittamista ei pidetty merkityksellisenä, mitä kuvaavat vaikeudet saada albumiin kirjoituksia. WSOY:ssä toimittamisesta vastasi Erkki Vala, joka oli Martti Haavion ohessa nuorten kirjailijoiden tärkein linkki kustannusyhtiöön. Vala joutui jatkuvasti ahdistelemaan kirjailijoita tekstipyyntöillään. Velvollisuus Liittoa ja aikakauden tärkeintä kustantajaa kohtaan sai avustajat luovuttamaan vähempiarvoisia tekstejään albumiin. Suuren yleisön tietoisuuteen kaipaaville kirjailijoille matalamman julkaisukynnyksen tarjoavalla albumilla oli silti oma roolinsa kirjallisten kokeilujen (runojen, kritiikin, artikkeleiden) julkaisemisessa sekä kirjailijatovereiden tukemisessa.²¹

Tulenkantajia käsitelleet kirjallisuushistoriat ovat toistuvasti törmänneet hankaluuksiin määritellään tulenkantajiin kuuluneita henkilöitä. Tulkinnat ovat vaihdelleet suppeasta Olavi Paavolaisen toveripiiristä aina käsitykseen koko sisällissodanjälkeisestä uudesta kirjallisesta sivistyneistösukupolvesta²². Hankaluudet ovat paljolti seurausta halusta pitää kiinni ryhmänimestä,

jota omiana aikanaan ei tunnettu samassa merkityksessä kuin nykyään. Vuoden 1927 *Tulenkantajat*-albumissa Jäämaa ja Erkki Vala antavat ymmärtää, että tulenkantajista olisi kuluneina vuosina muodostunut ”jonkinlainen ryhmänimitys”, mutta samassa yhteydessä Jäämaa myös kiistää minkäänlaisen tulenkantaja-ryhmän olemassaolon.²³ Keskustelu on osoitus siitä loppuvuoden 1927 tilanteesta, jossa albumia oltiin jo määrätietoisesti muuttamassa aikakauslehden muotoon²⁴.

Epäselvät ja keskenään ristiriitaiset lausunnot kuvaavat hyvin tilannetta, jossa tulenkantajat oli nimenä hiljalleen alkanut saavuttaa mainetta 1920-luvun kulttuurikentällä ilman, että mikään yksittäinen ryhmä silti tunnustautui sen käyttäjäksi. Kun Jäämaa painotti nimen viittavan kaikkiin NVL:n ihanteita eteenpäin vieviin ”soihdunkantajiin”, NVL:n kirjailijapiiriä kutsuttiin toisissa yhteyksissä ”runoilijoiksi”, ”nuoriksi runoilijoiksi” tai yksinkertaisesti ”nuorvoimalaisiksi”.²⁵ Ennen vuotta 1928 ei ole selviä viitteitä

18. Ilmari Jäämaa, Työn tuli. *Tulenkantajat* 1927, 5–7.

19. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto (SKS KiA), Erkki Valan kirjekokoelma 355:40:4–5; Kerttu Saarenheimo, *Katri Vala aikansa kapinallinen*. WSOY 1984, 50–52.

20. *Nuori Voima* -lehti perustettiin vuonna 1908 kulttuurista kiinnostuneen nuorison yhdyssiteeksi. Lehti nousi suosioon 1910-luvulla Ilmari Jäämaan päätoimittajakaudella. Lehti säilytti asemansa Nuoren Voiman Liiton perustamisen (1924) jälkeen ja jatkaa ilmestymistään edelleen.

21. SKS KiA, Lauri Viljasen ja Elina Vaaran kirjekokoelmat 833 ja 831; Katariina Eskola (toim.) *Kahden. Martti Haavion ja Elsa Enäjärven päiväkirjat ja kirjeet 1920–1927*. WSOY 1999, 397; Mauriala 2005, 158–161.

22. Mäkinen 1989, 17–22; Vrt. Sevänen 1995, 51.

23. Jäämaa 1927, 5–7; Erkki Vala, Post bellum floret. *Tulenkantajat* 1927, 10.

24. Albumi ilmestyi loppuvuonna 1927 ja jäi viimeiseksi NVL:n Tulenkantajat-julkaisuksi. Ks. myös Nuoren Voiman Liiton vuosikokous. *Etelä-Suomen sanomat* 12.1.1928.

25. SKS KiA, Katri Valan kirjekokoelma 355:23:7:1, Yrjö Jylhän kirje Katri Valalle 26.6.1925; SKS KiA, Lauri Viljasen kirjekokoelma 833, Erkki Valan kirje Lauri Viljaselle 24.4.1925. Vrt. Waltari 1980, 167; Eskola (toim.) 1999, 354–355.

siitä, että tulenkantajat olisi nimenä viitannut muuhun kuin albumiin tai tulenkantajuus nuorvoimalaiseen, tarkemmin määriteltynä jäämaalaiseen kasvatusihanteeseen.

***Tulenkantajat*-lehti – kulttuuriliikkeen synty**

Vuoden 1928 lopulla alkoi ilmestyä *Tulenkantajat*-lehti, joka näytenumerossaan julisti tulenkantajien astuvan suomalaisen taide-elämän johtoon. Tämä merkitsi tulenkantajien kulttuuriliikkeen syntyä. Lehti oli NVL:n kirjallisen piirin toteuttama hanke, ja samaan aikaan *Tulenkantajat*-albumi lakkautettiin. Tulenkantaja-tutkimuksessa lehden merkitys ja käsittely on ollut ristiriitaista. Yhtäältä tulenkantajiksi nimettyä *kirjailijaryhmää* käsiteltäessä tulenkantajuutta saatetaan kuvata lehden iskulauseilla ja teemoilla²⁶, jolloin vuosien 1924–1927 tulenkantajien merkitykseen liittyy jälleen anakronistinen ongelma. Toisaalta on tunnustettu, että tulenkantajiin liittynyt keskustelu ja ”mainospauhu” käytiin omana aikanaan juuri lehden ympärillä²⁷. Kolmanneksi lehden perustamista on pidetty tulenkantaja-ryhmän hajaannuksen alkuna.²⁸ Tämä siitä huolimatta, että vasta tässä vaiheessa 1920-luvun kulttuurikentälle ilmestyi ryhmä, joka ilmoitti kantavansa tulenkantajien nimeä ja saapui näkyvästi toteuttamaan kaivattua sukupolvenvaihdosta. Neljänneksi lehden merkitystä tulenkantajien historiassa on vähätelty sen kirjallisuuden ylittävän luonteensa vuoksi²⁹.

Vaikka lehtihanke ideoitiin ja laitettiin alulle NVL:n kirjallisessa piirissä, lehden ja vuonna 1929 perustetun Tulenkantajain Seuran ympärille kerääntyi heterogeeninen joukko, joka edusti eri taideoleja, yhteiskuntaluokkia ja poliittisia virtauksia. Lehti irtautui NVL:n ja WSOY:n vaikutusvallasta muodostamalla Tulenkantajat Osakeyhtiön rahoituksen järjestämiseksi. Huolimatta Ilmari Jäämaan antamasta tunnustuksesta uuden yrityksen rohkeudelle³⁰, lehti teki selkeän irtioton nuorvoimalaisesta ideologiasta. Vaikka kirjallisuudentutkimuksessa on korostet-

tu lehden kirjallista ohjelmattomuutta³¹, lehdestä on silti erotettavissa selviä ohjelmallisia teemoja. Lehden ensimmäiset numerot olivat korostetun ohjelmallisia ja niissä tulenkantajat vaativat Suomen henkisen elämän uudistamista lupautuen itse ottamaan tämän työn vastuulleen.

Tulenkantajain Seuran, jonka puheenjohtajana Erkki Vala myös toimi, ohjelmaksi määriteltiin sivistyksen, kansanvallan ja pasifismin puolestaminen sekä taiteiden ja Paneurooppa-aatteen ajaminen³². Kirjallisuushistorioissa seuralle ei ole annettu juurikaan painoarvoa, sillä tulenkantajia on tarkasteltu pääasiassa kirjallisuusilmionä. Koska tulenkantaja-kaanonin merkittävimmät kirjailijat eivät hakeneet seuran jäsenyyttä, sen on katsottu nimestään huolimatta olleen vain sivujuonne kirjailijaryhmän historiassa³³. Seuran alkuperäisenä tarkoituksena oli kuitenkin *Tulenkantajat*-lehden esiin nostamien teemojen siirtäminen uudelle keskustelufoorumille. Näin ollen seuran perustamisen voi nähdä osoituksena tulenkantajien voimakkaasta pyrkimyksestä toteuttaa asettamaansa tehtävää suomalaisen kulttuurin uudistamiseksi, mikä vaati uusien rakenteiden luomista ja kulttuuriliikkeen institutionalisoitumista. Päätoimittaja Erkki Valan johdolla tulenkantajuuden sisältö muovautui 1920-luvun loppuvuosina lehden iskulauseista ja teemoista sellaiseksi, millaisena aikalaisen tunsivat. Vastaanotto oli tunnetusti ristiriitainen.

26. Esim. Laitinen 1997, 368–369

27. Saarenheimo 1966, 203

28. Saarenheimo 1966, 265.

29. Saarenheimo 1966, 257–266; Haavikko 1976a, 31–37.

30. SKS KIA, Nuoren Voiman Liiton arkisto (NVL) 3920, NVL:n historian käsikirjoitus ja toimitusaineistoa, Vuosikokouksen pöytäkirja 6.1.1929.

31. Laitinen 1997, 368–369.

32. Mauriala 2005, 252.

33. Saarenheimo 1966, 258; Haavikko 1976a, 35.

Lehden linja ei tyydyttänyt myöskään kaikkia tulenkantajia, vaan kansallisia arvoja painottavat asettuivat päätoimittajaa vastaan. Seurauksena oli liikkeen jakaantuminen, joka on nähty jakona kansallismielisiin ja kansainvälisiin kosmopoliitteihin. Akateemisen Karjala-Seuran jäsenet toteuttivatkin ”palatsivallankaappauksen”, jolla Erkki Vala syrjäytettiin päätoimittajan paikalta³⁴. Olavi Paavolainen korvasi hänet päätoimittajana.³⁵ Kamppailu lehden linjasta ja päätoimittajuudesta oli samalla myös kamppailua tulenkantajuuden sisällöstä. Päätoimittajan vaihdos voidaankin nähdä pyrkimyksenä palauttaa tulenkantajuuden sisältö lähemmäksi jäämaalaisuutta sekä yhdistää katkenneet siteet NVL:n kanssa. Lehden sisältö muuttui maltillisemmaksi ja kansallismielisemmäksi, mutta menetti samalla kiinnostavuuttaan ja ajautui konkurssiin vuoden 1930 aikana tilaajamäärien laskiessa. Nuorvoimalainen idealismi siirtyi kansallismielisiltä tulenkantajilta seuraavalle sukupolvelle Mika Waltarin NVL:n yhteyteen perustaman Kerho 33:n kautta. *Tulenkantajat*-lehden synnyttäjä, kirjallisuuden, kulttuurin ja yhteiskunnan yhdistänyt tulenkantajuus puolestaan siirtyi uudelle vuosikymmenelle Tulenkantajain Seuran ja uuden *Tulenkantajat*-lehden (1932–1939) välityksellä. Niiden toiminta jatkui aina vuoteen 1939 saakka, jolloin lehti jouduttiin lakkauttamaan talvisodan sytyttyessä.³⁶

Huomionarvoista tulenkantajia koskevan historiakuvan kannalta on, että *Tulenkantajat*-lehden ja Tulenkantajain Seuran eivät ottaneet osaa kaikki nuorvoimalaiset runoilijat ja kirjailijat, jotka myöhemmin on nimetty tulenkantajiksi. Esimerkiksi maaseudulla asunut Katri Vala ei juurikaan osallistunut ensimmäisen lehden toimittamiseen, ja Mika Waltari on itse kieltänyt kuuluneensa tulenkantajiin³⁷. Toisekseen *Tulenkantajat* oli laaja-alainen, kirjallisuuden ylittävä kulttuurijulkaisu sen syntyisestä lähtien. Lehden sisällöt ja teemat käsittelivät kaikkia taidealoja, kulttuuripolitiikkaa ja yhteiskunnallisia kysymyksiä. Kolmanneksi tulenkantajat ja tulen-

kantajuus liitettiin omansa aikanaan juuri lehteen ja seuraan, ei nuoriin runoilijoihin tai NVL:n kirjalliseen piiriin. Kuvaavaa on, että seuraavaa sukupolvea edustaneet nuoret radikaalit pitivät Erkki Valaa todellisena tulenkantajana, eivät Olavi Paavolaista³⁸. Julkisesti nimen Tulenkantajat käyttöönsä ottanut ryhmä oli jo lähtökohtaisesti yleinen kulttuuriliike, joka ei rajoittunut ainoastaan kirjallisuuteen. Kirjallisuudella oli toki keskeinen rooli, olivathan keskeiset tulenkantajat nimenomaan kirjailijoita.

1930-luvun tulenkantajuuden puuttuva identiteetti

Kun *Tulenkantajat* alkoi marraskuussa 1932 uudelleen ilmestyä Tulenkantajain Seuran äänenkannattajana, lehden nimi herätti vastareaktion NVL:n piirissä. *Helsingin Sanomissa* julkaistussa julkilausumassa useat 1920-luvulla uransa aloittaneet kirjailijat³⁹ sanoutuivat irti ”Erkki Valan uuden lehtiyrityksen aatteellisesta sisällöstä”, joka tulenkantajien nimen varjolla antoi heidän mukaansa ”väärän kuvan nuoren kirjailijapolvemme aatteellisista pyrkimyksistä”⁴⁰.

Julkilausumasta löytyy useita yhtymäkohtia tulenkantajien kirjallisuushistorialliseen kaanoniin. Keskeisin niistä on politiikan ja kirjallisu-

34. Päätoimittajan vaihdosta päätetyssä kokouksessa olivat läsnä AKS:n Martti Haavio, Iiro Kaikko, Jussi Teljo ja Urho Kekkonen sekä Erkki Vala, Olavi Paavolainen ja Lauri Viljanen; Matti Kurjensaari, *Loistava Olavi Paavolainen*. Tammi 1975, 116–117.

35. Haavikko 1976a, 35–37; Ari Uino, Urho Kekkonen ja tulenkantajat. *Historiallinen aikakauskirja* 80 (1982), 209; Mauriala 2005, 260–262.

36. Mauriala 2005, 260–263.

37. Haavikko 1976, 16; vrt. Waltari 1980, 167.

38. Kurjensaari 1975, 117–118.

39. Julkilausuman olivat allekirjoittaneet mm. Ilmari Jäämaa, Arvi Kivimaa, Unto Seppänen, Mika Waltari, Lauri Viljanen, Martti Haavio, Elsa Enäjärvi-Haavio ja Yrjö Jylhä. Olavi Paavolainen olisi ilmeisesti halunnut nimensä mukaan, mutta se jäi pois vahingossa; Kurjensaari 1975, 140; Jaakko Paavolainen, *Olavi Paavolainen. Keulakuva*. Tammi 1991, 120.

40. Julkilausuman käsittelystä lisää ks. Kosunen & Mieskonen 2014, 16–19.

den erottaminen toisistaan. Vaikka ”nuoren polven aatteellisten pyrkimysten” sisältöä ei tarkemmin eritellä, on selvää, että julkilausuma asetui uusien tulenkantajien vasemmistolaista luonnetta vastaan. Koska 1930-luvun alun yhteiskunnallinen polarisoituminen on yksi tärkeimmistä kirjallisuushistorian esittämistä perusteluista tulenkantajien hajoamiselle⁴¹, vuoden 1932 vastalause on soveltunut havainnollistamaan vanhan aikakauden loppua ja uuden alkua.⁴² Vaikka tulenkantajat oli 1930-luvulla edelleen pääosin kirjailijoista muodostunut liike, jossa Erkki Valan ja vasemmistokirjailijoiden lisäksi jatkoivat myös Katri Vala ja Pentti Haanpää⁴³, jatkumoa kahden ryhmän välillä ei ole pidetty riittävänä.

Poliittista puolta lukuun ottamatta kirjallisuushistorian esitykset eivät ole kovinkaan tarkasti perustelleet, mikä tekee 1930-luvusta tulenkantajien kaanoniin soveltumattoman. Perustelujen yksipuolisuus paljastaa näkyvästi tulenkantajien jälkikäteen rakennetun historiakuvan, jossa 1920-luku ja kirjallisuus peittävät 1930-luvun tulenkantajuuden alleen. Vaikka tulenkantajia muuten on pidetty epäselvänä ja monille kulttuurin alueille levinneenä liikkeenä, kirjallisuudentutkimus on asettanut ryhmälle tiettyjä sisällöllisiä kriteerejä. Kai Laitinen paikantaa kotimaisen kirjallisuuden historiassaan tulenkantajat ekspressionismin suomalaisiksi muunnelmaksi, Pertti Lassila tiivistää oman ekspressionistisen näkökulmansa tulenkantajien suomenruotsalaisen modernismin perintöön ja Ritva Haavikolle 1930-luvun tulenkantajat on vastavoima nuorvoimalaisille tulenkantajille. Kaikki edellä mainitut näkökulmat ovat tiukasti kiinni 1920-luvussa⁴⁴. Uudet tulenkantajat eivät ole täyttäneet näitä kriteerejä, minkä vuoksi heidät on jätetty tarkastelussa syrjään. Näkemyksiä ei ole muuttanut se, että uusi *Tulenkantajat* ilmoittautui näytenuumerossaan ensimmäisen lehden suoraksi seuraajaksi⁴⁵.

Toinen näkökulma avautuu siitä huomiosta, että tulenkantajat saavuttivat kestävimät voit-

tonsa kirjallisella kentällä vasta myöhemmällä iällään. Tavallisesti viitataan muun muassa Waltarin historiallisiin romaaneihin, Paavolaisen matkakirjoihin, Viljasen kriitikontyöhön ja Haavion kansanrunoustutkimuksiin⁴⁶. Koska tulenkantajien 1930-luvun toiminta on henkilöitynyt hyvin vahvasti Erkki Valaan, esimerkiksi uusi *Tulenkantajat* on näyttäytynyt tulenkantaja-ajan jälkeisenä toimintana.

Erkki Valan hallitseva asema toisessa tulenkantajuudessa on samalla johtanut siihen, että koko liike on herkästi luettu täysin kaunokirjallisuuden ulkopuoliseksi ilmiöksi. Valan oma tuotanto ei ole läpäissyt kirjallisuushistorioiden esteettistä seulaa. Harva esimerkiksi muistaa romaania *Leijonajuhlat* (1930), joka edelleen on laajin tulenkantajista kirjoitettu avainromaani. Yhdessä kirjan harvoista aikalaisarvosteluista Paavolainen toivoi *Leijonajuhlille* mahdollisimman hiljaista hautausta⁴⁷. Toive on sittemmin toteutunut Valan koko kaunokirjallisen tuotannon kohdalla. Nykyisin Vala muistetaan pääasiassa 1930-luvulla sananvapautta puolustaneena toimittajana ja Kirjailijain kustannusliikkeen johtajana, joka pyrki saamaan Pentti Haanpään teoksia julkisuuteen.

41. Haavikko 1976, 32; Lassila 1987, 214; Laitinen 1997, 368–370.

42. Vuosi 1932 on toisessakin mielessä symbolinen tulenkantajien hajoamisessa, sillä samana vuonna ilmestyi Paavolaisen *Suursiivous*.

43. Vuoteen 1932 saakka myös Lauri Viljanen ja Elina Vaara.

44. Haavikko 1976a, 37–39; Lassila 1987, 109–113; Laitinen 1997, 370.

45. *Tulenkantajat* 1932, näytenumero.

46. Saarenheimo 1966, 264–266; Haavikko 1976, 40; Kai Laitinen, Suomen kirjallisuus 1920- ja 1930-luvulla. Yleispiirteitä ja taustaa. Teoksessa *Hurma ja paatos, Näkökulmia 1920- ja 1930-luvun kirjallisuuteen*. Kirjallisuuden ja musiikkitehteen laitoksen julkaisuja A 9. Turun yliopisto 1984, 20; Laitinen 1997, 370.

47. Olavi Paavolainen, *Suursiivous. Eli kirjallisessa lastenkamarissa*. Gummerus 2008 [1932], 84–85.

Tulenkantajia ja kiilalaisia ryhmäkuvassa vuonna 1936. Vas. Irja ja Raoul Palmgren, Helmer Adler, Maija Savutie, Ahti Myrsky, seisomassa Tapio Tapiovaara, Armi (Arvo Turtiaisen sisar). Lähde: Kansan Arkisto. Kuvannumero: KansA33-1986.

Sen sijaan Katri Valan kohdalla voisi olettaa, että hänen runoilijanmaineensa olisi toiminut siltana nuorvoimalaisuuden ja toisen tulenkantajuuden välillä. Valan 1920-luvun runokokoelmat olivat olleet tärkeässä roolissa tulenkantajien kirjallisen maineen kehittämisessä. Koska yhteiskunnallinen radikalisoituminen oli viimeistään *Paluu*-kokoelmasta (1934) lähtien keskeinen osa myös Katri Valan kirjallista toimintaa, hänenkään myöhempää toimintaansa ei ole nähty nuorvoimalaisen tradition jatkajana⁴⁸. Akateeminen kirjallisuushistoria on saanut näkemyksilleen hyvää taustatukea kulttuurijärjestö Kiilalta, joka varsinkin toisen maailmansodan ja Valan kuoleman jälkeen pyrki aktiivisesti liittämään hänet osaksi työväen kirjallisuushistoriaa. Paljolti Kiilan oman historiaperinteen vaikutuksesta Katri Valaa ei myöskään muisteta 1930-luvun ”taistelevana tulenkantajana”, vaan Kiilan synnyn taustalla olleena äitihahmona⁴⁹.

Tulenkantajia koskevan historiakuvan muodostuminen houkuttelee kontrafaktuaaliseen pohdintaan. Jos Waltari esimerkiksi olisi nimenyt Kerho 33:n⁵⁰ Tulenkantajiksi, olisi sen jälkimmäine epäilemättä tullut yhdistymään toista tulenkantajuutta vahvemmin 1920-luvun nuoriin runoilijoihin ja jäämaalaisuuteen. Vähintään

48. Saarenheimo 1984, 207–226; Lassila 1987, 202–203; Mauriala 2005, 269–274.

49. Matti Rinne, *Kiila 1936–2006. Taidetta ja taistelua*. Tammi 2006, 57–58; vrt. Raoul Palmgren, Tulenkantajat. Kosmopolittismin välinäytös kansallisessa kulttuurissamme. Teoksessa Maija Savutie et al. (toim.) *Kiilan albumi V*. Kiila ry. 1948, 22; Raoul Palmgren, *Työläiskirjallisuus (proletaarikirjallisuus)*. Kirjallisuus- ja aatehistoriallinen käsittelevä. WSOY 1965, 87; Raoul Palmgren, *Kapinalliset kynät II. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus*. WSOY 1984, 11.

50. Ks. Panu Rajala, *Unio Mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset*. WSOY 2011 [2008], 363.

vuoden 1932 vastalause NVL:n nimen alla olisi jäänyt tällöin julkaisematta. Edelleen voi arvuutella vuotta 1935, jolloin Paavolainen oli lähellä korvata Erkki Valan *Tulenkantajien* päätoimittajana.⁵¹ Jos tämä olisi tapahtunut, olisiko Valan toiminta muodostunut jälkitarkastelussa ainoastaan välivaiheeksi, jonka jälkeen 1920-luvun tulenkantajuus olisi Paavolaisen myötä tehnyt paluun? Vaikka kysymykset jäävät vaille vastauksia, on oletettavaa, että Waltarin ja Paavolaisen kirjailijamaaineiden myötä nykyisin tulenkantajista puhuttaisiin vahvemmin myös 1930-lukulaisena liikkeenä.

Koska 1930-luvun tulenkantajuudesta ei ole tehty riittävästi tutkimusta sen omista lähtökohdista käsin, liikkeellä ei tunnu olevan juuri lainkaan piirteitä, jotka olisivat ominaisia vain sille itselleen. Osittain se on kiinni nuorvoimallisuuden hajoamisen ristiriitaisessa perinteessä, osittain 1930-luvun kansanrintamassa ja Kiilan perustamisessa⁵². Oman identiteetin ja historiakuvan puuttuminen on merkinnyt Erkki Valan ympärille kerääntyneelle liikkeelle epämääräistä ajelehtimista 1930-luvun politiikan ja kirjallisuuden veteen piirretyllä viivalla.

Tutkimatonta historiaa

Tulenkantajien kaltaiset kirjailijaryhmät⁵³ ovat kirjallisuushistoriassa tärkeitä menneisyyden jäsentämisen apuvälineitä. Samoin kuin useimmat historiantutkimuksen omat vuosikymmenjaottelut ja aikakausten nimet, kirjalliset ryhmät harvemmin kestävät lähempää historiallis-faktaaalista tarkastelua⁵⁴. H. K. Riikonen on osuvasti todennut, että ”harva asia humanistisessa tutkimuksessa lienee epäkiitollisempaa kuin kattavan kirjallisuushistorian laatiminen” ja ”vastaa-vasti harva asia lienee helpompaa kuin kirjallisuushistorioiden puutteiden ja epätasällisyyksien osoittaminen.”⁵⁵ Vaikka periodisointi – myös kirjailijaryhmiin perustuva – on olennainen menneisyyden ymmärtämisen apuväline, historiantutkimuksen olemukseen kuuluu myös tarkastella kriittisesti kaikenlaisia yleistyksiä ja nii-

den mahdollisesti välittämiä ristiriitaisia käsitteitä.

Kirjallisuushistorian käsitys tulenkantajista perustuu kirjallisuudentutkimuksen omiin lähtökohtiin ymmärtää kyseistä historiallista ilmiötä osana suomalaisen kirjallisuuden kehitystä – ja sellaisenaan lähtökohta on täysin hyväksyttävä. Ja kuten historiantutkimus, myös kirjallisuushistorian käsitykset ovat jatkuvan muutoksen alaisia. Yhtäläisyyksistä huolimatta kirjallisuushistoria ja historiantutkimus eivät silti ole vain kolikon kaksi puolta. Kontekstien vaihteluista huolimatta kirjallisuushistoria on nimensä mukaisesti kiinnostunut kirjallisuuden kehityksestä ja se palautuu viime kädessä kirjallisuuteen. Historiantutkimukseen tämä raja ei päde ja siksi sen tulee olla varovainen sen historiakuvan suhteen, jota kirjallisuushistoriat ja muut kirjallisuudentutkimuksesta vaikutteita ottaneet historiateokset tulenkantajista esittävät.

Pertti Lassilan mukaan olennaisinta tulenkantajien kaltaisessa ryhmässä on kirjallinen tuotanto, ei syntymävuodet, ryhmänimet tai tekijöiden elämäkerrat. Huomionarvoista on, että

51. Kun *Tulenkantajat* ajautui vuoden 1935 paikkeilla taloudellisiin vaikeuksiin, Tulenkantajain seura pyrki hankkimaan avustusta vanhalta tukijaltaan, vasemmistovaikeuttaja Hella Wuolijolta. Wuolijoki asetti – Tulenkantajain seuran ääriavasemmiston tuella – avustukselleen ehdon, että Erkki Vala tulisi vaihtaa *Tulenkantajain* päätoimittajan paikalta. Valan paikalle kaavailtiin Olavi Paavolaista, SKS KiA, Erkki Valan arkisto, kansio 7, Tulenkantajan muistelmia, 148, 153–154.

52. Palmgren 1984, 236; Kari Sallamaa, *Kansanrintaman valo. Kirjailijaryhmä Kiilan maailmankatsomus ja esteettinen ohjelma vuosina 1933–1943*. SKS 1994, 56–59.

53. Vrt. mm. 1910-luvun lopun suomenruotsalainen Dagdrivare-ryhmä, 1960-luvun Turun Underground tai 1970-luvun nuorvoimallinen Myrsky.

54. Historiantutkimuksen periodeista ks. Mikko Majander, Periodisointi, nimeäminen, historiakäsitys. *Tieteessä tapahtuu* 5 (2002), 15–18, <http://www.tieteessatapahtuu.fi/025/Majander.pdf> (9.8.2014).

55. H. K. Riikonen, Ansiokas vaan ei ongelmaton kirjallisuushistoria. *Tieteessä tapahtuu* 3 (2000), <http://www.tieteessatapahtuu.fi/003/riikonen.htm> (9.8.2014).

Lassila esittää ulkikirjallisellet tutkimukselle soveltuvimmaksi tieteenalaksi sosiologiaa, mutta jättää historian tutkimuksen mainitsematta.⁵⁶ Sukupolviin ja ryhmänmuodostuksiin liittyvät kysymykset ovatkin perinteisesti kuuluneet yhteiskuntatieteiden tutkimuskohteisiin. Esimerkiksi Matti Virtanen on tutkimuksessaan *Fennomanian perilliset* samaistanut – mannheimilaisen sukupolvi-teorian tulkintakehyksessä – tulenkantajat ”nuoren voiman sukupolveen”⁵⁷. Virtasen tutkimuksessa 1930-luvun tulenkantajuus rajautuu kokonaisuudessaan sosiologisen käsitteen ulkopuolelle ja myös nuorvoimainen tulenkantajuus jää lopulta melko vähäiselle sisällölle. Kuten edellä on esitetty, myös kirjallisuudentutkimus on – päinvastoin kuin Lassila toivoi – ottanut yhä enemmän vaikutteita yhteiskuntatieteistä⁵⁸, mikä edelleen on voimistanut kirjallisuushistorian asemaa tulenkantajia koskevan laajemman historiakuvan keskeisenä määrittäjänä.

Historiantutkimuksen näkökulmasta Lassilan peräänkuuluttamaa kirjallisuushistoriaa ja Virtasen sosiologista asetelmaa yhdistää vahva teoriapainotteisuus. Lassilalla rajaavana kontekstina on ekspressionismi, Virtasella mannheimilaiset fraktiot. Historiantutkimuksen vahvuutena sen sijaan on – tai ainakin tulisi olla – että se voi jättää ulkoapäin omaksuttujen teorioiden korostamisen vähemmälle ja luoda näkemyksensä tutkimuskohteestaan alkuperäislähteiden kautta. Tämä tehtävä edellyttää mahdollisimman laajaa ennako-oletuksista luopumista ja jälkikäteen rakennettujen mielikuvien historiografista tarkastelua. Kuten tässä artikkelissa olemme esittäneet, aikalaisaineiston valossa kirjallisuushistorian välittämä historiokuva tulenkantaja-nimisestä kirjailijaryhmästä tulee muuttamaan olennaisesti.

Tulenkantajat-käsitteen näkökulmasta tulenkantajien historian määrittäminen 1920-luvun kestäneeksi ajanjaksoksi on osittain epätarkkaa, osittain myös anakronistista. Itse nimi näki päivänvalon vasta vuonna 1924 ylhäältä päin ase-

tettuna nimikkeenä NVL:n ja WSOY:n yhteistyössä toteuttamalle sivistys- ja kasvatusohjelmalle, ei ryhmän nimeltä ”tulenkantajat” halusta luoda itselleen äänenkannattajaa. Epäselyydet liittyen tulenkantajien jäseniin ja ryhmänmuodostukseen palautuvat pääasiassa siihen virheelliseen tulkintaan, jossa on pyritty yhdistämään NVL:n tulenkantajuus ja ”nuorten runoilijoiden” kirjallinen piiri yhdeksi kokonaisuudeksi. Riittäviä todisteita siitä, että vakiintunut tulenkantajien ryhmäidentiteetti olisi syntynyt ennen vuotta 1928, ei silti ole olemassa. Vuosina 1924–1927 tulenkantajat esiintyi lähes yksinomaan NVL:n kirjallisen piirin albumissa, ei ”nuorten runoilijoiden” tai ”Paavolaisen sisäpiirin” ryhmien nimellä kuten kirjallisuushistoria asian yleensä esittää.⁵⁹

Tulenkantajien kulttuuriliike syntyi vasta vuonna 1928 sen institutionalisoitumisen kautta, joka liittyi aikakauslehden, osakeyhtiön ja seuran perustamiseen. Vaikka NVL oli lehden perustamisen taustalla, uusi julkaisu merkitsi samalla tietoista itsenäistymisliikettä nuorvoimallisesta idealismista. Tulenkantajien ryhmätunne ei ainoastaan syntynyt aikakauslehden myötä, vaan se myös tietoisesti synnytetään lehden sivuilla. Tulenkantaja-ryhmä ei ollut samalla tavalla kirjallinen ilmiö kuin ”nuoret runoilijat” tai epäpoliittinen kuin nuorvoimallinen käsitys tulenkantajuudesta, vaan se edusti ensimmäisen maailmansodan jälkeisen sukupolven uudenlaista asennoitumista kulttuuriin ja yhteiskuntaan.

Koska kirjallisuus ei missään vaiheessa ollut tulenkantajien olemassaololle välttämätön sisäl-

56. Lassila 1987, 208–209.

57. Matti Virtanen, *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS 2001, 22–24, 143–149.

58. Ks. esim. Juhani Niemi, *Kirjallisuus instituutiona. Johdatus sosiologiseen kirjallisuudentutkimukseen*. SKS 1991, 46–60; Varpio et al. (toim.) 1999.

59. Aikakauslehtihanketta suunniteltiin samaan aikaan loppuvuodesta 1927, kun viimeisen albumin toimitusta valmisteltiin.

tö, aikakauslehden lopettaminen ja liikkeen hajoaminen vuonna 1930 ei merkinnyt tulenkantajuuden loppua. Uuden vuosikymmenen alussa tulenkantajien ajattelu oli kehittynyt laajemmaksi liikkeeksi, kulttuuriradikaaliksi tulenkantajuudeksi, joka syntyi vuodesta 1932 uudelleen Tulenkantajain Seuran elvyttämisen ja uuden *Tulenkantajat*-lehden perustamisen kautta. Uusi vastakkainasetteluiden vuosikymmen ja muutunut poliittinen ympäristö muokkasivat 1930-luvun tulenkantajista omannäköisensä vasemmistoliberaalin ilmiön. Toisen tulenkantajuuden juuret pysyivät silti tiukasti vuodessa 1928, jolloin tulenkantajat heti syntyessään otti aktiivisesti osaa yhteiskunnalliseen keskusteluun. Sen sijaan nuorvoimalainen perintö näkyi siinä, että myös 1930-luvun tulenkantajat koostuivat pääosin kirjailijoista, jotka kokivat kirjalliset aiheet toiminnalleen tärkeiksi.

Koska historiantutkimus ei lähesty tulenkantajia kirjallisuuden sisällöistä käsin, sen ei myöskään tarvitse kilpailla kirjallisuushistorian kanssa kaunokirjallisten teosten esteettisestä tai historiallisesta arvosta. Esimerkiksi Erkki Valalle ei tästä syystä ole syytä vaatia näkyvämpää paikkaa kirjallisuushistoriassa, koska teosten sijaan Valan merkitys perustui niiden kirjallisten olosuhteiden luomiseen, joita ilman nuorten kirjailijoiden esiinmarssi 1920-luvulla olisi jäänyt paljon vähemmälle huomiolle. Se, että 1930-luku on myöhemmin määrittänyt Valan henkilöhistoriaa, ei muuta tätä tosiasiaa. Toisaalta alkupe- räislähteillä on taipumus muuttaa jälkikäteen ylikorostuneita kuvia. Tästä syystä esimerkiksi Olavi Paavolaisen rooli tulenkantajien ehdottomana keskushenkilönä on arvioitava uudelleen. Vaikka Paavolaisen asema oman 1920-luvun ”sisärenkaansa” parissa oli vastaansanomaton⁶⁰, hän ei ollut luomassa Erkki Valan tavoin tulenkantajien läpimurrolle välttämättömiä kirjallisia rakenteita.

Vesa Maurialan väitöskirja (2005) osoitti historiantutkimuksen olevan kiinnostunut tulenkantajista, mutta keskustelu ilmiön historiaku-

van perusteista jäi tällöinkin käymättä. Viime vuosina myös kirjallisuudentutkimuksessa on havahduttu kirjallisten ryhmien ja koulukuntien historiallisempaan käsittelyyn. Esimerkiksi 1980-luvun ”Pahan koulukuntaa” tutkinut Ville Sassi on todennut, että vakiintuneet termit, kuten ”otavalaiset modernistit” tai ”tulenkantajat” syntyvät täyttämään tiettyjä tarpeita, saavat asemansa toistojen myötä sosiaalisessa toiminnassa ja juurtuvat kirjallisuuden historiakuvaan. Sassin mukaan puheella koulukunnasta tai ryhmästä on tapana ohittaa kyseisen kirjallisuusilmiön kriittinen tarkastelu.⁶¹ Sassin näkökulma tarjoaa mielenkiintoisen tieteidenvälisen mahdollisuuden kirjallisuudentutkimuksen ja historiantutkimuksen välille.

Tulenkantajien historia on vielä monin paikoin kartoittamatonta maaperää. Usua tuloksia syntyy sitä mukaan, kun kirjallisuushistorian pitkä tutkimusperinne osataan nähdä vain yhtenä näkökulmana muiden joukossa, ei tulenkantajia määrittävänä normina. Esimerkiksi Erkki Valan tarkempi tutkimus vaikuttaa suoraan myös tulenkantajien historian muuttumiseen. Ristiriitaisuudet, monitulkintaisuudet ja näkökulmien kirjo kuuluvat olennaisesti historiallisten ilmiöiden luonteeseen. Niitä testaamalla ja kyseenalaistamalla historioitsijoilla on mahdollisuus muodostaa kokonaiskuva tulenkantajienkin tavaisen ilmiön historiasta, jossa kaunokirjallisuus on vain yksi osa moniulotteista kulttuuriliikettä.

60. Ks. Saarenheimo 1966, 146–166.

61. Ville Sassi, *Uudenlaisen pahan unohtettu historia. Arvohistoriallinen tutkimus 1980-luvun suomalaisen romaanin pahan tematiikasta ja ”pahan koulukunta” -vuosikymmenmääritteen muodostumisesta kirjallisuusjärjestelmässä*. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 25. Itä-Suomen yliopisto 2012, 268; Ville Sassi, Tematiikka ajan tarpeisiin. Kirjallisuuskeskustelu loi 1980-luvun pahan tematiikan reaktioksi arvomurrokseen. *Avain* 1 (2012), 27–29. – *Nyt julkaistu Janne Kosusen ja Matti Mies-kosen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Abstract: The Fire Bearers. Historical Research and Culture Movement of the Interwar period

The article concerns the cultural movement known as the Fire Bearers that appeared in the interwar period in Finland. The traditional view of the Fire Bearers derived from literary research has, on closer inspection, proved to be problematic. The article unravels the research tradition on the Fire Bearers highlighting his-

toric and thematic deficiencies as well as anachronistic features. A new perspective on the history of the Fire Bearers is opened through analyzing the 1930s. To conclude, the question of what historiography can offer in the future for the study of a literary subject such as the Fire Bearers is considered.

Keywords: The Fire Bearers, literary history, historiography, interwar period, Finland

Lauri Viljanen

”On hausempi tehdä kumousta kuin siitä kirjoittaa”

NEUVOSTOSUOMALAINEN
HISTORIANKIRJOITUS JA -TULKINNAT
SUOMEN SISÄLLISSODASTA 1920- JA
1930-LUVULLA¹

Lauri Viljanen tarkastelee artikkelissaan Neuvostoliitossa 1920- ja 1930-luvulla julkaistua historiankirjoitusta, joka käsitteli Suomen sisällissotaa ja sitä edeltäneitä tapahtumia. Kirjojen, artikkeleiden ja pamflettien laatijoina olivat sisällissodan jälkeen Neuvosto-Venäjälle siirtyneet punaiset, jotka vuoden 1918 aikana ”loivat nahkansa” ja pyrkivät omaksumaan kommunistisen identiteetin. Tappiollisen vallankumouksen kokemukset olivat jättäneet heihin lähtemättömän jäljen, ja O. W. Kuusisen sanoin ”ilman niitä ei voi kehitystämme ymmärtää”.² Sisällissodan syttymistä kommunistit pitivät väistämättömänä historiallisen kehityksen tuloksena, eikä erimielisyyksiä myöskään nostattanut kapinan oikeutus tai se, oliko aseisiin tarttuminen virhe. Polttavimmat kysymykset olivat tappion syy ja siitä johdetut jatkokysymykset, mitä olisi pitänyt tehdä toisin, ja mitä nyt on tehtävä.

Joni Krekolan mukaan tulkinnat oman liikkeen historiasta olivat Suomen Kommunistisen Puolueen merkkimiehille erityisen arka paikka, sillä heidän oli kyettävä perustelemaan oikeutuksensa jatkaa vallankumousliikkeen johdossa, vaikka

FM Lauri Viljanen on poliittisen historian jatko-opiskelija Helsingin yliopistossa. Sähköposti: lauri.viljanen@helsinki.fi.

he olivat tehtävissä jo kertaalleen epäonnistuneet. Perusteluita jouduttiin esittämään niin suomalaisille työläisille, Neuvostoliiton suomalaiselle emigranttiyhteisölle kuin SKP:n neuvostovenäläisille isännille, joiden vastaperustamaan yhteiskuntajärjestykseen emigrantit joutuivat sopeutumaan.³ Sopeutua piti myös isäntien vaalimaan marxilaisen dialektisen materialismin mukaiseen historiakäsitykseen. Kuten Lenin oli todennut, vallankumouksellinen liike vaati taakseen vallankumouksellisen teorian, ja sellainen oli johdettavissa lokakuun vallankumouksen myötä syntyneestä esikuvasta. Se oli malli, johon tappioon päätyneiden vallankumousten johtajat toimiaan peilasivat.⁴

Tämän artikkelin tarkoituksena on perehtyä usein sivuttuun, mutta vaille omaa tutkimusta jääneeseen aiheeseen: 1920–1930-lukujen Neuvostoliitossa SKP:n vaikutuksesta laadittuun Suomen sisällissotaa käsitelleeseen historiankirjoitukseen ja -tulkintoihin.⁵ Neuvostosuomalai-

1. Kiitän Vapaussodan Invalidien Muistosäätiötä ja Matti Laurilan rahastoa minulle tämän artikkelin laatimista varten myönnetystä stipendistä.

2. Kansallisarkisto (KA), Venäjältä hankitut mikrofilmit RGASPI 516/2/1228/88 (Jatkossa viitataan suoraan RGASPI:in eli Venäjän yhteiskunnallis-poliittisen historian valtionarkistoon, jonka Kansallisarkistoon mikrofilmit aineistoja olen käyttänyt.), Kuusinen SKP:n k:n plenumissa 15.7.1932; SKP:n perustamisesta ja nahanluonnista ks. Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan Sivistystyön Liitto 1996, 36–58.

3. Joni Krekola, *Stalinismin lyhyt kurssi. Suomalaiset Moskovan Lenin-Koulussa 1926–1938*. Bibliotheca Historica 105. SKS 2006, 233–235; Tauno Saarela, Työväenliikkeen tulkinnat sisällissodasta. Teoksessa Pentti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY 2010, 415.

4. Krekola 2006, 217, 233–234.

5. Mainitakseni muutamia tutkimuksia, joissa historialla on keskimääräistä suurempi painoarvo, Tauno Saarela on käsitellyt kommunistien historiantulkintoja osana työväenluokan tulkintaa sisällissodasta. Saarela 2010, 415–424. Joni Krekola keskittyi etenkin 1930-luvun alun historiakeskustelun vaikutuksiin Lenin-koululla. Krekola 2006, 217–269; Jukka Paastela tarkasteli SKP:n oppositioita käsitelleessä kirjassaan 1930-luvun historiakeskustelua varsin

sen historiankirjoituksen voi nähdä yhtäältä kuriositeettina, tappion kärsineiden emigranttien esittämänä vastareaktionä. Toisaalta sitä voidaan tulkita piiloon jääneenä kivijalkana, jonka päälle sodanjälkeinen tulkinta rakentui. Historiantutkimuksen lähtökohdat ja julkaisujen valmisteluprosessit ovat muuttuvien historiantulkintojen ohella teemoja, joihin artikkeli keskittyy. Kuinka neuvostosuomalainen historiankirjoitus oli organisoitu ja millaisessa tutkimusympäristössä historiaa kirjoitettiin ja julkaistiin? Mikä oli SKP:n havittelema historiantulkinnan oikea linja, kuinka se muuttui ja miksi?

Väittelyä historiasta

SKP:n historian rintamalla oli melko hiljaista nahanluonnin jälkeisinä vuosina. Vaikka valtaosa SKP:n johtohenkilöistä käsitteli varhaisissa kirjoituksissaan ja puheissaan sisällissotaa, siihen johtaneita tapahtumia sekä tappion syitä, puolueelta jäi puuttumaan laajempi ja virallisempi tilinteko menneisyyden kanssa.⁶ Aloitteita sellaisen laatimiseksi oli tehty jo vuonna 1918, mutta ajanpuutteen takia projekti ei edennyt ja painui unohtuksiin tehtävään määrätyn Väinö Jokisen saatua surmansa niin sanotun Kuusisen klubin murhissa 31.8.1920.⁷ Tärkeimmiksi SKP:n historiantulkinnan opinkappaleiksi jäivät vuosikausiksi SKP:n perustavan kokouksen avoin kirje toveri Leninille sekä Otto Wille Kuusisen aiemmin kesällä 1918 muotoilema pamfletti *Suomen vallankumouksesta – Itsekritiikkiä*. Siinä Kuusinen sanoutui irti vanhoista sosialidemokraattisista menettelytavoista ja arvosteli kovin sanoin vanhan SDP:n ”parlamentaarisia harhoja”, epärointiä ja kyvyttömyyttä johtaa vallankumousta, kun siihen lopulta ajaututtiin. Jonkinlaisen synninpäästön hän kuitenkin Suomen sosialidemokratialle antoi, ”kun se täytti taisteluvollisuutensa, eikä siitä kieltäytymällä pettänyt luokkanensa asiaa, taistelullaan tosiasiansa kannatti sosialistisen vallankumouksen ohjelmaa, vaikka se lippunaan piti vanhaa, kulunutta kansanvallan ohjelmaa.” Kirjoitukset olivat silti liian varhain

laadittuja ja kapeita käydäkseen lopullisesta historiallisesta totuudesta. Itsekritiikki ei esimerkiksi kytkenyt Suomen ja Venäjän tapahtumia kovin tiiviisti toisiinsa eikä pamfletissa edes mainittu Leniniä sanallakaan. Tulevien vuosien paljon pohdittuun kysymykseen – mikä oli pääsyy sisällissodan tappiolle – tekstit eivät pyrkineet vastaamaan. Kyse oli paremminkin vastaamaksutun kommunistisen identiteetin julkituomista sekä avoimen kirjeen kohdalla uskollisuudenvalasta Leninille ja hänen voitokkaalle puolueelleen.⁸

Sisällissodan tapahtumissa ja bolševikkipuolueen puuttumisen syissä kuitenkin riitti väiteltävää olosuhteiden vakiinnuttua Venäjällä ja

teoreettisella otteella. Jukka Paastela, *Finnish Communism under Soviet Totalitarianism*. Kikumora 2003, 253–309; Pauli Kruhsen ja Antero Uiton suomenkielisen neuvostokirjallisuuden bibliografia pitää sisällään, lupailevasta otiskostaan huolimatta, vain suppean pintaraapaisun kirjallisuuden historiaan. Pauli Kruhsen & Antero Uitto (toim.) *Suomea rajan takana 1918–1944. Suomenkielisen neuvostokirjallisuuden historia ja bibliografia*. SKS 2008. Raja-an artikkelin ulkopuolelle sisällissotaa käsittelevän kaunokirjallisuuden sekä neuvostosuomalaisten laatiman leimallisesti Venäjän tai Neuvostoliiton historiaa koskevan tutkimuksen.

6. Yrjö Sirolan ja O. W. Kuusisen osalta ks. esim. kokoomateos O. V. Kuusinen & Yrjö Sirola, *Suomen työväen tulikoe*. Työmies print 1923; ks. myös Yrjö Sirolan puhe Suomen vallankumouksesta Kominternin perustavassa kokouksessa. Teoksessa Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola & Tauno Saarela (toim.) *Kallis toveri Stalin. Komintern ja Suomi*. Edita 2002, 93–96.

7. KA, Suomen sotaturmat 1914–1922 -projektin arkisto, XI.1; Venäjän Tiedeakatemian Karjalan tiedekeskuksen arkisto (KarTsRan), 8, 1/17/287/52. Yrjö Sirolan elämäkerta, saneltu 28.11.–25.12.1934. Kuusisen klubin murhista ks. Saarela 1996, 97–100.

8. O. V. Kuusinen, Suomen vallankumouksesta. – Itsekritiikkiä. Teoksessa O. V. Kuusinen & Yrjö Sirola, *Suomen työväen tulikoe*. Työmies print 1923, 16–46, lainaus: 35; SKP:n perustavan kokouksen avoin kirje toveri Leninille, 3.9.1918. Teoksessa J. Lehtosaari (toim.) *SKP:n päätöksiä 1918–1934*. Valtion kustannusliike Kirja 1935, 12–18; Heinäkuussa 1932 Sirola harmitteli sitä, ettei alkuvuosien itsekritiikkiä koskaan syvennetty. RGASPI, 516/2/1227/153–161, Sirola SKP:n kk:n plenumissa 11.7.1932.

Kuva 1. Oli pitkälti kuvassa sanomalehteä lukevan Yrjö Sirolan ansiota, että Neuvostoliiton suomenkielisessä lehdistössä julkaistiin niinkin runsaasti Suomen vallankumoushistoriaa käsitteitä artikkeleita. Lähde: Työväen Arkisto. Kuvanumero: TA30129.

maailmanvallankumouksen tähden laskettua 1920-luvun alun jälkeen. Historiakeskustelujen syttymistä edesauttoi Yrjö Sirolan Leningradiin vuodenvaihteessa 1924–1925 perustama lähinnä puolue- ja yliopistoväestä koostunut Suomen Luokkasodan tutkimuskerho, jonka päätehtäväksi määriteltiin sisällissotaa käsittelevän kattavan kokoomateoksen julkaiseminen.⁹ Ajatuksena oli, että jäsenet ensin esittäisivät tutkimustuloksensa kerhon kokouksessa alustuksena, jota sitten muokattaisiin muiden kerholaisten ja kokouksiin kutsuttujen ulkopuolisten asiantuntijoiden kommenttien perusteella. Alustuksia pidettiin koko kevään ajan, mutta Sirola ei ollut tyytyväinen seminaarilaistensa esityksiin, joiden laatu, esitystapa ja tulkinnot olivat hänen mielestään liian epäyhtenäisiä. Paristakymmenestä tehtävään lupautuneesta ainoastaan K. Eriksson oli saanut kevään aikana tekstinsä lopulliseen kuntoon. Kerhon toiminta hiipui alkunnostuksen jälkeen nopeasti eikä se enää syk-

syllä kokoontunut kuin satunnaisesti Sirolan matkustettua vuodeksi Kominternin komennukselle Yhdysvaltoihin.¹⁰

Tammikuussa 1925 ilmestymisensä aloittanut Neuvostoliiton suomenkieliselle väestölle suunnattu asiapitoinen *Kommunisti*-aikakauslehti puolestaan tarjosi sopivan foorumin tuoda julki omia käsityksiään kiistanalaisiksi jääneistä historian tapahtumista. Varsinkin vuoden 1918 tappion syitä ja bolševikkipuolueen puuttumista puitiin *Kommunistissa* pitkään ja hartaasti vuosina 1925–1928. Oli selvää, ettei tappion syitä haettaessa riittänyt viittaaminen ulkoisiin tekijöihin, kuten Saksan interventioon tai valkoisten parempaan sotataitoon, vaikka niiden merkitys toki myönnettiin. Syitä oli haettava itsekritiikin hengessä punaisten omasta toiminnasta. Virallisen tulkinnan puuttuessa Eino Rahja ja Luokkasodan kerhossakin eriäviä mielipiteitä esittänyt K. M. Evä saattoivat käyttää historiaa SKP:n johtoportaan arvostelun välikappaleena. Yrjö Sirola joutui puolustuskannalle kumotesaan Rahjan populistista väitettä, jonka mukaan syy punaisten tappioon oli ollut ”johdossa – ja ainoastaan johdossa” joukkojen kyllä ollessa valmiita vallankumoukseen. Sirola ei jakanut Rahjan populismia, vaan huomautti joukoissakin olleen puutteita ja toisti Kuusisen *Itsekritiikistä*

9. RGASPI, 516/2/890/14–15, Luokkasodan kerhon perustavan kokouksen ptk. 1.2.1925; RGASPI, 516/2/890/29–30, Luokkasodan tutkimuskerhon kokouksen ptk. 8.2.1925; RGASPI, 516/2/890/31–34, Luokkasotakirjan työsuunnitelma, päivämätön; RGASPI, 516/2/890/31–34.

10. RGASPI, 516/2/890/74–76, Yrjö Sirolan muistiinpanoja Luokkasodan kerhon kokouksesta 5.4.1925; RGASPI, 516/2/890/101–102, Yrjö Sirola Kullervo Mannerille 31.5.1925; RGASPI, 516/2/890/103–104, Luokkasodan kerhon puhemiehistön kokouksen ptk. 7.10.1925; KarTsRan, 1/17/287/52, Yrjö Sirolan elämäkerta, saneltu 28.11.–25.12.1934; Erkki Salomaa, *Yrjö Sirola. Sosialistinen humanisti*. Kansankulttuuri 1966, 296–297. Muutamia ajan myötä valmistuneita kirjoituksia julkaistiin 1928 Wisconsinissa painetussa *Suomen luokkasodassa* sekä 1929 ilmestyneessä Jukka Lehtosaaren toimittamassa kokoelmassa *Punakaarti rintamalla*.

johdettavissa olleita perusteluita kommunistisen puolueen puuttumisesta ja Venäjän vallankumouksen opetusten ymmärtämättömydestä.¹¹

Vaikka *Kommunistissa* julkaistut artikkelit olivat sisällöllisesti ja tulkinnallisesti kirjavia, Neuvostoliitossa suosiossa ollut historioitsija M. N. Pokrovskiin henkilöitynyt niin sanottu vulgaarimarksilainen, suurmiesten sijaan talouden merkitystä painottanut historiakäsitys asetti tietyt rajat myös Suomen historian tapahtumien tulkittamiseen. Vaatimukset oikeaoppisen teorian noudattamisesta nousivat esiin, kun Yrjö Sirola vuonna 1928 tuomitsi Adolf Taimen tulkinnan bolševikkipuolueen puuttumisen syystä. Sirolan mukaan Taimen argumentti, Suomesta puuttui Leninin tapainen johtaja, oli epämarxilainen: ”joudutaan idealismiin, oppiin joka johtaa ilmiöt aatteista ja individualismiin, joka johtaa historian tapahtumat suurmiehistä”.¹² Historiakeskustelut päättyivät siltä erää tähän Sirolan vastineeseen. Evä oli kuollut keuhkokuumeeseen kevättalvella 1927, Taimi lähetettiin puoluekennukselle Suomeen ja jäi kiinni eikä puolueen keskuskomiteasta erotetun Rahjan tai hänen kannattajiensa kirjoituksia enää suostuttu julkaisemaan. Sirolan pelkäämältä puolueen ideologisen yhtenäisyyden rikkoutumiselta oli toistaiseksi välttytty ilman korvaamattomia vahinkoja. Yhtä kaikki, vuosien 1925–1928 kiivaat historiakeskustelut olivat omiaan kääntämään SKP:n keskuskomitean linjaa elitistisempään ja oikeaoppista teoriaa painottavaan suuntaan.

Virallista historiantulkintaa luomassa

SKP:n keskuskomitean täysitunnossa 3.8.1927 vallitsi liki poikkeuksellinen yksimielisyys Yrjö Sirolan lopetettua historiankirjoitusta käsitelleen puheenvuoronsa. Vuoden 1918 tapahtumista olisi pian kulunut kymmenen vuotta, mikä tietäisi historiantulkintojen nousemista Suomessa jälleen ajankohtaiseksi puheenaiheeksi. SKP:n tehtävä oli luonnollisesti haastaa valkoisen Suomen virallinen totuus sisällissodasta

sekä vallankumouksen oikeutuksesta. Vastustettava oli myös äskettäin Muurmannin legioonasta kirjoittaneen O. V. Itkosen edustamaa sosialidemokraattista tulkintaa, jonka keskeisenä sanomana oli antaa sisällissodan haavojen parantua, saada työväki integroitua takaisin yhteiskuntaan ja luopua väkivallasta luokkataistelun välineenä.¹³ Sirola puhui myös yhtenäisen ja virallisen kommunistisen tulkinnan tarpeesta, sillä muussa tapauksessa historialla voitaisiin jatkossakin hyökätä Rahjan ja Evä-vainaan tavoin puolueen johtoa vastaan. ”Yhtenäiset vastaukset entisyyden kysymyksiin” palvelisivat lisäksi nuorempien sukupolvien aatteellista koulutusta sekä Suomessa että Neuvostoliitossa.¹⁴ Mennyttä ei tutkittaisi menneen itsensä takia, vaan historia oli nähtävä vallankumoustaistelun tärkeänä rintamana. Puolueen päälinjan mukainen historia ei olisi oikeistolaista apologiaa eikä vasem-

11. E. Rahja, Suomen luokkasodan tappion syyt. *Kommunisti* 5/1925, 223–225; Y.S., Tov. E. Rahjan kirjoituksen johdosta. *Kommunisti* 5/1925, 225–228; K. M. Evä, Kuinka jouduimme luokkasotaan ja tappioon Suomessa. *Kommunisti* 1/1926, 4–7.

12. Yrjö Sirola, Vastaukseksi tov. Taimelle. *Kommunisti* 6/1928, 263–266. Ks. myös RGASPI, 516/2/1021/11–14, Sirola PB:lle 15.5.1928; Sirola, Miksi ei Suomessa ollut bolshevikkipuoluetta? *Kommunisti* 1/1928, 34–36; A. Taimi, Vieläkin miksi ei Suomessa ollut bolshevikkipuoluetta. *Kommunisti* 6/1928, 257–262. Muutaman vuoden kuluttua Taimen tulkinta sai eräänlaisen kunnianpalautuksen, kun pokrovskilainen historiakäsitys joutui epäsuosioon. ”Siis myöskin Suomen työväenliikkeen johtajat tekivät historiaa – sikäli kun toimivat, mutta – he toimivat sen mukaan kuin ymmärsivät”, sanaili Koikari maaliskuussa 1933. Linjamuutoksista äärimmäisen hyvin perillä ollut Sirola tiesi taannoisten tulkintojensa vanhentuneen eikä hän esittänyt minkäänlaista vastinetta. Koikari, Keskustelua Suomen v. 1918 luokkasodan tappioiden johdosta. *Kommunisti* 3/1933, 128–131.

13. RGASPI, 516/2/968/97–100, Yrjö Sirola SKP:n kk:n plenumissa 3.8.1927; RGASPI, 516/2/890/126–129, Sirolan päiväämätön selostus SKP:n kk:lle kesällä 1927; O. V. Itkonen, *Muurmannin suomalainen legioona*. Kansanvalta 1927; Saarela 2010, 420–421.

14. RGASPI, 516/2/968/97–100, Yrjö Sirola SKP:n kk:n plenumissa 3.8.1927.

mistolaista demagogista hyökkäilyä. Kommunistisen sanoman perustana oli oltava vanhoista virheistä oppiminen sekä luokkavihan ja revanssihengen ylläpito. Oli kuitenkin hyvä muistaa asioiden tärkeysjärjestys ja Leninin sanat *Valtio ja Vallankumous* -teoksen jälkipuheessa: ”On hausempi tehdä kumousta kuin siitä kirjoittaa”, kuten Sirola vapaamuotoisesti tekstinpätjän käänsi.¹⁵ SKP:n silloiset lähtökohdat historian kirjoittamiselle pysyivät pääpiirteissään samoin seuraavallakin vuosikymmenellä.

Sirola oli jo vuoden 1926 lopulla herättänyt ajatuksen vuotta 1928 varten julkaistavasta muistoteoksesta. Kirja oli määrä laatia yhteistyössä amerikansuomalaisten kommunistien kanssa, julkaista se Yhdysvalloissa ja pyrkiä levittämään sitä tuhatkunta kappaletta Ruotsin kautta Suomeen. Kirjaprojektista muodostui suoranaan tuskien taival. Alun perin 250-sivuseksi suunniteltu albumi paisui yli 500-sivuseksi järkälleeksi ja ilmestyi lähes vuoden suunniteltua aikataulua jäljessä kesällä 1928 lähinnä neuvostosuomalaisten hidastelun ja ylipitkien käsikirjoitusten takia. ”Pitäisi saada kirjoittajatkin käsittämään, että teos laaditaan 10-vuotisjuhlaksi eikä 25-vuotisjuhlaksi”, jupisi kirjan amerikkansuomalainen toimittaja Alex Halonen eräässä kirjeessään Sirolalle.¹⁶ *Suomen luokkasodan* jakaminen Suomeen epäonnistui pahoin, mikä osaltaan aiheutti sen, ettei SKP enää jatkossa yrittänyt viedä kirjallisuutta Suomeen yhtä laajassa mittakaavassa. Kaiken lisäksi Halonen siirtyi pian trotskilaisien leiriin, minkä jälkeen kirjakin joutui SKP:n silmissä arveluttavaan valoon.¹⁷ Jälkikäteen katsottuna kirja korosti liikaa ulkoisia syitä, eritoten Saksan interventiota sisällissodan ratkaisijana, minkä lisäksi se esitti valkoista terroria vääristä lähtökohdista keskittyen kuvailemaan valkoisten väkivaltaa. Vallankumouksellisia ei olisi sopinut esittää passiivisina uhreina, vaan aktiivisina taistelijoina – niinpä valkoista terroria olisi tullut kuvata sen vastustamisen kautta.¹⁸ Samasta syystä SKP oli tyytymätön Suomessa pidettyihin sisällissodan vainajien

muistoa kunnioittaneisiin hautapuheisiin ja lehtikirjoituksiin, joilta puolue olisi halunnut selvempää luokkavihan lietsontaa.¹⁹

Sirolan tehtäväksi asetettiin myös laatia juhluvuoden kunniaksi SKP:n keskuskomitean nimissä teesit Suomen vallankumouksen opetuksesta.²⁰ Teesien tarkoitus ei sinänsä ollut luoda uutta tulkintaa, vaan tuottaa aiemman pohjalta yhtenäinen ja tiiviissä muodossa esitetty, ”marxilais-leniniläisen arvostelun näkökulmasta” kirjoitettu kuvaus sisällissodan syistä ja kulusta sekä sodan aikana tehdyistä virheistä. Teeseissä Sirola korosti punaisen puolen omia sisäisiä edellytyksiä, tai paremminkin niiden puutteita. Vallankumousjohto ei riittävällä tarmolla aseistanut punakaarteja eikä lähtenyt määrätietoi-

15. RGASPI, 516/2/1030/11Y, Sirola, Suomen Vallankumousliikkeen Tutkijakunta, 21.11.1927; RGASPI, 516/2/992/13–14, Sirola Santeri Nuortevalle ja Edvard Gyllingille 16.5.1927; Lainaus: RGASPI, 516/2/890/126–129, Sirolan päiväämätön selostus SKP:n kk:lle kesällä 1927; Tauno Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. SKS 2008, 550–556.

16. RGASPI, 516/2/992/2A, Halonen SKP:n kk:lle 23.10.1926; RGASPI, 516/2/992/10A, Halonen Sirolalle 21.2.1927; RGASPI, 516/2/1031/40A, Halonen Lehtosaarelle 15.6.1928; Lainaus: RGASPI, 516/2/992/15A, Halonen Sirolalle 30.4.1927; A. Halonen (toim.) *Suomen luokkasota. Historiaa ja muistelmia*. Amerikan Suom. Sos. Kustannusliikkeiden Liitto 1928.

17. Suomen kommunistisen puolueen KK:n vetoamus Amerikan suom. kommunisteille ja leppymättömän luokkataistelun kannalla oleville työläistovereille. *Kommunisti* 4/1930, 140–141; Kirjan levittämisestä ks. Matti Lackman, *Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939*. Pohjoinen 1991, 75–80.

18. RGASPI, 516/2/1032/101, Kyselykaavake lahtari-Suomessa vainottuna, metsäkaartilaisena, vankileireillä, vankiloissa, ohranassa ja ”oikeuksissa” olleiden tovereiden vastattavaksi ja täytettäväksi, päiväämätön, toukokuu 1930?; RGASPI, 516/2/1350/98–101, Ptk kriittikkokokouksesta 16.5.1933; RGASPI, 516/2/1344/16–23, Lauri Gustafsson historian tutkimuksen neuvottelukokouksessa Leningradissa 20.5.1933.

19. Saarela 2010, 419–421.

20. RGASPI, 516/2/1030/32–37, Sirola ja Lehtosaari, Kerromus Suomen Vallankumousliikkeen Tutkijakunnan toiminnasta huhtikuusta 1927 huhtikuuhun 1928, 22.4.1928.

seen hyökkäykseen, ja sen toiminta hallitsemillaan alueilla oli liian lepsua; tšekän tapainen instituutio loisti poissaolollaan. Puolue ei ollut kiinnittänyt riittävää huomiota Venäjän tapahtumiin eikä ollut lainkaan perillä kansainvälisen imperialismien toimintamekanismeista. Nämä ja lukemattomat muut ongelmat olivat johdettavissa siitä tosiasista, että puolue oli sosialidemokraattinen eikä bolševistinen. Niinpä sisällissodan tappion tärkein opetus olikin, että vain kommunistinen puolue kykenee johtamaan työväestön voittoon.²¹ Teesien sisällössä ei ollut mitään uutta – esimerkiksi Lauri Letonmäki oli Kuusisen *Itsekritiikkiin* nojaten esittänyt vastaavanlaisia tulkintoja jo vuonna 1925 teoksessaan *Piirteitä Suomen ja Karjalan Historiasta*²² – mutta se ei lainkaan vähentänyt asiakirjan merkitystä. SKP:lla oli nyt ensimmäistä kertaa esittää virallinen historiantulkinta, jolla periaatteessa oli takanaan myös Neuvostoliiton korkeimman johdon hyväksyntä. Teeseistä muodostui Kuusisen *Itsekritiikkiin* verrattava auktoriteetin aseman saavuttanut asiakirja, johon vallankumoushistoriaa käsitellessä kirjoituksissa oli tapana viitata.

Historiantutkimus vakiintuu

Vuosi 1927 oli käänntekevä neuvostosuomalaiselle historiantutkimukselle. 10-vuotisvalmisteluiden lisäksi SKP perusti Sirolan aloitteesta historiantutkimuksen pysyväksi elimeksi Suomen Vallankumouksen Tutkijakunnan (SVT), joka käytännössä vastasi muiden kansallisten kommunistipuolueiden sekä NKP(b):n aluekomiteoiden yhteyteen samoihin aikoihin perustettuja puoluehistorian tutkimuskomissioita eli *Istpartija*.²³ Keskuskomitea pyrki samalla monopolisoimaan Suomen vallankumousliikkeen tutkimuksen itselleen, siinä kuitenkin täysin onnistumatta. Karjalan ASNT:n hallituksen alaisen Karjalan Tieteellisen Tutkimus-Instituutin (KTTI) yhteydessä toimi 1930-luvun alusta lähtien Eero Haapalaisen johtama historiajaosto, jota SVT milloin katsoi kilpailijakseen, milloin apurikseen tai tukijakseen. Vaikka mitään virallista

reviirijakoa ei koskaan tehty, SKP:sta riippumaton KTTI keskittyi pääsääntöisesti Karjalan taapahtumiin ja SVT Suomen.²⁴

Toisin kuin aiempi Luokkasodan kerho, SVT toimi suoraan SKP:n keskuskomitean alaisuudessa, millä osaltaan pyrittiin välttämään kerhossa esiintyneet tulkinnalliset erimielisyydet – eräänlaista ajan henkeen sopivaa puolueen bolševisoimista sekin. Kiinteä yhteys puolueeseen mahdollisti SVT:lle rahoituksen Neuvostoliiton *Istpartien* keskuselimeltä (myöhemmin rahoitusta jatkoi Marx–Engels–Lenin-instituutti eli IMEL). Vuosina 1927–1936 SVT sai rahoitusta keskimäärin 5000 ruplaa vuodessa, mistä SVT:n toiminta oli täysin riippuvainen. Avustuksella saatiin katettua SVT:n vakituiseksi työntekijäksi pestatun Tyyne Tokoin palkka, juoksevat kulut sekä maksettua vuokra Leningradista hankitusta huoneistosta, johon sijoitettiin Luokkasodan kerhon keräämä pienimuotoinen arkisto ja kirjasto.²⁵

21. Suomen työväen vallankumous 1918. SKP:n KK:n teesit. *Kommunisti* 1/1928, 4–23.

22. Lauri Letonmäki, *Piirteitä Suomen ja Karjalan Historiasta*. S.S.S.R:n Kansojen Kustannusliike 1925, 100–108.

23. RGASPI, 516/2/968/97–100, Yrjö Sirola SKP:n kk:n plenumissa 3.8.1927; RGASPI, 516/2/890/126–129, Sirolan päiväämätön selostus SKP:n kk:lle kesällä 1927; J. L.-ri, Suomen Vallankumousliikkeen Tutkijakunta. *Kommunisti* 4/1928, 189–190.

24. RGASPI, 516/2/1202/74, Lauri Letonmäki ja Eero Haapalainen J.K. Lehtiselle 9.6.1931; RGASPI, 516/2/1278/7–8, Eero Haapalainen, Karjalan Tieteellisen Tutkimus-Instituutin Vallankumous-historiallisen Sektion toiminnasta v. 1932. 2.12.1932; RGASPI, 516/2/1344/passim, Ptk. historiantutkimuksen neuvottelukokouksesta 20.–22.5.1933. Erimielisyyksistä esim. RGASPI, 516/2/1423/84, Nissinen Haapalaiselle 9.6.1934. Historiajaoston toiminta vaatisi kokonaan oman tutkimuksensa, eikä aiheeseen ole tässä yhteydessä mahdollista puuttua laajemmin.

25. RGASPI, 516/2/1030/4–7, SVT:n toimikunnan kokouksen pkt. 10.10.1927 ja 3.1.1928; RGASPI, 516/2/1030/27–29, Sirola ja Lehtosaari VKP(b):n Istpartille, päiväämätön huhtikuu 1928; Viimeinen maininta saadusta rahoituksesta: RGASPI, 516/2/1508/28, Tyyne Tokoi: Selostus SVT:n tileistä ensimmäisellä vuosineljänneksellä 1936, 25.4.1936.

SVT:n johtava toimikunta piti majaansa SKP:n politbyroon yhteydessä Moskovassa, mutta käytännön työn suoritti SVT:n Leningradin byroo.²⁶ Sitä pyörittäneen Tokoin toimenkuva oli SVT:n juoksevien asioiden hoitaminen, lähinnä kirjaston ja arkiston ylläpito, kirjeenvaihto sekä erilaisten todistusten myöntäminen. SVT:n Leningradin osastosta muodostui käytännössä SKP:n Leningradin byroon jatke, ja Tokoista saatiin byroolle ylimääräinen ja keskuskomitealle uskollinen työntekijä. Myöhemmässä vaiheessa SVT:n Leningradin asiainhoitaja vastasi Leningradin suomenkielisen puoluetoiminnan ideologisesta valvonnasta, mikä tarkoitti esimerkiksi Suomen vallankumouksen ja SKP:n perustamisen vuosijuhlien järjestämistä yhteistyössä NK(b):n Leningradin aluekomitean kanssa.²⁷ Tokoi myös ylläpiti vuosina 1928–1936 säännöllistä kirjavaihtoa K. H. Wiikin johtaman Työväen arkiston kanssa. Järjestely oli SVT:lle hieman kiusallinen, tehdä nyt yhteistyötä ”sosialfasistisen” laitoksen kanssa, mutta se oli likipitään ainoa tapa saada Suomessa julkaistua kirjallisuutta säännöllisesti Neuvostoliittoon. Vastapalveluksena Tokoi lähetti Työväen arkistolle Neuvostoliitossa suomeksi julkaistua kirjallisuutta sekä sopiviksi katsomiensa venäjänkielisiä teoksia, esimerkiksi Leninin koottuja sitä mukaa, kun niitä ilmestyi.²⁸

Varsinaiseen historiantutkimukseen Tokoi ei osallistunut eikä varoja ollut tarpeeksi päätoimisen tutkijan palkkaamiseen.²⁹ Ajan ja tekijöiden puutteessa SVT:n ensimmäinen julkaisu, *Suomen työväen vallankumous 1918: Arvioita ja itsekritiikkiä*, koostui pääasiassa varhaisemmista sisällisotaa käsitelleistä kirjoituksista, jotka katsottiin uusintapainoksen arvoisiksi.³⁰ SVT otti tavoitteekseen julkaista joka vuosi vallankumouksen muistopäiväksi uuden historiateoksen, mutta nekin olivat enemmän tai vähemmän hajanaisia kokoomateoksia, joiden materiaali oli tosin uudemmaa – lähinnä SVT:n alullepanemien muistitietoprojektien satoa sekä puolueen johtohenkilöiden laatimia poliittista linjaa selittäviä kirjoituksia.³¹

SVT:n aktiiviseen muistelmien ja elämäkertojen keräämiseen oli useita syitä. Niiden toivottiin tuovan lisäselkoa ja virheellisten tietojen oikaisuja. Lisäksi niiden tietoja voitaisiin käyttää vaikkapa lehdissä julkaistavissa muistokirjoituksissa tai erilaisten todistusten myöntämisessä. Tarkoituksena oli myös kerätä Suomen vanhaan työväenliikkeeseen liittyvää muistitietoa, kun sen ajan aktiiveja vielä oli hyvissä ruumiin ja hengen voimissa.³² Toinen ja ääneen sanomaton

26. RGASPI, 516/2/1030/11, Yrjö Sirola, Suomen Vallankumousliikkeen Tutkijakunta, 21.11.1927.

27. RGASPI, 516/2/1030/5–7, SVT:n toimikunnan kokouksen ptk. 3.1.1928; Poliittisesta valvonnasta ja sen hankaluudesta esim. RGASPI, 516/2/1279/44–45, Nissinen Hagerille 22.12.1932 ja RGASPI, 516/1423/277–278, Antikainen Nissiselle 25.1.1934.

28. Kirjavaihdosta esim. RGASPI, 516/2/1032/200–203, SVT:n kokouksen ptk 3.1.1929; RGASPI, 516/2/1076/103–104, Tokoi Wiikille 5.12.1929; RGASPI, 516/2/1479/180, Wiik Tokoille 20.12.1935. Lähetettyjen kirjojen määristä ei ole tilastoja, mutta karkeasti arvioiden Wiik lähetti vuosittain noin 50 kirjaa ja Tokoi ainakin kaksinkertaisen määrän, sillä SVT periaatteessa lähetti yhden kappaleen jokaista Kustannusliike Kirjan julkaisemaa kirjaa.

29. SVT palkkasi Erkki Nissisen nimellisesti tieteelliseksi työntekijäksi syksyllä 1932, mutta hänelle ei juuri jäänyt aikaa tutkimustyöhön. Käytännössä Nissinen hoiti samoja tehtäviä kuin Tokoi aiemmin. RGASPI, 516/2/1279/14–15, SVT Marx-Engels-Lenin Instituutille 1.12.1932.

30. Yrjö Sirola (toim.) *Suomen työväen vallankumous 1918. Arvioita ja itsekritiikkiä: julkaistu 10-vuotismuiston johdosta*. Kirja 1928; Ks. myös Sirolan jälkikäteen äärimmäisen kriittinen arvio toimittamastaan kirjasta KarTsRan, 1/17/287/53–53, Yrjö Sirolan elämäkerta, saneltu 28.11.–25.12.1934.

31. Suunnitelmista julkaista kirjoja vuosipäivänä ks. esim. RGASPI, 516/2/1032/192–196, Kertomus Suomen Vallankumousliikkeen tutkijakunnan toiminnasta huhtikuusta 1928 huhtikuuhun 1929; RGASPI, 516/2/1350/157–159, SVT:n toimintasuunnitelma 1934, 10.2.1934.

32. RGASPI, 516/2/890/126–129, Sirolan päiväamätön selostus SKP:n kk:lle kesällä 1927; RGASPI, 516/2/1031/205, Sirola Lehtosaarelle 9.9.1928; RGASPI, 516/2/1075/66, Sirola Lehtosaarelle 20.12.1928; RGASPI, 516/2/1030/14–15, Y. Sirola, Kuinka toverit voivat auttaa Suomen vallankumousliikkeen tutkimusta, päiväamätön, vuodenvaihte 1927–1928; RGASPI, 516/2/1278/33–36, Sirola, Nissinen & Hager, Suomen luokkasodan muistot talteen opeuksiksi edessä oleville taistelulle, 20.12.1932; RGASPI, 516/2/1350/157–159, SVT:n toimintasuunnitelma 1934, 10.2.1934.

syy oli poliittinen valvonta ja neuvostoviranomaisten ulottumattomissa olevan henkilötietorekisterin kartuttaminen. Historiantutkimuksen varjolla muistelijoiden toivottiin kirjoittavan vapaammin ja siten kertovan myös arkaluontoisempia seikkoja – muistelijalla oli oikeus merkitä tietyt kohdat muistelmistaan salaisiksi eikä SVT:n intresseissä ollut muutenkaan julkaista kiusallisimpia kertomuksia³³ – kuin NKP(b):n vaatimissa virallisissa elämäkertoissa, jotka kirjoitettiin kieli keskellä suuta. Muistelijoiden haluttiin kuvaavan tapahtumien kulkua mahdollisimman tarkasti, joskin toki omasta näkökulmastaan. Hänen tuli vastata vapaamuotoisesti kyselykaavakkeissa jokseenkin johdattelevasti esitettyihin kysymyksiin ja arvioida omia ja muiden tapahtumiin osallistuneiden tekoja ja ajatuksia sekä mahdollisia aatteellisia ristiriitoja. Käytännössä muistelijoita pyydettiin siis kertomaan, mikäli joku toveri oli esittänyt harhaoppisia mielipiteitä tai toiminut muuten tuomittavalla tavalla.³⁴

SVT:n 1920- ja 1930-luvulla käynnistämät lukuisat muistitietoprojektit tuottivat yleensä toiveisiin nähden heikkoa satoa, joskin muutamissa tapauksissa entiset punaupseerit intoutuivat joukolla kirjoittamaan muistelmiaan.³⁵ Ajan saatossa aineistoa kertyi silti niin paljon, että resursipulan aiheuttaman vähäisen tutkimustyön takia suuri osa materiaalista jäi kokonaan hyödynnettämättä.³⁶ Muistelmien sisältö vastasi jokseenkin SVT:n toiveita, mutta niiden harmiteltiin keskittyvän liikaa rintamatapahtumiin, samalla kun ”vallankumouksen yhteydessä vaikuttaneiden ja esiintyneiden yhteiskunnallispoliittisten syiden ja seikkojen valaiseminen sen sijaan jää usein taka-alalle ja kokonaankin suorittamatta”.³⁷ Syyn voi arvata olleen siinä, että taistelutapahtumat eivät olleet luonteeltaan poliittisia, joten niitä saattoi muistella ilman pelkoa väärin poliittisten mielipiteiden esittämisestä. SVT:n julkaisut, selvimpänä esimerkkinä vuonna 1929 ilmestynyt *Punakaarti rintamalla*, käsittelivätkin lähinnä sodankäyntiä.

Suomen ja Venäjän sisällissotien historialla pyrittiin paitsi kapinahengen ylläpitämiseen Suomessa, myös legitimoimaan suomalaisten kommunistien melkoisen privilegioitua asemaa Neuvostoliitossa. Niinpä Neuvostoliitossa julkaistuissa kirjoituksissa ja juhlapuheissa muistutettiin tappioon päättyneen vallankumouksen antaneen korvaamatonta apua Punaisen Pietarin suojaamisessa keväällä 1918: Suomen proletariaatti vuodatti vertaan myös Neuvostomaan ja maailmanvallankumouksen puolesta.³⁸ Vuonna 1930 julkaistu *Kansalaissodan rintamilta* esitelti suomalaisten punikkien sankaritekoja Venäjän sisällissodassa, millä osoitettiin neuvosto-suomalaisten olevan uskollisia Neuvostoliitolle, ei Suomelle. Siinä ja muissakin aihepiiriä käsitelleissä kirjoituksissa vihjattiin Neuvostoliiton päättävälle tahoille, että ilman neuvostosuoma-

33. RGASPI, 516/2/1030/14–15, Y. Sirola, Kuinka toverit voivat auttaa Suomen vallankumousliikkeen tutkimusta, päiväämätön, vuodenvaihte 1927–1928.

34. RGASPI, 516/2/1030/14–15, Y. Sirola, Kuinka toverit voivat auttaa Suomen vallankumousliikkeen tutkimusta, päiväämätön, vuodenvaihte 1927–1928; RGASPI, 516/2/1031/67, Sirola Shottmanille 4.5.1928; RGASPI, 516/2/1032/101, Kyselykaavake lahtari-Suomessa vainotuna, metsäkaartilaisena, vankileireillä, vankiloissa, ohra-nassa ja ”oikeuksissa” olleiden tovereiden vastattavaksi ja täytettäväksi; RGASPI, 516/2/1344/16–23, Lauri Gustafsson historiantutkimuksen neuvottelukokouksessa 20.5.1933; RGASPI, 516/2/1423/68, Nissinen O. Kaivolalle Kazaniin 4.7.1934.

35. Muistelmien vähäisyydestä esim. RGASPI, 516/2/1128/235–237, Ainehistoa tov. Lehtosaarelle suullista toimintaselostusta varten SVT:n toiminnasta v:lta 1930; Innostuksesta esim. RGASPI, 516/2/1202/2–4, Uhtuan reservikomentajain kokouksen ptk 24.12.1930.

36. RGASPI, 516/2/1344/16–23, Lauri Gustafsson historiantutkimuksen neuvottelukokouksessa 20.5.1933.

37. RGASPI, 516/2/1350/145–156, SVT:n toimintakertomus 1933.

38. Esim. Letonmäki 1925, 100–108; Kymmenen vuotta sitten. *Kommunisti* 1/1928, 1–3; Suomen työväen vallankumous 1918. SKP:n KK:n teesit. *Kommunisti* 1/1928, 4–23; J. Lehtosaari, Kapitalistisen Suomen sodanvalmistelut ja vallankumouksemme 13-vuotispäivä. *Kommunisti* 1/1931, 3–9.

laisten panosta Karjala kuuluisi valkoiselle Suomelle. Samalla pyrittiin luomaan Neuvosto-Karjalalle omaa neuvostosuomalaista historiaansa, joka palvelisi silloista ”stalinilaista” kansallisuuspolitiikkaa. SVT:n julkaisuja oli esimerkiksi määrrä levittää kaikkii Karjalan ja Inkerin suomenkielisiin kouluihin.³⁹ Koska Karjalan tapahtumista oli kirjoitettu marxilaisittain hyvin vähän, suomalaisilla oli suhteellisen vapaat kädet asettaa menneisyys palvelemaan *status quota*.

Muita kuin sota-aiheita käsitteleviä julkaisuja hahmoteltiin heti SVT:n perustamisesta lähtien, mutta kokoomateosten kohdalla ongelmaksi muodostui edellä mainittu materiaalin puute. SVT suunnitteli monografioita esimerkiksi työväen nuorisoliikkeestä, punaisen Suomen siviilihallinnosta ja valkoisesta terrorista, mutta kirjoittajiksi lupautuneet Toivo Antikainen, J. K. Lehtinen ja Kalle Lepola eivät muilta kiireiltään saaneet koskaan teoksiaan valmiiksi.⁴⁰ On myös mahdollista, että he pelkäsivät edessä olevaa teosten poliittista kritisoimista. Esimerkistä käy Lauri Letonmäen *Karjalan historian* kohtalo. Se, että Letonmäen esittämä käsitys venäläisyydestä Karjalan kansan sortajana oli poliittista ortodoksiaa vuonna 1931, ei merkinnyt, että tilanne olisi ollut sama kahden vuoden kuluttua Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikan muutettua kursiaan. Toistuvasta itsekritiikistään huolimatta tulkinnaltaan vanhentuneesta *Karjalan historiasta* muodostui Letonmäelle stigma, joka edesauttoi hänen erottamistaan puolueesta. Tämän seurauksena hän teki itsemurhan 19.11.1935.⁴¹ Stalinin Neuvostoliiton ajan henki oli lähimenneisyydestä kirjoittavan historioitsijan kannalta vaikea: oli vain yksi totuus tai poliittinen linja, mutta se oli jatkuvassa muutoksessa.

Stalinin kirje ja Mannerin petosteoria

Kohtuullisen lupaavasti alkanut SVT:n toiminta lamaantui Suomen kesän 1930 tapahtumien aiheutettua SKP:lle vakavan kriisin. Vastoin hyökkäävää retoriikkaa ja kommunistien omia odotuksia, SKP ei saanut järjestettyä juuri minkään-

laista vastareaktiota lapualaisten toimille. Kommunismi joutui maan alle.⁴² SKP:n harjoittama historiantutkimus sai painua taka-alalle kiireellisempien asioiden tieltä. Tyyne Tokoikin siirrettiin johtamaan SKP:n Leningradin byroota, eikä hänen tilalleen palkattu pariin vuoteen uutta päätoimista SVT:n asiantuntijaa.⁴³

Leningradissa Eino Rahja kannattajineen vaati äänekkäästi SKP:n puoluekokouksen kutsumista koolle sekä puolueen keskuskomitean, tärkeimpien suomenkielisten lehtien toimitusten ja SVT:n kokoonpanon vaihtamista, mutta tuloksetta.⁴⁴ Rahjalaisten lisäksi arvostelua kuu-

39. Esim. RGASPI, 516/2/1128/17, Sirola Tokoille 31.1.1930; RGASPI, 516/2/1128/118, Lehtosaari Antikaiselle 6.5.1930; T. Antikainen et al. (toim.) *Kansalaissodan rintamilta. Suomalaisten vallankumouksellisten muistelmia taisteluista Neuvostovalan puolesta*. Suomalainen kustannusosuuskunta Kirja 1930; Ks myös Kustaa Rovion esipuhe teoksessa Lauri Letonmäki et al. (toim.) *Kansalaissota Karjalassa. Kansalaissodan historiaa Karjalassa koskevien materiaalien kokoelma, omistettu banditismin likvidoinnin 10-vuotispäivälle. I:nen osa*. Valtion kustannusliike Kirja 1932.

40. RGASPI, 516/2/1128/114–115, Työsuunnitelmaluonnos SVT:lle vuodelle 1930; RGASPI, 516/2/1128/18, Lepola Tokoille 7.2.1930.

41. Lauri Letonmäki, *Karjalan historia*. Valtion kustannusliike Kirja 1931; RGASPI, 516/2/1344/94–99, Lauri Letonmäki historiantutkimuksen neuvottelukokouksessa 20.5.1933; Markku Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. SKS 2000, 326; Kansallisuuspolitiikan muutoksesta Terry Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Cornell University Press 2001, 344–393.

42. Ks. esim. Saarela 2008, 761–781; Kominternin poliittishteeristön päätös SKP:n taistelukyvyttömyydestä fasismia vastaan, 28.11.30. Teoksessa Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola & Tauno Saarela (toim.) *Kallis toveri Stalin. Komintern ja Suomi*. Edita 2002, 275–284.

43. RGASPI, 516/2/1128/219, Tokoi Lehtosaarelle 6.12.1930; SVT:n toiminta piristyi vasta syksyllä 1932. Ks. RGASPI, 516/2/1279/154–156, SVT:n Leningradin byron toimintakertomus marras-joulukuulla 1932, 4.4.1933.

44. RGASPI, 516/2/1131/125–135, SKP:n Leningradin aktiivien kokouksen ptk 25.10.1930; RGASPI, 516/2/1131/122, I. Luoma, Lahtari-Suomen Neuvostoliittoa vastaan suunn-

lui myös puolueen sisäpiiristä Kullervo Mannerin puolison Hanna Malmin hyökättyä vuodesta 1928 lähtien toistuvasti Sirolaa ja peiteltymin myös Kuusista vastaan.⁴⁵ Manner joutui hankalaan välikäteen joutuessaan tasapainottelemaan voimakastahtoisien Malmin ja keskuskomitean enemmistön kanssa. Erimielisyydet vain kasvoivat Suomen tapahtumien ja niiden jälkipyykin seurauksena, kun Malm alkoi entistä kuuluvammin etsiä menetysten syitä puoluejohdon aiemista virheistä ja sisäisistä riidoista. Yhtenä yhteentörmäyksen seurauksena SKP:n ulkomaanbyroo siirsi Malmin sivuun Lenin-koulun opetus-tehtävistä lokakuussa 1931.⁴⁶

Miltei samaan aikaan Malmin syrjäyttämisen kanssa tapahtui jotakin, mikä sai koko Neuvostoliiton historian rintaman horjumaan ja antoi perustavanlaatuisen muistutuksen siitä, ettei neuvostosuomalaisista historiaa kirjoitettu pelkän emigranttikuplan sisällä, vaan se oli täysin riippuvainen ympärillä olevasta neuvostoyhteiskunnasta. Kuten niin moni muukin tapahtumien kulun muuttanut Stalinin julkilausuma, myös puoluehistorian aikakausjulkaisu *Proletarskaja Revoljutsijan* toimitukselle osoitettu kirje ”Eräistä bolshevismien historian kysymyksistä” on katsottava ennemmin tulkinnanvaraiseksi signaaliksi kuin suunnitelluksi ohjeeksi.⁴⁷ Stalinin rai-vostuttaneen *Proletarskaja Revoljutsijassa* julkaistun historioitsija A. G. Slutskin kirjoituksen sanoma oli, että Leninin ja bolševikkipuolueen historia ja ”opportunistin” vastainen taistelu ei ehkä aina ollut ihan niin suoraviivaista kuin on annettu ymmärtää. Stalin näki tällaisten ajatusten esittämisen historian trotskilaisena väärentämisenä ja niiden julkaisemisen mätänä liberalismina, jota ei jatkossa enää saisi tapahtua. Arkistoista oli Stalinin mukaan turha kaivaa irrallisia dokumentteja kumoamaan linjaa, jonka bolševikit olivat teoillaan osoittaneet. Slutski erotettiin pian akateemisista viroistaan ja lopulta myös puolueesta.⁴⁸ SKP:lle oli selvää, että valtaisan huomion saaneen kirjeen seurauksena neuvostosuomalainen historiantutkimus oli pi-

kaisesti saatettava oikeille raiteille bolševistisen itsekritiikin merkeissä. Stalinin kirjeen luxemburgilaisuutta suomineen sanoman ja muiden kansallisten kommunistipuolueiden reaktioiden myötä ei ollut ihme, että Yrjö Sirola riensi tuomitsemaan SKP:n vanhat luxemburgilaisuudet, vaikka puolueella ei oikeastaan sellaisia edes ollut. Lisäksi oli pääteltävissä, että vanhat historiaa käsitelleet kirjoitukset oli arvioitava uudelleen.⁴⁹ Tehtävää lähdettiin innolla toteuttamaan, joskin näkyvien tulosten aikaansaaminen kesti.

Stalinin kirjettä vähemmän tulkinnanvarainen oli L. N. Kaganovitšin puhe Punaisen professorin instituutin 10-vuotisjuhlassa 1.12.1931: ”On erikoisen tärkeä bolshevistiksi, leniniläisesti tutkia menneisyyden historiaa, eilistä historiaa ja tutkia niin, että eilisen päivän historia kytketään puolueen päälinjaan, niihin valtaviin uusiin tehtäviin, jotka ovat edessämme tänään ja tulevat olemaan huomennakin. Tämä on opiskelun puoluelaisuuden ydin, tässä on marxilais-leniniläisen kasvatuksen aatos, sen puolesta on

nitteleman rosvosodan aiheuttavia organisatorisia toimenpiteitä SKP:ssä, 5.2.1931; RGASPI, 516/2/1131/92. Manner SKP:n Leningradin aktiivin kokouksessa 4–5.3.1931; RGASPI, 516/2/1131/119–120, Välihuutoja, joita tehtiin tov. Mannerin selostuksen aikana [Leningradissa 4–5.3.1931]. Ks. myös Paastela 2003, 263–268.

45. Krekola 2006, 158–159.

46. Paastela 2002, 253–268; Krekola 2006, 158–167.

47. J. Stalin, Eräistä bolshevismien historian kysymyksistä. Kirje aikakauslehti ”Proletarskaja Revoljutsijan” toimitukselle. Teoksessa J. V. Stalin *Teokset 13 osa*. Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike 1952, 90–109. Kirje julkaistiin ensimmäistä kertaa suomeksi *Kommunistilehden* numerossa 11/1931; John Barber, *Soviet Historians in Crisis, 1928–1932*. MacMillan 1981, 126–127; Ks. myös Krekola 2006, 217.

48. Slutskin argumenteista ks. Paastela 2003, 271–274; Barber 1981, 115–117, 126–127.

49. RGASPI, 516/2/1202/87, Manner SVT:lle 18.12.1931; Y. S., Suomen työväen v. 1918 vallankumouksen johto bolševikkien luxemburgilaisena arvostelijana – käytännössä. *Kommunisti* 1–2/1932, 1–8; Luxemburgilaisuudesta ks. Paastela 2003, 271–290; Krekola 2006, 235–237.

bolshevistisesti taisteltava.”⁵⁰ Puoluelaisuus, josta yleensä on käytetty termiä puoluekantaisuus, oli ollut jo vuosien ajan Neuvostoliitossa historiantutkimuksen lähtökohta, mutta tutkijoiden keskuudessa oli jokseenkin epäselvää, kuka tai ketkä saisivat määrittää oikean linjan. Stalinin kirjeen muodossa tapahtunut interventio merkitsi, että linjasta päättää puoluejohto, eivät tutkijat.⁵¹ SKP:n piirissä tilanne oli hieman erilainen, sillä historiantulkintojen esittäjät olivat aina olleet pitkälti samoja henkilöitä kuin puoluejohto, ja lisäksi he olivat itse olleet toimijoina myöhemmin kirjoittamassaan historiassa. Historia oli täten muotoutunut eräänlaiseksi suljetun sisäpiirin itsekritiikiksi, jonka tarkoitus oli tieteelliseen ulkoasuun puettuna tuottaa puolueen päälinjaa ja sen edustajia legitimoivaa ideologista historiantulkintaa.⁵² Puoluejohto ymmärsi asetelmasta väistämättä syntyvät objektiivisuuden ja eturistiriitojen ongelmat, mutta kaiketi vielä ongelmallisempaa olisi ollut antaa ”puolueettomien” historioitsijoiden vapaasti esittää omia tulkintojaan menneiden vuosien kiipeistä tapahtumista.⁵³ Pahimmilta hankaluuksilta välttyttiin niin kauan kuin puoluejohdon sisällä vallitsi Sirolan vuonna 1927 peräänkuuluttama yksimielisyys ”yhtenäisistä vastauksista entisyyden kysymyksiin”. Yksimielisyys kuitenkin rikkoutui, kun SKP:n johto tulkitsi Stalinin kirjeen edellyttämää itsekritiikkiä eri tavoin.

Kullervo Manneriin ja Hanna Malmin henkilöityneestä petosteoriasta ja siihen liittyneestä historiakeskustelusta on aikaisemmassa tutkimuksessa kirjoitettu seikkaperäisesti, joten tyydyn tässä yhteydessä vain kertaamaan tapahtumat pääpiirteittäin. Malmin ja Mannerin mielestä SKP:n silloinen käsitys vanhan sosialidemokratian aikaisesta siltasaarelaisuudesta ja vallankumousjohdon toiminnasta oli liian apologeettinen, ja he vaativat linjan korjaamista, jotta Kominternin edellyttämä kamppailu SKP:n sosialidemokraattisiksi miellettyjen toimintatapojen kitkemiseksi tehostuisi.⁵⁴ Heidän mukaansa vanhan SDP:n olisi pitänyt antaa hajota, jolloin

se olisi päässyt eroon vallankumousta vastustaneesta oikeistosiivestään. Marraskuun 1917 suurlakon yhteydessä olisi pitänyt kuunnella Leniniä ja ottaa valta, ja kun vallankumous lopulta koitti, puolue ei ollut siihen kunnolla valmistautunut ja taisteli huonosti. Tämä ei sinänsä poikennut päälinjan tulkinnasta. Sen sijaan Mannerin rahjalaisuudeksi leimattu väite – vallankumousjohto ”objektiivisesti” auttoi porvaristoa marraskuun suurlakon lopettamisella ja siten horjunnallaan petti työväenluokan – oli keskuskomitean enemmistölle liikaa. Sallitun tai ainakin siedetyn debatin rajat Manner oli ylittänyt sillä, että hän esitteli teoriaansa julkisissa tilaisuuksissa alkuvuodesta 1932.⁵⁵ Keskustelu suljettujen ovien takana esimerkiksi SVT:n kokouksessa tuskin olisi nostattanut sellaisia vastareaktioita ja jälkiseuraamuksia, mitä puheista nyt seurasi. Myös Hanna Malmin joukkojen ”vais-tonvaraisuutta” korostaneet, ja sitä kautta puolueen merkityksen vähättelyksi ja luxemburgilaisuudeksi tulkitut mielipiteet kärjistivät tilannetta Mannerille epäsuotuisaan suuntaan. Keskuskomitean enemmistö katsoi petosteorian vain edesauttavan puolueen – tosiasiaassa siis puoluejohdon – vastustajia ja tuomitsi sen puoluevas-taiseksi.⁵⁶

Mannerilla oli vielä vuoden 1933 alussa esittää petosteoriansa tueksi Leninin kootuista löytynyt tulkinnanvarainen kommentti tammikuul-

50. L. N. Kaganovitsh, Puoluehistoriaa tutkittava bolshevistisesti. Puhe 1.12.1931 Punaisen professuurin instituutin 10-vuotisjuhlassa. *Kommunisti* 1–2/1932, 56–71. Ks. myös Barber 1981, 133–134; Krekola 2006, 220–222.

51. Barber 1981, 144.

52. Ks. Krekola 2006, 232–235.

53. RGASPI, 516/2/1031/348, Sirola Stalinille ja Buharinille 12.7.1928. Samasta syystä keskustelua petosteoriasta ei haluttu ulottaa Suomen puolelle, missä puoluejohto onnistuikin varsin hyvin. Paastela 2003, 293–294.

54. Saarela 2002, 52–53; Krekola 2006, 237–242.

55. Petosteorian sisällöstä tarkemmin ks. Paastela 2003, 290–295; Krekola 2006, 237–242.

56. RGASPI, 516/2/1227–1228/passim, SKP:n kk:n plenumin ptk:t 8.–24.7.1932.

ta 1918: ”Shovinismi sortavien ja sorrettujen kansojen keskuudessa. Pikkuporvariston parasitismi ja Suomen sosdem petos”. Sekään ei tilannetta muuttanut, korkeintaan pitkitti.⁵⁷ Leninistaatin käyttö oli helppo rinnastaa Stalinin kirjeessä kritisoituun historioitsija Slutskin ”arkistorottamaiseen” dokumentteihin ja irrallisiin sitaatteihin takertumiseen. Olihan Kuusinen jo heinäkuussa 1932 SKP:n keskuskomitean täysistunnossa todennut, että ”Mannerin vika on mekaaninen muodollinen sitaattien sovelluttaminen”. Vielä pahemmaksi asian teki se, että kaiken arvostelun yläpuolelle pyhitetyn Leninin käyttäminen puolueen yhtenäisyyttä ja päälinjaa vastaan oli perusteellisessa ristiriidassa Stalinin kirjeen sanoman kanssa.⁵⁸

Voiton jo varmistuttua kuusislaisille jäi Hannes Mäkisen tehtäväksi selittää joukoille kansantajuisesti, miten Leninin sitaatti oli tulkittava. Mäkisen tammikuussa 1934 julkaistun artikkelin mukaan Lenin sai marraskuun suurlakon lopettamisesta käsityksen, että siltasaarelaiset olisivat luvanneet ottaa vallan, mutta päättäneet sittenkin perääntyä, jonka jälkeen hän kirjoitti tammikuun alussa kyseisen huomautuksensa. Lenin siis tällöin uskoi siltasaarelaisten pettäneen vallankumouksen, mutta näin ei kuitenkaan tapahtunut, sillä he voittivat horjumisensa ja ryhtyivät tammikuussa 1918 valmistelemaan vallankumousta. Se että Lenin ei enää myöhemmin puhunut petoksesta, osoitti Mäkisen mukaan SKP:n kuusislaisen historian tulkin oikeaksi.⁵⁹ Mannerin ja Malmin kohtalo oli karu. Puolueen johtotehtävistä syrjäytetty Manner vangittiin vuonna 1935, kuten myös Malm, ja he kumpikin menehtyivät surullisenkuuluisassa vankileirien saaristossa. Heidän avunpyyntönsä SKP:lle eivät tuottaneet minkäänlaista tulosta.

”Se joka ei käsiti puolueen tärkeää merkitystä vallankumousliikkeessä, ei käsiti yhtään mitään”

Stalinin kirjeen aikaansaama käänne sekä mannerilaisten kanssa käynnissä ollut debatti pakot-

tivat kuusislaiset laatimaan uuden virallisen asiakirjan sisällissodan tulkinnoista. Ulkomaanbyroon teesien laatijaksi määrättiin Antti Hyvönen, mutta vallankumouksen 15-vuotispäiväksi julkistettu kirjoitus oli lopulta Kuusisen käsialaa. Hyvösen versiollakin oli ansionsa ja se julkaistiin myöhemmin erillisenä kirjaseinä.⁶⁰ Kuusisen vuoden 1933 teesit ovat oiva osoitus menneisyyden ottamisesta nykyisyyden ja puolueen päälinjan palvelukseen. Kun Sirola vuonna 1928 vielä kirjoitti teeseissään melko yksityiskohtaisesti marraskuun 1917 suurlakosta, Kuusinen lakaisi koko itselleen kiusallisen tapahtumaketjun maton alle. Kuusisen kirjoitus oli selvä askel entistä puoluekeskeisemmän ja subjektiivisia syitä painottaneen tulkinnan suuntaan. Teesien julkaisemisen myötä Suomen sisällissodan ja siihen johdaneen tilanteen erityispiirteiden huomiointi painettiin virallisuontoisesti taka-alalle, kun tapahtumia verrattiin aina vain suuremmin Venäjän vallankumoukseen. Mutkat vedettiin suoriksi ja historia pelkistyi bolševikkipuolueen puuttumisen ja hävityn vallankumouksen tärkeim-

57. RGASPI, 516/2/1350/60–63, SVT:n toimikunnan kokouksen ptk 23.3.1933; Manner Malmille 24.2.33. Teoksessa Jukka Paastela & Hannu Rautkallio (toim.) *Rakas kallis toveri. Kullervo Mannerin ja Hanna Malmin kirjeenvaihtoa 1932–1933*. WSOY 1997, 238–246; Paastela 2003, 301–302.

58. J. Stalin, Eräistä bolshevismien historian kysymyksistä. Kirje aikakauslehti ”Proletarskaja Revoljutsijan” toimitukselle. Teoksessa *J. V. Stalin Teokset 13 osa*. Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike 1952, 90–109; RGASPI, 516/2/1228/85, Kuusinen SKP:n kk:n plenumissa 15.7.1932; Lehtosaari, Huomautuksia historian tutkimisesta. Teoksessa E. Nissinen (toim.) *Proletaarisen vallankumouksen rintamilta. SVT:n valikoima no. 1*. Valtion kustannusliike Kirja 1935, 5–21.

59. M. S., Suomen vallankumouksen tärkein opetus. *Kommunisti* 1/1934, 10–14.

60. RGASPI, 516/2/1350/145–156, SVT:n toimintakertomus 1933; Yrjö Linko, *15 vuotta Suomen työväen vallankumouksesta*. Valtion kustannusliike Kirja 1933; Krekola 2006, 250–253.

män opetuksen toistamiseen.⁶¹ ”Se joka ei käsitä puolueen tärkeää merkitystä vallankumousliikkeessä, ei käsitä yhtään mitään”, pauhasi Kuusinen teesiensä pohjalle rakentamassaan vallankumouksen 15-vuotispuheessa Petroskoissa.⁶²

Jos vielä 1920-luvun puolivälissä historiasta haettiin oppia nykyisyyttä varten, menneisyys oli nyt sovittava puoluepolitiikan sanelemien tulkintojen ja opetusten mukaiseksi. Historian tuli Stalinin väliintulon myötä palvella entistä selvemmin ”tämän päivän vallankumoustaistelun vaatimuksia”, minkä yksi seuraus oli, että Neuvostoliiton sisä- ja ulkopoliitikassa ajankohittaiset kysymykset peilautuivat suoraan aiempien historiantulkintojen ja kirjoitusten kritiikkinä. Esimerkiksi laajempaa käännettä Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikassa enteilleet vuoden 1933 hyökkäykset ukrainalaista nationalismia kohtaan näkyivät SKP:n historiankirjoituksessa vaatimuksena tuomita vanhan työväenliikkeen ja Kansanvaltuuskunnan kansallinen rajoittuneisuus, mikä piirre oli sen hetkisen poliittisen tilanteen perusteella jäänyt aivan liian vähälle huomiolle tammikuussa 1933 julkaistuissa 15-vuotisteeseissä. Ei auttanut, vaikka teesit tosiasiasa olivat selväsanaisesti tuominneet kansallisen rajoittuneisuuden.⁶³ Toimittajat ja historiantutkijat järjestivät vuonna 1933 useita neuvottelutilaisuuksia, joissa osallistujat rituaalinomaisesti tunnustivat vanhat syntinsä ja ylisivät Stalinin kirjeen puhdistavaa vaikutusta historiantutkimukselle. Aiemman historiantutkimuksen virheitä esiteltiin itsekritiikin merkeissä myös *Kommunisti*-lehdessä. Joskin pian kävi ilmi, että tämäkin kritiikki oli riittämätöntä.⁶⁴

Virheiden välttämiseksi julkaistaviksi aiotut kirjoitukset, varsinkin esipuheet, kierrätettiin Stalinin kirjeen jälkeen aiempaa useammalla tarkastajalla mahdollisten harhaoppisuuksien tai tulkinnanvaraisuuksien karsimiseksi. Samalla historiankirjoitus muuttui muodoltaan entistä kaavamaisemmaksi ja, kuten esipuheita usein kirjoittanut Toivo Antikainen itsekin myönsi, tuloksena oli ”ahdasta teesikieltä”.⁶⁵ Kaavaan kuu-

lui leniniläisen puolueen johtavaa roolia painotavan etujoukkoteorian suorastaan ylikorostunut leima. Käsitys, että joukot voisivat toimia itsenäisesti ilman puolueen aloitetta – vaistonvaraisesti – oli Hanna Malmin taannoisten kirjoitusten ja Stalinin kirjeen myötä pahinta mahdollista kerettiläisyyttä SKP:n päälinjan edustajille.⁶⁶ Tosiasiasa Malm oli ollut oikeassa väittäessään monien työväen liikehtimisien syntyneen ilman puolueen vaikutusta, mutta se ei ollut 1930-luvun alun kontekstissa olennaista. Kuvaavaa myös on, kuinka Toivo Antikaisen kanssa loppuvuonna 1934 julkaistua *SKP:n taistelun tieltä* -koelmaa valmistellut Erkki Nissinen oli näkevinään Mikko Heikan Pohjois-Suomen lakkoliikkeitä käsitelleessä kirjoituksessa ”kumarruksen vaistovaraisuudelle”, vaikka Heikka oli parhaansa mukaan paisutellut puolueen todellisuudessa

61. Suomen vallankumouksen 15-vuotispäivän johdosta (SKP:n UB:n teesit). *Kommunisti* 2/1933, 80–90; M. S., Suomen vallankumouksen tärkein opetus. *Kommunisti* 1/1934, 10–14; T. L., Suomen luokkasodan kokemuksista. *Kommunisti* 5–6/1934, 240–247; Toivo Antikainen, Katsaus SKP:n historian pääetappeihin. Teoksessa T. Antikainen (toim.) *SKP:n taistelun tieltä. Muistelmia, kuvauksia ja aineistoa SKP:n 15-vuotistaipaleelta*. Valtion kustannusliike Kirja 1934, 7–32.

62. RGASPI, 516/2/1358/147, Kuusisen juhlapuhe Petroskoissa 4.2.1933. *Punainen Karjala* 5.2.1933.

63. Suomen vallankumouksen 15-vuotispäivän johdosta (SKP:n UB:n teesit). *Kommunisti* 2/1933, 80–90; Suomen työväenliikkeen historiankirjoitusta parantamaan. SVT:n y.m. neuvottelukokouksen päätöksiä. *Kommunisti* 17/1933, 787–794.

64. RGASPI, 516/2/1344, Historiantutkimuksen neuvottelukokouksen ptk 20.–22.5.1933; RGASPI, 516/2/1350/98–101, Ptk kritiikkokokouksesta 16.5.1933; Suomen työväenliikkeen historiankirjoitusta parantamaan. SVT:n y.m. neuvottelukokouksen päätöksiä. *Kommunisti* 17/1933, 787–794; KarTsRan, 1/17/287/52–54, Yrjö Sirolan elämäkerta, saneltu 28.11.–25.12.1934.

65. RGASPI, 516/2/1279/3, Antikainen Nissiselle 24.12.1932; RGASPI, 516/2/1423/146, Nissinen Antikaiselle 3.1.1934.

66. Jukka Lehtosaaren mielestä oli vain hyvä, että puolueen merkitys tuli alleviivattua Malmin tapauksessa. RGASPI, 516/2/1228/257–258, Lehtosaari SKP:n kk:n ple-numissa 23.7.1932; Paastela 2003, 284–285, 297.

olematonta roolia. Yli-innokkaaseen oikeaoppisuuteen taipuvaisen Nissisen kritiikistä huolimatta Heikan nimimerkillä Ammattiyhdistysmies julkaistu kirjoitus kelpasi sellaisenaan Antikaisen toimittamaan kirjaan.⁶⁷

Muun neuvostoliittolaisen historiankirjoituksen mukaisesti SKP pyrki korostamaan entistä selvemmin paitsi oikeaoppisen teorian merkitystä voitokkaan vallankumouksen edellytyksenä, myös historiasta löytyviä sankaritarinoita – teemaa, joka oli aiemmin jäänyt omien virheiden analysoinnin varjoon.⁶⁸ Sisällissodan tapahtumista kaivettiin esiin henkilökohtaisen urheuden osoituksia ja yksittäisten taisteluiden voitoja, joita varsinkin Tuure Lehénin ja Mikko Kokon kirjoitukset lioittelivat suorastaan eepisiin mitakaavoihin.⁶⁹ Historiankirjoituksesta välittyvästä sanomasta tehtiin muutenkin aiempaa optimistisempi. Kun bolševikkipuolueen puuttumisesta oli aikaisemmin pidetty Suomen sisällissodan tappion merkittävimpänä syynä, Lehén arvioi kesällä 1934, että sisällissota ja saksalaisten interventio olisi ollut voitettavissa, mikäli punaisilla olisi ollut käytössään ”Marxin-Engelsin-Lenin-Stalinin” hyökkäävä taktiikka.⁷⁰ Optimistisia, tai ehkä paremminkin itsepetoksentehtäviä, olivat olleet myös Kuusisen juhlapuheet Suomen vallankumouksen 15-vuotistilaisuuksissa. Edellytykset vallankumoukselle olivat Kuusisen mukaan alkutalvella 1933 oikeastaan paremmat kuin 15 vuotta aikaisemmin, sillä Suomen proletariaatti oli nyt yhtä arvokasta kokemusta viisaampi ja ennen kaikkea sillä oli johtajanaan Leninin ja Stalinin oppeja noudattava kommunistinen puolue.⁷¹

Historiankirjoituksen nousu ja tuho

Usein toistettu mantra Stalinin kirjeen herättävästä vaikutuksesta historian rintamalle piti itse asiassa paikkansa.⁷² SKP:n keskuskomitean täysistunnon päätös *Työstä ideologisella rintamalla* heinäkuulta 1932 paitsi listasi joukon aiheita, joihin historiantutkimuksen olisi syvennyttävä, velvoitti myös järjestämään uudelleen SVT:n toi-

minnan sekä aloittamaan läheisen yhteistyön muiden historiaa tutkivien instituutioiden kanssa. Yhteistyö jäi kuitenkin suunnitelmiin nähden vähäiseksi.⁷³ SVT:tä määrättiin johtamaan Moskovassa ulkomaanbyroon yhteydessä toiminut Sirolan johtama arvovaltainen kuusikko, jonka muut jäsenet olivat Kuusinen, silloin vielä luottamusta nauttinut Manner, Jukka Lehtosaari, Antikainen sekä sihteerinä Lauri Gustafsson (joka tunnettiin myös nimellä Leo Hager). SVT:n päätoimipaikka oli jatkossakin Leningrad, jossa sijaitsevaa arkistoa palkattiin hoitamaan Erkki Nissinen.⁷⁴ Vuosina 1933–1935 SVT:n toiminta

67. RGASPI, 516/2/1423/146, Nissinen Toiskalle 3.1.1934; Ammattiyhdistysmies, Pohjois-Suomen työtaisteluista v. 1928. Teoksessa T. Antikainen (toim.) *SKP:n taistelun tieltä. Muistelmia, kuvauksia ja aineistoa SKP:n 15-vuotistilaisuuksista*. Valtion kustannusliike Kirja 1934, 344–352.

68. Krekola 2006, 250–251, 264–267.

69. T. L., Miten valko-Suomessa väärennellään luokkasodan historiaa. *Kommunisti* 2/1934, 110–112; Kokko 1935.

70. T. L., Suomen luokkasodan kokemuksista. *Kommunisti* 5–6/1934, 240–247.

71. RGASPI, 516/2/1358/147, Kuusisen juhlapuhe Petroskoissa 4.2.1933. *Punainen Karjala* 5.2.1933.

72. Esim. RGASPI, 516/2/1344/2–7, Sirola historiantutkimuksen neuvottelukokouksessa 20.5.1933.

73. SKP:n KK:n laajennetun plenumin päätös työstä ideologisella rintamalla. Teoksessa J. Lehtosaari (toim.) *SKP:n päätöksiä 1918–1934*. Valtion kustannusliike Kirja 1935, 407–412; Yksi harvoista toteutuneista yhteistyön tuloksista oli osittain SVT:n keräämän materiaalin pohjalta rakennettu V. M. Smirnovin *Suomen vallankumouksellisesta historiasta vuosina 1905, 1917, 1918*, joka ilmestyi venäjäksi vuonna 1934 ja suomeksi vuodenvaihteessa 1935–1936. Tulokannallisissa osuuksissaan Smirnov tukeutui hyvin pitkälti SKP:n keskuskomitean julkaisemiin teeseihin, joten teoksen sisältö oli siinä mielessä puolueen kannalta mieluinen. Vähäisestä yhteistyöstä esim. RGASPI, 516/2/1421/33–43, Erkki Nissinen: Suomen Vallankumousliikkeen Tutkijakunnan toimintakertomus v. 1934, 11.3.1935.

74. RGASPI, 516/2/1032/30–31, 50, SVT:n toimikunnan kokouksen ptk:t 8.9.1932 ja 4.11.1932; RGASPI, 516/2/1032/34, Sirola Tokoille 8.10.1932; RGASPI, 516/2/1350/ 54–56, SVT:n Leningradin byroon toimintasuunnitelma v.lle 1933; RGASPI, 516/2/1350/145–156, SVT:n toimintakertomus 1933; SVT:n Leningradin byroon puheenjohtajaksi nimitettiin J. K. Lehtinen. Muut jäsenet olivat Yrjö Karppanen, Rantanen, Kalle Lepola ja

Kuva 2. Puolueen päälinjan haastaminen ja puoluevastaiseksi leimatussa petosteoriassa pitäytyminen koituivat Hanna Malmin ja Kullervo Mannerin kohtaloksi. Kuvassa Malm ja Manner (istumassa vierekkäin) SKP:n Keskuskomitean jäsenten ryhmäkuvassa vuodelta 1924. Lähde: Kansan Arkisto. Kuvanumero: KansA217-1969.

oli kaikki puolin noususuhdanteessa, ja rahoitustakin saatiin aiempaa enemmän. SVT:n Leningradin kirjastoa ja arkistoa kartutettiin niin ahkerasti, että Nissinen alkoi jo maaliskuussa 1933 pelätä rakennustarkastajien puuttuvan arkistohuoneen talonrakenteita rasittavaan ylipainoon.⁷⁵

SVT:n julkaisuutoimintakin piristyi, joskin sitä edesauttoi, että SVT julkaisi aiemmasta poiketen myös muutaman romaanin. Kaunokirjallisuuden merkitystä ei ole syytä vähätellä, sillä romaanin avulla saattoi selvittää uutta poliittista linjaa sekä esittää toivotunlaisen toiminnan tai tulkinnan mallin helposti lähestyttävässä muodossa. Suomen vallankumouksen 15-vuotispäiväksi ilmestyi Pentti Kontion luokkasotaromaanina markkinoitu faktapohjainen muistelmateos *Kimmon komppania*, joka sai neuvostosuomalaisessa mittapuussa osakseen suorastaan ylitse-

vuotavat kehut. Sirola, Nissinen ja Lehtosaari olivat tarkastaneet ja korjanneet Kontion syksyllä 1932 toimittaman käsikirjoituksen, mutta sii-

Jokinen. Myös Petroskoissa toimi jo vuonna 1927 perustettu SVT:n byroo – jäseninään syksystä 1932 lähtien Edvard Gylling, Otto Vilmi ja Allan Visanen (Visasen kuoltua hänen tilalleen nimitettiin T. Uurto) – joskin sen toiminta oli ollut aiemmin, ja oli jatkossakin vain nimellistä. J. L.-ri, Suomen Vallankumousliikkeen Tutkijakunta. *Kommunisti* 4/1928, 189–190; Petroskoin byroon saamattomuudesta esim. RGASPI, 516/2/1032/144. Sirola Gyllingille, Lumivuokolle, Vilmille ja Roviolle 23.1.1930; RGASPI, 516/2/1350/145–156, SVT:n toimintakertomus 1933. Lyhytikäisen Aunuksen byroon toteutunut toiminta oli sitäkin vähäisempää, lähinnä iltamien järjestämistä varojenkeruun hengessä. RGASPI, 516/2/1419/21–24, SVT:n Aunuksen byroon ptk:t vuodelta 1934.

75. RGASPI, 516/2/1350/145–156, SVT:n toimintakertomus 1933; RGASPI, 516/2/1421/33–43, Suomen Vallankumousliikkeen Tutkijakunnan toimintakertomus v. 1934, 11.3.1935.

täkin huolimatta yliökriittinen Sirola tapansa mukaan löysi viimeistellystä versiosta pieniä puutteita, joita hän eritteli kirjaan liitettyssä esipuheessa. Sirola olisi esimerkiksi toivonut Kontiolta selvempää kasvutarinaa punakaartilaisen poliittisesta heräämisestä tiedostavaksi kommunistiksi. Kontion lyhyt kuvaus hänen sisällissodan jälkeisestä pettymyksestään tannerilaiseen SDP:hen ja sittemmin ajautumisestaan kommunistiksi vailla suurempaa tietoa SKP:n suorittamasta itsekritiikistä on kuitenkin nykylukijan perspektiivistä varsin osuva ja rehellinen ajankuva Suomen työväenliikkeen jakautumisesta. Romaanin sanomaa Sirolakaan tuskin saattoi kritisoida. ”Olimme kautskylaisen sosialidemokratian läpätunkemia [...] Meiltä puuttui kommunistista, bolshevistista puoluetta.”⁷⁶

Sen sijaan Mikko Kokon vuotta 1918 käsitellyt käsikirjoitus katsottiin samaan aikaan niin puoluevastaiseksi, että se julkaistiin pitkällisen ja kaikille osapuolille rasittavan vatvomisen jälkeen kauttaaltaan muokattuna vasta vuonna 1935. Valitettavasti muistelmien käsikirjoitus ei näytä säilyneen, mutta SVT:n kirjeenvaihto sisältää runsaasti lainauksia sittemmin sensuroiduista kohdista. Tulkinaltaan populistinen käsikirjoitus antoi Kuusisesta erittäin negatiivisen kuvan ja sisälsi rahjalaisen väitteen, jonka mukaan sisällissodan johto hukutti Suomen työväenluokan parhaimmiston vereen. Julkaistussa versiossa ei näistä tietenkään ollut jälkeäkään. Silloista SDP:tä toki kritisoiin siitä, ettei se osannut oikaista sodanjohdossa ja siviilihallinnossa tehtyjä karkeita virheitä. Muistelmien julkaisemiseen lienee ollut kaksi syytä: Kokko uhkasi julkaista muistelmansa sensuroimatta venäjänkielisenä käännöksenä, mikäli SVT ei niitä lainkaan julkaisisi, ja toiseksi muistelmat kuitenkin sisälsivät paljon SVT:n kaipaamia ensi käden sankaritarinoita sisällissodasta. Sitä paitsi Kokon sotajoukkojen kurin ja sodanjohdon pätevyyden tärkeyttä painottanut sanoma sopi valan mainiosti toisen viisivuotissuunnitelman henkeen.⁷⁷

Kokon kirjoitus julkaistiin SVT:n aikakauskirjasarjan *Proletaarisen vallankumouksen rintamilla* ensimmäisessä osassa, mutta kauaskantoisista suunnitelmista huolimatta sarja jäi vain yhden kirjan mittaiseksi.⁷⁸ Aika ei enää ollut suotuisa neuvostosuomalaiselle historiankirjoitukselle, jonka noususuhdanne alkoi taittua jo vuoden 1935 alussa Kirovin murhan jälkiseurausten myötä. Läntisten rajaseutujen vähemmistökansallisuuksia alettiin entistä suuremmin syyttää vehkeilyä ulkovaltojen kanssa. Leningradin alueelta häädettiin useaan otteeseen epäluotettaviksi tulkittuja kansallisuuksia, etenkin puolalaisia, saksalaisia ja suomalaisia.⁷⁹ Suomalaisuudesta ja suomen kielen osaamisesta muodostunut sosiaalinen pääoma oli muuttumassa taakaksi, mikä historian rintamalla heijastui aluksi Karjalassa SVT:n ja KTTI:n historiajaoston toimintaan. SVT:n työ muutenkin hiipui eikä sen johtava toimikunta juuri kokoontunut, mistä Sirola tapansa mukaan syytti itseään.⁸⁰ SKP:n ulkomaanbyroon Petroskoin edustaja Lauri Lamminen kieltäytyi jyrkästi ottamasta hoitaakseen tulenarkaa SVT:n Petroskoin byroon vastuunalaisen sihteerin työtä, jota jatkossa hoiti väliaikai-

76. RGASPI, 516/2/1032/30–31, SVT:n toimikunnan kokouksen ptk 4.11.1932. Pentti Kontio, *Kimmon Komppania*. Valtion kustannusliike Kirja 1933, lainaus sivulta 47.

77. Kokon muistelmista esim. RGASPI, 516/2/1278/30–32, SVT:n kokouksen ptk 10.12.1932; RGASPI, 516/2/1279/64–65, Nissinen Hagerille 28.11.1932; RGASPI, 516/2/1355/149–150, Nissinen Hagerille 27.5.1933; RGASPI, 516/2/1422/39–40, Nissinen Hagerille 4.2.1934; RGASPI, 516/2/1509/5–15, Tokoi Nissiselle 6.1.1936; Mikko Kokko, Muistelmiani Suomen vallankumouksesta vuodelta 1918. Teoksessa E. Nissinen (toim.) *Proletaarisen vallankumouksen rintamilla*. SVT:n valikoima no. 1. Valtion kustannusliike Kirja 1935, 56–112.

78. Suunnitelmista esim. RGASPI, 516/2/1419/25–29, SVT:n Leningradin byroon kokouksen ptk 11.11.1934; E. Nissinen (toim.) *Proletaarisen vallankumouksen rintamilla*. SVT:n valikoima no. 1. Valtion kustannusliike Kirja 1935.

79. Kirovin murhan seurauksista ks. esim. Rentola 1994, 23–74; Martin 2001, 328–333.

80. RGASPI, 516/2/1455/43, Sirola UB:lle 18.2.1935.

sesti Eeva Korhonen. Lauri Letonmäki puolestaan pelkäsi, että SKP:n jäsenten sanelemia muistelmia voitaisiin käyttää lyömäaseena suomalaisia kohtaan, mikäli ne päätyisivät vääriin käsiin. Tämän takia Letonmäki päätti jättää julkaisematta pitkään työn alla olleen Karjalan partisaanimatrikkelin, vaikka hänen virallinen syynsä oli, että matrikkeli antaisi liian hyvän kuvallisen rekisterin Suomen ohranalle.⁸¹ SVT:n Leningradin byroo lopetti partisaanidistusten myöntämisen vuoden 1935 aikana – tästäkin aiemmin niin halutusta statuksesta tuli sen haltijalle hetkessä stigma.⁸² Moiset varotoimenpiteet eivät paljoa suomalaisten tilannetta helpottaneet. Kesän ja syksyn aikana suomalaisten vahva edustus Neuvosto-Karjalan johdossa purettiin, jolloin muun muassa Edvard Gylling ja Kustaa Rovio syrjäytettiin puoluehallinnosta.⁸³

Syksyllä 1935 Leningradissa alkoi ilmetä lisää ongelmia, jotka kaatuivat lähinnä Tyyne Tokoin harteille; Nissinen oli siirretty keväällä SKP:n ulkomaanbyroon sihteeriksi Moskovaan eikä hänen tilalleen palkattu Saima Hellman osannut kylmiltään hoitaa häneltä odotettuja työtehtäviä.⁸⁴ Paitsi että SVT:n rahat olivat täysin loppussa, NKVD kiinnitti joulukuussa huomiota SVT:n ja Suomen Työväen arkiston kirjavaihtoon ja kirjaston vapaussotakirjallisuuteen ja pienten kansallissosialististen ja fasististen järjestöjen julkaisuihin. SVT oli perustamisestaan asti ottanut tehtäväkseen valkoisen historiankirjoituksen kommentoinnin ja sen välittämien valheiden paljastamisen työväestölle. *Kommunisti*-lehti julkaisikin varsin usein kriittisiä arvioita Suomessa ilmestyneestä kirjallisuudesta.⁸⁵ Toisaalta punaisessa historiankirjoituksessa oli aina käytetty lähteinä vapaussotakirjallisuuden faktatietoja vailla suurempia aatteellisia tunnontuskia.⁸⁶ Nyt moiset opukset päätettiin sinetöidä lukittuun kaappiin, siitäkin huolimatta, että ne eivät olleet yleisesti saatavilla, kuten kirjaston muut kirjat. Sitä ennen NKVD oli sulkenut, sikäläinen sana toimenpiteelle oli ”likvidoinut”, SVT:n toimiston ja kirjaston yleisöltä sekä vaatinut listan kirjas-

toa edellisvuosina käyttäneistä asiakkaista. Ei heitä paljon ollut; arkiston ja kirjaston käyttö oli kaikkiaan jäänyt kovin vähäiseksi. Tokoi selvisi tällä erää pelkällä säikähdyksellä, mutta ”fasistikirjojen” käyttö koitui kuitenkin monen suomalaisen kohtaloksi, kun NKVD oli näkevinään siinä vastavallankumouksellisuuden merkkejä.⁸⁷

Vuosi 1936 merkitsi SVT:n työn täydellistä romahdusta ja sen julkaisuluettelo koostui vain muutamasta vallankumouksen 18-vuotispäivän yhteydessä julkaistusta artikkelista. Työn alla oli useampiakin historiateoksia, mutta valmistuneita käsikirjoituksia ei enää voitu tai uskallettu julkaista. Maaliskuussa 1936 ulkomaanbyroo päätti järjestää uudelleen SVT:n toiminnan, jolloin Leningradin ja Petroskoin byroot lakkautettiin. Moskovassa majaansa pitäneestä SVT:n johta-

81. RGASPI, 516/2/1477/34–36, SVT:n Karjalan byroon kokouksen ptk 10.4.1935; RGASPI, 516/2/1455/68, Eeva Korhonen Sirolalle 26.3.1935.

82. RGASPI, 516/2/1479/177, Nissinen Tokoille 12.12.1935.

83. Kangaspuro 2000, 312–329.

84. RGASPI, 516/2/1477/12–20, SVT:n toimikunnan kokouksen ptk. ja liitteet 26.3.1935; Hellmanin ongelmista ks. RGASPI, 516/2/1509/passim, kirjeenvaihto Nissisen ja Hellmanin välillä.

85. RGASPI, 516/2/1031/245–249, Sirola Lehtosaarelle 21.12.1928; K. Rovio, Nosket kuohitsemassa työväenliikkeen historiaa. *Kommunisti* 5–6/1929, 173–177; T. T.-i, Karjalan rosvorettek tekijänsä kuvaamina. *Kommunisti* 11–12/1929, 437–439; T. L., Miten valko-Suomessa väärennellen luokkasodan historiaa. *Kommunisti* 2/1934, 110–112.

86. Esim. Y. S., Voittaa tai sortua. *Kommunisti* 2/1925, 76–78; Toimitus oli tarkentanut joitakin Mikko Kokon esittämiä tietoja viitteillä valkoiseen historiankirjoitukseen. Kokko 1935, passim; Erityisen paljon valkoista historiankirjoitusta hyödynsi V. M. Smirnov teoksessaan *Suomen vallankumouksellisesta historiasta vuosina 1905, 1917, 1918*. Valtion kustannusliike Kirja 1935.

87. RGASPI, 516/2/1479/166, 170, 173, 174, Tokoi Nissiselle 28.11.1935 ja 4.12.1935; Nissinen Tokoille 5.12.1935 ja 10.12.1935; RGASPI, 516/2/1479/214, Vuosina 1934–35 SVT:n kirjastosta kirjoja lainanneiden henkilöiden luettelo. RGASPI, 516/2/1344/2–7, Vähän kävijöitä arkistossa: Sirola historiantutkimuksen neuvottelukokouksessa 20.5.1933; RGASPI, 516/2/1350/145–156, SVT:n toimintakertomus 1933. Rentola 1994, 33–34.

vasta toimikunnasta tehtiin kiinteä osa ulkomaanbyroota. Tutkijakunta oli siten kutistunut SKP:n keskuskomitean ulkomaanbyroon historiajaostoksi, jonka jäseniksi nimitettiin Lehtosaari, Sirola, Ojanen, Gustafsson ja Nissinen.⁸⁸

Viikkoa edellä mainitun päätöksen jälkeen, 18.3.1936, SKP:n historiankirjoituksen *primus motor* Yrjö Sirola kuoli.⁸⁹ Sirola oli testamentannut SVT:lle paperinsa ja kirjansa, jotka sijoitettiin yhä olemassa olleen Leningradin arkiston yhteyteen.⁹⁰ Arkistoa ja kirjastoa karsittiin rajusti vuosien 1936–1938 aikana ja lopulta suuri osa jäljelle jääneestä materiaalista siirrettiin Moskovaan Kominternin arkistoon. Esimerkiksi arkiston vanhaa työväenliikettä sekä sisällissotaa käsittelevä aineisto säästy, ainakin suurimmaksi osaksi, ja se muodostaa nykyisin SKP:n puoluearkiston ensimmäisen opisin.⁹¹ Heikon terveytensä kanssa pitkään kamppaillut Sirola oli jo joulukuussa 1929 pohtinut kuolemaansa ystäväilleen Jukka Lehtosaarelle. Hän hahmotteli jäljelle jäävistä papereistaan runkoa kaunokirjalliseksi teokselle, ”sillä minun elämäni on ollut romaani”, joka kuvastaisi ajan suurta murrosta yhden suomalaisen miehen kokemusten valaisevana, kantavana teemanaan ”kahden velvollisuuden ristiriita ihmisen sielussa”. Marxilaisuuden löytäminen tarjosi Sirolalle aiemmin puuttuneen maailmanselityksen, joka osaltaan ratkaisi ristiriidan: ”Meillä on – marxilaisuus. Sen avulla analysoimme ympäristömme ja itsemme, ja vaikka sen jälkeen sortuisimmekin, ei siihen voi tulla ’kohtalon’ traagillisuutta, salaperäistä ’sovitusta’.”⁹²

Romaanin sijaan SKP alkoi suunnitella Sirolalle muistoalbumia, joka oli määrä julkaista vuosi hänen kuolemansa jälkeen. Vaikka muutama toverit intoutuivat kirjoittamaan muistojaan Sirolasta, vielä useammat eivät lupauksistaan huolimatta niin tehneet, joten projekti viivästyi ja lopulta kirja jäi kokonaan julkaisematta.⁹³ Historiajaosto myös valmisteli Suomen valtakumouksen 20-vuotispäiväksi julkaisuja ja hahmotteli ohjelmaa Suomessa järjestettäviä

kansanrintamahenkisiä tilaisuuksia varten, mutta nämäkin suunnitelmat jäivät kesken.⁹⁴ Osana vakoilijoiksi ja tuholaisiksi leimattuihin niin sanottuihin diasporavähemmistökansallisiin kohdistettua operaatiota, NKVD löysi tammi-helmikuussa 1938 ”todisteita”, jotka osoittivat SVT:n olleen neuvostovaltaa vastaan tähdätty salaorganisaatio. Suurin osa SVT:n toimintaan osallistuneista henkilöistä vangittiin viimeistään tässä yhteydessä. Neuvostosuomalaiset olivat joutuneet viholliskansan asemaan, mikä käytännössä merkitsi etnistä puhdistusta, massakarkotuksia ja teloituksia.⁹⁵ Samalla suo-

88. RGASPI, 516/2/1508/35–37, SVT:n työstä 1936. Luonnos 28.1.1937, ei nimeä.

89. Sirolan kuolemasta ks. Salomaa 1966, 345–354; J. K. Lehtinen, Yrjö Sirola. *Kommunisti* 4/1936, 168–174.

90. RGASPI, 516/2/1507/1–3, SKP:n UB:n historiajaoston (SVT) kokouksen ptk. 3.4.1936; RGASPI, 516/2/1508/35–37, SVT:n työstä 1936. Luonnos 28.1.1937, ei nimeä.

91. RGASPI, 516/2/1509/51–52, Tokoi Nissiselle 25.12.1936; RGASPI, 516/2/1528/61–62, Luettelot poistetuista kirjoista 26.9.1936, 22.4.1937 ja 14.5.1937; RGASPI, 516/2/1508/30, Esitys UB:n historiajaoston (SVT:n) päätökseksi, päiväämätön; RGASPI, 516/2/1517/41–44, UB:n kokouksen ptk. 8.6.1937.

92. RGASPI, 516/2/1032/157–158, Sirola Lehtosaarelle 29.12.1929.

93. RGASPI, 516/2/1507/1–3, SKP:n UB:n historiajaoston (SVT) kokouksen ptk. 3.4.1936; RGASPI, 516/2/1528/40, Kyselykirje 21 toverille Sirolan muistoalbumiin kirjoittamisesta, 5.4.1937. Sodanjälkeisen SKP:n johtoportaan kuullut Sirola-opiston johtaja Erkki Salomaa kirjoitti Yrjö Sirolasta lajityypissään varsin ansiokkaan elämäkerän. Salomaa 1966.

94. RGASPI, 516/2/1528, 3–4, SVT:n toimintasuunnitelma vuodelle 1937, 21.12.1936; RGASPI, 516/2/1528/17–18, SVT:n kokouksen ptk. 13.3.1937; RGASPI, 516/2/1528/33–37, SVT:n ehdotus UB:lle toimenpiteiksi Suomen työväen vallankumouksen 20-vuotispäivän vietosta ja sen valmistelusta, 3.5.1937.

95. Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY 1994, 56–58, 551; Martin 2001, 328–343. O. W. Kuusinen vältti vaaran tälläkin kertaa. Kenties NKVD ei lukenut esimerkiksi SVT:n toimintakertomusta vuodelta 1933, jossa Kuusinenkin olisi mainittu tämän neuvostovastaisen salaliiton johtavan toimikunnan jäsenenä. RGASPI, 516/2/1350/145–156, SVT:n toimintakertomus 1933. – *Nyt julkaistu Lauri Viljasen artikkeli on käynyt läpi tieteilisen vertaisarvioimin.*

men kielen käyttö joutui pannaan, mikä oli lopullinen kuolinisku neuvostosuomalaiselle, Suomen vallankumoushistoriaan keskittyneelle historiankirjoitukselle. Stalinistisen historiankirjoituksen manifestaatio, puoluehistorian tulkinnat vuoteen 1956 asti sementoinut NKP(b):n historian lyhyt oppikurssi julkaistiin samoihin aikoihin. Neuvostosuomalaiseen historiankirjoitukseen se ei enää ehtinyt vaikuttaa. Sodanjälkeinen SKP sen sijaan käytti puoluekoulutuksessaan lyhyttä oppikurssia eräänä tärkeimmistä oppimateriaaleistaan.

Mitä jäi jäljelle

SKP ei saanut koskaan valmiiksi kirjaprojektiaan, jota se oli suunnitellut jo Luokkasodan kerhon päivistä lähtien: kattavaa tieteellistä yleisesitystä Suomen vallankumouksellisesta työväenliikkeestä. Aikanaan paljon kehutut historiateokset kokivat tekijöidensä kohtalon. Sodan jälkeen teoksista ei enää paljoa kuultu, joskin niiden olemassaolo saatettiin ohimennen huomioda uusien historiateosten esipuheissa ja kirjallisuusluetteloissa. Poliittinen tilanne oli kokonaan muuttunut, ja muuttuneet olivat myös puolueen ja työväenliikkeen tehtävät, joita varten historiaa kirjoitettiin. Sodanjälkeisessä tilanteessa tavallaan toistui 1920-luvun lopun toive saada liikkeen omaa ääntä kuuluviin ja rehabilitoida sisällissodan punainen osapuoli. Esimerkiksi Kansankulttuurin vuonna 1947 julkaisema kokoomateos *Luokkasodan muisto* selvitti sodan taustoja ja perusteli punaisten aseisiin tarttumisen oikeutusta eikä niinkään hakenut perimmäistä syytä tappiolle, vaikka bolševikkipuolueen puutuminen vuonna 1918 nousikin ajoittain esille.

SKP:n oma historiankirjoitus ei enää sodan jälkeen ollut vastaavalla tavalla institutionaalisesti sidottu Neuvostoliittoon, mutta 1930-luvun painolastista ei päästy irti. Neuvostoliitosta opitun käytännön mukaisesti historian määrittä

edelleen politiikka ja historian kirjoittajat olivat vanhaan tapaan puolueen sisäpiiristä. SKP:n sodanjälkeinen puoluejohto ei ollut yhtään halukkaampi päästämään ulkopuolisia tonkimaan liikkeen menneisyyttä kuin Kuusinen, Sirola ja muut edellisen polven johtajat 1920–1930-luvuilla. Kuvaavaa on, että SKP:n sotienvälistä historiaa käsitelleiden teosten kirjoittajaksi valikoitui 1960–1970-lukujen vaihteessa Antti Hyvönen, joka oli likipitään ainoa elossa ollut 1930-luvulla Neuvostoliitossa puolueen päätöksentekoon osallistunut puolueveteraani. Hän kyllä tiesi kantapään kautta, kuinka historiaa kirjoitetaan ”bolshevistisesti, leniniläisesti” Stalinin ja Kaganovitšin hengessä puolueen päälinjan sen hetken kamppailujen tueksi.

Abstract: Finnish Communists writing and interpreting the history of the Finnish Civil War in interwar Soviet Union

Correct interpretations of the past and the lost revolution of 1918 were an exceptionally sore point for the Finnish communists residing in the Soviet Union. During the 1920s and 1930s, Soviet-Finnish communists published thousands of pages of historiography concerning the Civil War. This article deals with this peculiar, yet mostly forgotten sidetrack in the history of Finnish historiography by observing the communists' reasons for writing history and the settings in which history was written. How did Soviet-Finnish historiography evolve in the context of the Stalinist society? My study is based on publications published in Finnish in the USSR and the abundant archival material concerning historiography found in the archives of the Communist Party of Finland. Examining the archival material reveals how the interpretations of the past were formed and for what purposes the history was written. I show that while historiography of the Civil War originated from the need to learn from the past, by the mid-1930s the past was to fit into frames set by interpretations and teachings that were not products of historical research but Stalinist party politics.

Keywords: Finland, Soviet Union, communism, history of historiography, Communist Party of Finland, Finnish Civil War, 20th century

Laura Saarenmaa

”Kunniavelkamme naisille”

AATAMI-MIESTENLEHTI
SEKSUAALIPOLIITTISENA
KESKUSTELUFOORUMINA

Laura Saarenmaa lähestyy artikkelissaan 1940–1950-lukujen miestenlehtiä julkisen keskustelun paikkana. Aiemmissä tutkimuksissa on korostettu naisten järjestö- ja kuluttajalehtien roolia kansalaisyhteiskunnan ja nais- ja äitikansalaisuuden rakentamisessa. Tässä artikkelissa Saarenmaa tarkastelee miestenlehdessä tehtyjä keskustelualoitteita. Tapaustutkimuksena hän käyttää ensimmäiseksi varsinaiseksi suomalaisiksi miestenlehdiksi määriteltävää *Aatami*-lehteä ja lehden kesäkuussa 1945 tekemää keskustelualoitetta laittomien aborttien vähentämiseksi.¹

Suomalaisten innostusta ajanvietelevien lukemiseen on pidetty jatkosodan perintönä. Sodan aikana yksilöllistyneet lukutavat pitivät pintansa sodan jälkeenkin.² Sodanjälkeiseen ajanjaksoon ajoittuvat aikakauslehtien nousukausi ja esimerkiksi *Suomen Kuvalehden* huippuvikarit.³ Lisäksi kustantajat perustivat runsaasti uusia lehtiä. Suositut 1920–1930-lukujen naistenlehdet *Kotiliesi* (1922) *Eeva* (1934) ja *Hopeapeili* (1937) saivat kilpailijoikseen *Viuhkan* (1945), *Uuden Naisen* (1945), *Kotikissan* (1945) ja *Muotikuvan* (1944).⁴

FT Laura Saarenmaa työskentelee tutkijatohtorina Tampereen yliopiston Journalismin, viestinnän ja median tutkimuskeskuksessa. Sähköposti: laura.saarenmaa@uta.fi.

Tähänastisessa aikakauslehtien historiaa käsittelevässä kirjallisuudessa on korostettu naisten järjestö- ja kuluttajalehtien roolia modernin kulutuskulttuurin, kansalaisyhteiskunnan ja nais- ja äitikansalaisuuden rakentamisessa.⁵ 1930- ja 1940-luvulla perustettiin myös useita miestenlehtiä: *Kiki* (1929–1937), *Meidän kesken* (1934–1936), *Cocktail* (1945–57), *Aatami* (1945–1954), *Miesten lehti* (1949–1950), *Kalle* (1950–1956), *Miesten kesken* (1949–1951) ja *Miesten mies* (1952–1957) koostuivat seksuaali-aiheisten tai sitä sivuavien kuvien ja tekstien sekä muun lukuaineen yhdistelmästä. Kansainvälisen käännösmateriaaliin osuus oli lehdissä sekä tekstien että kuvien osalta huomattava. Merkit-

1. Kiitän professori Päivi Korvajärveä, dosentti Ritva Nätkiniä, YTT Riikka Homasta ja muita käsikirjoitusta kommentoineita.

2. Ilkka Mäkinen, Kaikki valta lukijalle. Lukeminen Toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää & Minna Sarantola-Weiss (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä, kaupunki*. SKS 2004, 234.

3. Raili Malmberg, Yleislehtien kuohuvat vuodet 1934–1980. Teoksessa Päivö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 8. Yleisaikakauslehdet*. Kustannuskiila 1991, 131.

4. Raili Malmberg, Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina. Teoksessa Päivö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 8. Yleisaikakauslehdet*. Kustannuskiila 1991, 209–220.

5. Arja Turunen, ”Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?” *Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohjeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945*. Kansatieteellinen arkisto 53. Suomen muinaismuistoyhdistys 2011; Iris Ruoho & Laura Saarenmaa, *Edunvalvonnasta elämänpolitiikkaan. Naistenlehdet journalismina ja julkisuutena*. Tampereen yliopisto 2011; Erkkä Railo, *Henkilökohtainen on poliittista. Neuvottelu politiikan sukupuolittuneesta työnjaosta Annan julkaisemissa poliitikkojen henkilöhaastattelussa 1975–2005*. Annales Universitatis Turkuensis C 310. Turun yliopisto 2011; Laura Saarenmaa, *Intiimin äänet. Julkisuus-kulttuurin muutos suomalaisissa ajanvietelevissä 1961–1975*. Tampere University Press 2010; Maija Töyry, *Varhaiset naistenlehdet ja naisten elämän ristiriidat. Neuvotteluja lukijasopimuksesta*. Helsingin yliopisto 2005; Päivi Aikasalo, *Alli Wiherheimo. Uranaisen sydän*. Otava 2004; Päivi Aikasalo, *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumishanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvulle*. Helsingin Yliopisto 2000.

tävän osan lehtien kuva-aineksesta muodostivat amerikkalaisten elokuvayhtiöiden välittämät promootiokuvat sekä muutamien eurooppalaisten kuvatoimistojen välittämät alastonkuvat. Seksilehtiä tutkineen Ari-Matti Auvisen mielestä suomalaisen seksilehdistön merkittävänä piirteenä oli 1960-luvulle saakka amerikkalaisten elokuvien ”tirkistelykulttuurin edistäminen”. Tällaisin varauksin lehdet tarjosivat viihdykettä ja kiihoketta, ja toimivat myös keskeisinä sukupuoliasioita koskevan informaation lähteinä.⁶

Ajanvietejulkaisujen määrällinen kasvu⁷ ja sitä seurannut ”lukemisen tason lasku” alkoivat 1940–1950-luvun mittaan huolestuttaa älymystöä. Keskustelukirjaan *Toiset pidot Tornissa* (1954) kirjattiin huolestuneita kommentteja kansan alhaisesta sivistystasosta ja massaviihteen vaikutuksista. Keskustelijoiden hahmottelema ”laumaihminen” oli ajanvieteteollisuuden henkisesti tylsistyttämä sekä huvittelun- ja nautinnonhaluinen. Hän sai ajattelutapansa jo valmiiksi pureksittuna standarditavarana ja häneltä puuttui ”tutkiva ja kriittinen kiinnostus” oman ajan ongelmiin. Tiedotusvälineissä käydyn julkisen keskustelun tasoon oltiin tyytymättömiä. ”Avatkaa sanomalehti, avatkaa aikakauslehti, miltei mikä hyvänsä ja mikä numero tahansa, tai radio: enintään pientä nuhrusta narinaa, mutta ei virkeää, innostunutta, hedelmällistä keskustelua.”⁸

Tornin keskustelijoiden näkökulmasta ajanvietelehdistöllä ei siis ollut annettavaa kulttuuria elävöittävään julkiseen keskusteluun. Niin naisten- kuin miestenlehtien sivuilla käytiin kuitenkin juuri tuolloin kiivasta keskustelua ja esitettiin useita kantaottavia puheenvuoroja. Tässä artikkelissa esitän, että ajanvietteeseen lukeutuvat miestenlehdet muodostivat 1940–1950-luvulla keskus- tai yleisjulkisuudelle⁹ rinnakkaisen julkisuusfoorumin, jossa saatettiin käsitellä myös yleisjulkisuudessa kaihdettuja aiheita ja näkökulmia.

Ajatus rinnakkaisista, toisiinsa suhteutuvista, mutta erillisistä julkisuuden kerroksista on pe-

räisin amerikkalaiselta julkisuusteoreetikko Nancy Fraserilta. Fraser on korostanut julkisuuksien välisiä hierarkioita ja vastakkainasetteluja sekä marginaalijulkisuuksien haastavaa tai polemisoivaa suhdetta kulloiseenkin laajempaan, dominanttiin julkisuuteen.¹⁰ Esimerkkinä tällaisesta, laajempaa julkisuutta haastavasta dynamiikasta käytän *Aatami*-miestenlehdessä kesällä ja syksyllä 1945 käytyä keskustelua laittomien aborttien vähentämiseksi. Käyn läpi aborttikeskustelun vaiheita ja taustoja osoittaakseni, että laajamittaista, yhtenäistä keskustelua aiheesta käytiin julkisuudessa nimenomaan *Aatamin* aloitteesta. Miesten asema ja rooli aborttikeskustelussa asettuu samalla uuteen, aiemmas- ta tutkimuksesta poikkeavaan valoon. Tutkimustehtävänäni on selvittää, miten *Aatami*-miestenlehti asettui sodanjälkeisen julkisuuden kentälle ja omaksui roolin seksuaalielämän ongelmien käsittelyn ja julkisen keskustelun paik- kana.

Artikkelini sijoittuu osaksi viime vuosina vahvistunutta median kulttuurihistoriallista tutki-

6. Ari-Matti Auvinen, *Kikistä Eroticaan. Viisi vuosikymmentä suomalaisia seksuaalilehtiä*. Helsingin yliopisto 1987, 27–28.

7. Miestenlehtien painosmääriä tai levikkitietoja ei 1940–1950-lukujen osalta ole saatavissa, mutta uusien lehtinimikkeiden perustaminen ja niiden säännöllinen ilmestyminen viittaavat kasvaneeseen mielenkiintoon lehtityyppiä kohtaan. Miestenlehtien ominaisuuksiin kuuluu, että irtonumeromyynnin osuus on niiden kohdalla merkittävä. Miestenlehtien leviämisen kannalta keskeinen tekijä olikin tehokas vähittäismyyntijärjestelmä. Vuonna 1910 perustettu Rautatiekirjakauppa palveli tätä tavoitetta hyvin. Auvinen 1987, 42.

8. Eino Repo, *Toiset pidot Tornissa*. Gummerus 1954, 7.

9. Keskus- tai yleisjulkisuuden määrittelystä ks. Paavo Oinonen, *Pitkä matka on Tippavaaraan... Suomalaisuuden tulkinta ja Yleisradion toimintaperiaatteet radiosarjoissa Työmiehen perhe, Kalle-Kustaa Korkin seikkailuja ja Kankulan kaivolla 1945–1964*. SKS 2004; Ilkka Arminen, *Juhanustansseista jumalanteatteriin. Suomalainen julkisuus ja kulttuurisodat*. Tutkijaliitto 1989.

10. Nancy Fraser, *Rethinking the Public Sphere. A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy*. Teoksessa Craig Calhoun (toim.) *Habermas and the Public Sphere*. The MIT Press 1992.

musta.¹¹ Tutkimussuuntauksessa korostetaan, että joukkoviestimet ovat viihteellisimmilläänkin tarjonneet aineksia todellisuuden tulkitaan, mielipiteiden vaihtoon ja kansalaiskeskusteluun. 1940- ja 1950-lukujen viihteellisiä radio-ohjelmia tutkineen Paavo Oinosen mukaan populaarikulttuurilla, viihteellä ja ajanvietteellä oli sotien jälkeen tärkeä rooli suomalaisuuden omakuvan uudelleentulkittamisessa.¹² Seksuaalielämän aihepiirejä käsittelevillä kirjoituksillaan *Aatami* muodostui julkiseksi tilaksi, jossa miesten omakuvaa voitiin tulkita uudelleen.

Aatami, miesasian ajaja

Vuonna 1944 ilmestymisensä aloittanutta *Aatamia*¹³ voidaan pitää ensimmäisenä varsinaisena suomalaisena miestenlehtenä, jos miestenlehden konseptimääritelmässä korostetaan toimittuksellisen äänen erottumista, lukijanpuhuttelua ja journalistisen sisällön osuutta. Aiemmin ilmestyneet, pääasiassa novelliaineistoihin perustuneet *Kiki* (1929–1937), *Meidän Kesken* (1934–1936) ja *Cocktail* (1945–1957) eivät näillä perusteilla lukeudu miestenlehden vaan pikemminkin lukemistolehden konseptiin.¹⁴ Ari-Matti Auvinen on tehnyt erilaisen tulkinnan määritelmässään miestenlehden ”seksuaalisen ja pornografisen viestinnän välittäjäksi”. Auvinen on tutkielmassaan lähestynyt 1930-, 1940- ja 1950-lukujen miehille suunnattuja ajanvietelehtiä ”seksuaalilehtinä”, joihin yleisaikakauslehtimäiset *Aatami* (1944–1954), *Miesten lehti* (1949–1950), *Miesten kesken* (1949–1951) ja *Miesten Mies* (1952–1957) eivät Auvisen tulkinnan mukaan lukeudu.¹⁵

Suomalaisen miestenlehden tunnusomaisin konseptiominaisuus liittyy nähdäkseni nimenomaan journalistisen yleisaikakauslehtiaineiston ja seksikuvien yhdistelmään. Amerikkalainen *Playboy* (alk.1953) teki 1950-luvulla tämänkaltaisen miestenlehtikonseptin maailmanlaajuisesti tunnetuksi. Miestenlehtikonseptin määrittelyssä on syytä kiinnittää huomiota myös lehtien omiin määritelmiin. ”Suomen miesten

kuukausjulkaisuksi” itsensä määritelty *Aatami* mainosti itseään ennakkoluulottomaksi miesten lehdeksi, ”jota naisetkin kiinnostuneena lukevat”.¹⁶ Lehden joulukuussa 1944 ilmestyneessä näytenuumerossa¹⁷ kuului sodasta palaavien rintamamiesten puhuttelu. *Aatamin* ohjelmallisena tavoitteena oli ”täyttää se aukko, joka maamme aikakauslehtien piirissä yhäkin on ollut”: ”suomalaisella miehellä ei sanan varsinaisessa mielessä ollut omaa lehteä, ’miesasian’ ajajaa”. Lehden linjaksi nimettiin näytenuumeron kahdeksankohtaisessa ohjelmajulistuksessa ”terve katsantotapa”, ”olipa kyseessä tieteet, taiteet, sivistys, suhteet eri yhteiskuntaluokkien välillä tai avioliitto erilaisine ongelmineen”. Viimeksi mainittuun aihepiiriin luvattiin pureutua ”kaikella kunnioituksella ja ystävyudentuntein naisia kohtaan”. Tavoitteiden toteutumista valvoi lehden viisihenkinen, kulttuuri- ja taidealan nimistä koostuva ”kirjallinen toimituskunta”.¹⁸ Toimitus-

11. Erkka Railo & Paavo Oinonen, *Media historiassa*. Historia Mirabilis 9. Turun historiallinen yhdistys ry 2011; Sari Elfving & Mari Pajala, *Tele-visioita. Mediakulttuurin muuttuvat muodot*. Gaudeamus 2011.

12. Oinonen 2004, 44–46.

13. *Aatami* ilmestyi yhtäjaksoisesti vuodesta 1945 vuoteen 1954. Sillä oli ilmestymisensä aikana kolme kustantajaa: Kustannus oy Aatami (1946–1950), Kustannus Oy Juha (1/1951) ja Kustannus-oy Mies (2/1951–7–8/1954). Jussi Kurikka & Marketta Takkala, *Suomen aikakauslehdistön bibliografia 1782–1955*. Helsingin yliopiston kirjasto 1983, 2.

14. Maija Töyryn mukaan aikakauslehtikonseptin ominaisuuksia voidaan tarkastella analysoimalla sitä, miten lehti puhuttelee lukijaansa, miten toimituksellinen ääni erottuu lehden aineistossa ja miten lehden sisällön osuus esimerkiksi fakta- ja fiktioaineksen ja ilmoitusten kesken jakautuu. Töyry 2005, esim. 69–70.

15. Auvinen 1987, 34, 50.

16. Mainos *Helsingin Sanomissa* 15.5.1945.

17. *Aatamin* näytenuumeron kannessa komeili sotilasasuinen Charlie Chaplin. Kuva on vuonna 1950 Suomen ensi-iltansa saaneesta Chaplinin elokuvasta Diktaattori (*The Great Dictator*, USA 1940).

18. Kirjallisen toimituskunnan jäseniksi ilmoitettiin kirjailija Antti Halonen, elokuvaohjaaja Roland af Hallström, shakkikirjailija Osmo Kaila, elokuvakriitikko Hans Kutter ja Mauri Viimola. Lehden päätoimittajina toimivat G. Au-

kunnan roolia lehden sisältöjen tuottamisessa on vaikea arvioida. Lehden kantaaottava ote ja ilmiöiden rakentaminen viittaavat joka tapauksessa ammattimaiseen journalistiseen otteeseen.

Määrällisesti merkitevimmän osuuden lehden sisällöstä muodostivat kulttuurijutut, mutta lehdestä ei puuttunut myöskään poliittisia intohimoja. Kotimaan politiikkaa kommentoitiin lehden pääkirjoituksissa, artikkeleissa ja paki-noissa suorasanaisesti. Huhtikuun 1945 pääkirjoituksessa käsiteltiin kevään eduskuntavaaleja, talouspolitiikkaa ja luottamuksellisten suhteiden rakentamista Neuvostoliittoon: ”Ellei talouselämäämme saada kestäväälle pohjalle, ei meillä ole mitään mahdollisuuksia selvitä maamme jälleenrakennustehtävistä [...] [kansalaisilla] on oikeus odottaa, [...] että uusi eduskunta ei katsele asioita itsekkäästi värillisten silmälasien läpi, vaan yhtenä miehenä [...] seisoo isänmaan parhaan takana.”¹⁹

Aatamin pääkirjoitukset henkivät sodanjälkeistä ilmapiirinmuutosta. Maan ylin poliittinen johto oli vaihdettu ja suhteet Neuvostoliittoon järjestetty uudelle pohjalle. Yleisradion ohjelmapolitiikassa muutos näkyi henkilöstövaihdoksina ja uusina ohjelmasisältöinä. Porvarillinen kansallisuus- ja isänmaakäsité julistettiin ”fasistiseksi” ja ”aikansa eläneeksi”.²⁰ *Aatami*-lehden perustaminen heijastelee huolta näiden muutosten aiheuttamista vaikutuksista. Lehden pääkirjoituksista erottuu puolustuskannalle joutunut, porvarillis-oikeistolainen maailmankuva. Vasemmistolta vaadittiin lehdessä suvaitsevaisuutta porvaripuolta kohtaan tilanteessa, jossa ”työväellä on suurin piirtein käsissään kaikki parlamentaarinen valta”. 1940-luvun lopun vaaran vuosina *Aatamissa* pysyteltiin herkeämättä sisäpoliittisen tilanteen tasalla. Haastateltiin ministeri Hertta Kuusista,²¹ kiirehdiin asunto- ja asemakaavareformia,²² puitiin veronpalautuksia,²³ sotakorvauksia,²⁴ valtion tulo- ja menoarviota²⁵ ja ulkomaankauppaa²⁶.

Sisäpolitiikan kommentoinnin ohella *Aatamin* painopistealueen muodostivat avioelämään

ja seksuaalisuuteen syventyneet juttusarjat. Lääketieteen tohtori Martti Paloheimon artikkelisarjassa Harhapolkuja ja salakareja²⁷ käsiteltiin sukupuolisuuden kehitysvaiheita eri ikäkausina. Nuoruuden eroottisesta heräämisestä puhuttaessa todettiin, että ”itsetyydytys – älkäämme käyttäkö sanaa itsesaastutus, sillä se sisältää aivan väärän tunnearvon – on luonnollinen ja terveen sukuvietin kehitysaste”.²⁸ Esiin nousivat myös naisten eroottiset tarpeet.²⁹ Lisäksi käsiteltiin lisääntymiseen liittyviä kysymyksiä, kuten miehen sterilisaatiota ja lapsettomuutta.³⁰ Nykynäkökulmasta luettuna juttujen sävy on salliva ja seksuaalimyönteinen. Lehden tietoisena linjana oli sukupuoli- ja seksuaalitiedon lisääminen lemminpuolisen aviollisen tyytyväisyyden edistämiseksi.³¹

tio (1944–2/1948), E. J. Paavola (5–12/1949), V. J. Konttinen (1950) Eero Kiviranta (1951–8/1953) ja T. Rautapalo-Rapp (9/1953–1954). Kurikka & Takkala 1983, 2.

19. Vekselit lunastettava. *Aatami* 4/1945.

20. Oinonen 2004, 69.

21. Ministeri Hertta Kuusinen vastaa 'Aatamin' esittämiin kysymyksiin. *Aatami* 7/1948.

22. 'Koti vaiko kasarmi lapsillemme'. *Aatami* 6/1946.

23. Myöhästävää palautusta. *Aatami* 11/1948.

24. Turhaanko. *Aatami* 12/1948.

25. Puuttuu päätään pitempiä. *Aatami* 1/1949.

26. Tulevaisuus puun latvassa. *Aatami* 2/1949.

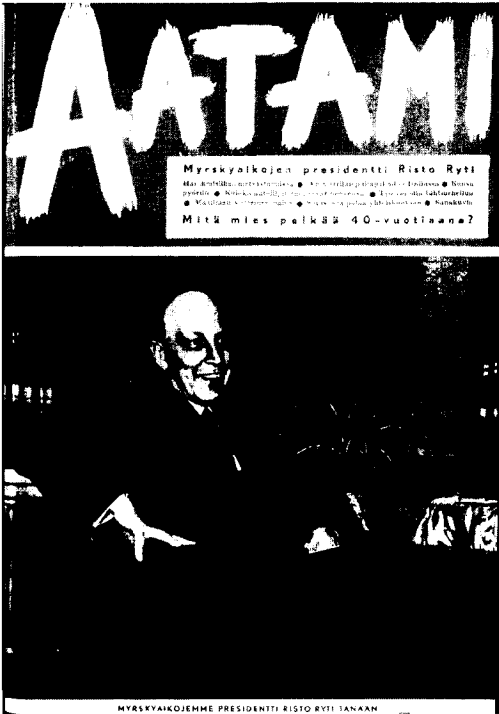
27. Martti Paloheimo, Harhapolkuja ja salakareja. Eräitten sielullisten häiriöitten tarkastelua. Alk. *Aatami* 4/1945.

28. Martti Paloheimo, Eroksen herääminen. Kehitysiän selvittelyä. *Aatami* 4/1945.

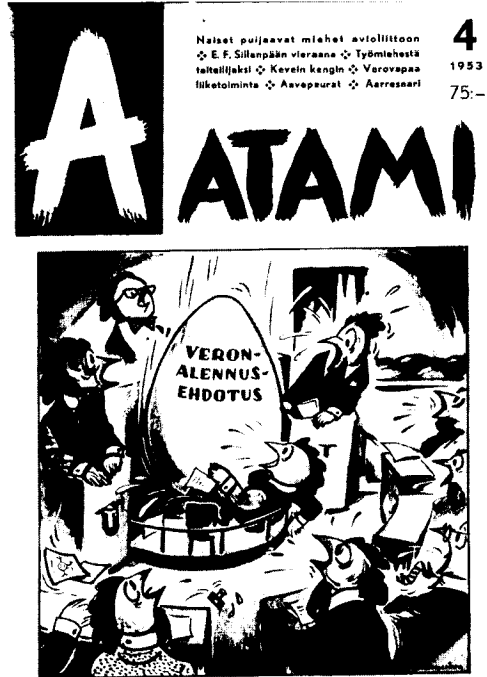
29. Martti Paloheimo, Vaimo kaipaa miehessään myös rakastajaa eikä vain huoltajaa. *Aatami* 6/1945.

30. Miksi emme saa lapsia. *Aatami* 3/1949; Miksi minulta on kielletty isyys – myös miehessä voi olla vika. *Aatami* 4/1949. Vuonna 1951 lehdessä julkaistussa Avioliiton terveydenhoitoa -sarjassa käsiteltiin sukupuolitauteja (*Aatami* 7/1951), lapsettomuutta (*Aatami* 9/1951), lasten sukupuolikasvatusta (*Aatami* 11/1951), naisten vaihdevuosia (*Aatami* 10/1952) ja naisen haluttomuutta (*Aatami* 12/1952).

31. Puolisoiden välinen etiikka kuului yleensäkin lehden perusteemoihin. Vuonna 1953 lehdessä viritettiin keskustelua perheenäitien lomakysymyksestä: miten järjestetään perheenäideille mahdollisuus ansaittuun lepoon. Keskustelun avasi toimittaja Soma Hallakorpi On kysymys -palstalla julkaistulla puheenvuorollaan (*Aatami*

MYRSKYKOJEMME PRESIDENTTI RISTO RYTI TANAA

Skandaali kenen ilomessa hanterhessa: kuka muuti nahkemuria?

Politiikkapainotus näkyi 1950-luvulla myös Aatamin kansiaiheissa. Vuonna 1951 heinäkuun numeron kansikuvahenkilönä esiintyi presidentti Risto Ryti. Vuoden 1953 huhtikuun kansikuva kommentoi talouspolitiikkaa.

Lehti teki myös aloitteen aviopareille suunnatun sukupuolivalistuksen aloittamisesta Yleisradiossa. Lehden lokakuun 1946 pääkirjoituksessa todettiin, että vaikka sukupuolivalistuksen puutteen ajateltiin kohdistuvan nuorisoon, myös avioliiton osapuolilla oli suurta molemminpuolista tietämättömyyttä, ja tämä taas saattoi johtaa avioliiton kriisiytymiseen jo yhteiselämän alkumetreillä. Kirjoituksessa huomautettiin, että kauppoihin ilmestyneet, asiaa käsittelevät teokset "eivät leviä kaikkien kansalaispiirin ulottuville" ja tästä syystä sukupuolivalistus olisi syytä aloittaa jo kouluissa. Aikuisten kohdalla "kätevin ja nopein välikappale" olisi Yleisradio, jonka tulisi ottaa avioliittokurssit ohjelmistoonsa. "Olemme vakuuttuneet, että yleisradion suhtautuessa vakavasti asiaan voidaan tehdä arvaamattoman paljon tapahtuneen laiminlyönnin korjaamiseksi".³²

Aloite aviopuolisoille suunnatusta sukupuolivalistuksesta osana Yleisradion ohjelmatarjontaa ei synnyttänyt vastakaikua, mutta ongelma oli ajankohtainen ja yhteiskunnallisesti tärkeä. 1940- ja 1950-lukujen taite oli sota-aikaan kiiressä solmittujen avioliittojen purkautumisen aikaa. Avioerojen hulluina vuosina 1945 ja 1946 Suomessa pantiin täytäntöön yli viisi tuhatta eroa vuodessa. Pariskuntien välinen epäsuopu ja tyytymättömyys olivat miestenlehdistön kantavia teemoja, ja vahvasti esillä myös naistenlehtien kolumni- ja kirjepalstoilla.³³ Hanna-Leena Puosin mielestä moraalien rappeutumisesta ei

1/1953). Aiheesta jatkettiin *Aatamin* seuraavan numeron pääkirjoituksessa (*Aatami* 2/1953) ja yleisönosastokirjoituksissa.

32. Eräs laiminlyönti. *Aatami* 10/1946.

33. Saarenmaa 2010, 55.

vuosien 1945–1946 avioerojen yhteydessä pidä kuitenkin puhua. Moraalittomuuden sijasta voisi puhua poikkeuksellisesta käyttäytymisestä poikkeuksellisena aikana sekä sota-ajan ja sodan jälkeisten vuosien sosiaalisista ongelmista.³⁴ Vuonna 1941 perustettu Väestöliitto ryhtyi tarjoamaan apua aviollisten ristiriitojen ratkomiin. Ensimmäinen avioliittoneuvola aloitti toimintansa Helsingissä vuonna 1947. Myös kirkon perhe- ja avioliittoneuvojat tarjosivat tukea koti- ja perhe-elämän ongelmiin.³⁵

Toinen kaatuneiden armeija

Avioparien sukupuolivalistusta käsittelevä aloite seurasi edellisen vuoden kesäkuussa 1945 julkaistua pääkirjoitusta, jossa otettiin painokkaasti kantaa laittomien aborttien räjähdysmäiseen lisääntymiseen otsikolla ”Kunniavelkamme naisille”:

Nykyisen epäinhimillisen sodan aikana ihmiskunta on saanut tottua suuriin lukuihin, kun kyseessä on ihmishenkien menetykset. [...] [H]arvoin ajatellaan toista 'kaatuneiden armeijaa', joka vuosittain edustaa hyvinkin suurta väestömäärää”, ”nimettömien ja syyttömien pienten sankarien joukko, joiden elämä uhrataan aivan toisenlaisten pyyteiden ja etujen hyväksi kuin mitä sodassa tapahtuu.³⁶

Laittomat abortit olivat yleistyneet 1920–1930-luvulta eteenpäin ja voimistuneet edelleen sota-vuosina. Aiheesta oli käyty vuosien ajan kiivasta keskustelua terveysalan asiantuntijajärjestöissä ja alan tiede- ja ammattilehdissä.³⁷ Oikeus- ja lääketieteen asiantuntijapuheenvuoroissa aborttikysymystä pidettiin Suomen kansan kohtalokysymyksenä ja asian ratkaisemiseksi vaadittiin pikaista yhteiskuntapoliittista ratkaisua.³⁸ Tämän kysymyksen ratkaisuun tähtäsi myös Väestöliiton perustaminen vuonna 1941. Samana vuonna asetettiin Aborttikomitea valmistelemaan lakia raskauden keskeyttämisestä.³⁹ Perusteluna komitean asettamiselle olivat lisääntyneet laittomat abortit ja niiden yhteiskunnalle ja

naisille aiheuttamat haitat.⁴⁰ Komitean tekemä mietintö valmistui vuonna 1945.⁴¹ Mietinnössä käsiteltiin laittomaan aborttiin turvautumisen syitä. Yksi näistä oli ympäristön paheksunta aviotonta äitiä ja lasta kohtaan. *Aatami*-lehden pääkirjoituksessa nostettiin esiin miesten vastuu ja syyllisyys aborttiongelmiaan:

Mies on tavallisesti suurimmaksi osaksi syyppää asioiden kehittymiseen, jättää useammassa tapauksessa naisen yksikseen korkeintaan avustaan häntä sopivalla rahasummalla, jopa suorastaan ajaa hänet puoskarin luo ja sitä tietä rikokseen, sairau-

34. Hanna-Leena Puosi, *Avioerot Turussa sodan jälkeisten erojen "hulluina vuosina" 1945–1946*. Turun yliopisto 1999.

35. Armas Nieminen, *Suomalaisen aviorakkauden ja seksuaalisuuden historia. Avioliitto- ja seksuaalikäytymisiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta nykypäivään*. Väestöliitto 1989, 88–89.

36. Kunniavelkamme naisille. *Aatami* 6/1945.

37. Tästä ks. Ritva Nätkin, *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Gaudeamus 1997, 109–118; Ilpo Hélen, *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itesesuhde Suomessa 1800-luvulta 1960-luvulle*. Gaudeamus 1997.

38. Vallalla olleen väestöpoliittisen näkemyksen mukaan kansakunnan taloudellinen hyvinvointi ja sotimiskyky riippuvat suoraan väkiluvusta. Väestön määrää ilmaisevia tilastolukuja pidettiin kansakunnan työ- ja sodankäyntivoiman mittoina. Hélen 1997, 38–39. Sota-ajan vaikutus näkyy myös pääkirjoituksen retoriikassa, joka rinnastaa abortoidut sikiöt rintamalla taistelleisiin sankarivainajiin.

39. Komitean puheenjohtajana toimi rikos- ja prosessioikeuden professori Brynolf Honkasalo. Tuija Hietikko, *Lapsenmurharikokset valtiopäiväkeskustelussa Suomessa 1907–1970*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 2003, 54, alaviite 145.

40. Laittomasta abortista 1900-luvun alussa ks. Mianna Meskus, *Väestön elinvoima ja tahallinen keskenmeno. Raskauden keskeyttämisen politisoituminen 1900-luvun alun Suomessa*. Teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus 2003. Abortointimenetelmistä ks. Hietikko 2003, 57, alaviite 160.

41. Mietinnön valmistuminen uutisoitiin *Helsingin Sanomissa*. Ks. Pätevien syiden vaatima! Abortit laillisiksi. Aborttikomitean mietintö valmistunut. *Helsingin Sanomat* 28.11.1945.

teen, ehkäpä kuolemaankin. Tässä onkin se syy, miksi tämä asia on otettu esille lehtemme palstoilla:

miesten kanssarikollisuus näiden kymmenientuhansien viattomien ihmishenkien kuolemaan.⁴²

Ratkaisuksi ongelmaan lehti ehdotti säätiövaroin perustettavia odotuskoteja raskaana oleville, naimattomille naisille:

Jos naisille voitaisiin järjestää rauhallinen ja turvattu odotuskoti, missä he voisivat oleskella huomaamattomana raskautensa loppuajan [...] ei varmaankaan tulisi puuttumaan niitä, jotka käyttäisivät tätä mahdollisuutta hyväkseen. Varmaan moni mies, jonka omaatuntoa on vuosien aikana painanut eräiden 'nuoruudensyntien' muisto, lähettäisi suurta helpotusta tuntien lahjoituksensa tätä asiaa ajavalle säätiölle.⁴³

Aatami-lehden piirissä ei siis ajateltu että raskaana olevien naimattomien naisten olojen turvaaminen olisi yhteiskunnan ja julkisen vallan tehtävä, vaan asia pitäisi ratkaista yksityisellä, säätiöpohjaisella rahoituksella. Toisenlaisiakin näkemyksiä oli Suomessa esitetty. Kansanedustaja ja Suomen Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton puheenjohtaja Hilja Pärssinen oli tehnyt lakialoitteen kuntien velvoittamisesta turvakotien perustamiseen yksinäisille äideille jo vuonna 1907. Koska aloite kunnallisista turvakodeista ei tuolloin saanut eduskunnassa kannatusta, työläisnaiset alkoivat perustaa niitä itse. Miina Sillanpään johdolla perustettiin vuonna 1936 Työläisäitien ja Lasten Kotiyhdistys, jonka toiminnan tuloksena perustettiin Helsinkiin Ensi Koti ry vuonna 1942. Helsingin lisäksi ensikoteja perustettiin Tampereelle, Ouluun ja Turkuun. Helsinkiin oli yksityisin varoin perustettu naisten turvakoti jo vuonna 1880. Jo 1910-luvulla esitettiin eduskunnassa puheenvuoro myös "sikiönlähdettämisen" sallimisesta lapsenmurhien vähentämiseksi. Puheenvuoron mukaan oli ristiriitaista, että yhteiskunta kielsi sikiönlähdetyksen ja kohteli sitten aviottomia lapsia "paria-

luokkana". Kiivaassa eduskuntakeskustelussa nousi esiin myös isän vastuu.⁴⁴

Näiden esimerkkien perusteella *Aatamin* kesällä 1945 ilmestyneessä keskustelualoitteessa ei siis vielä sinänsä ollut mitään uutta. Huomionarvoista lehden avauksessa oli kuitenkin se, että se toi yhteen eri asiantuntijatahojen näkemyksiä ja synnytti ilmeisiä paineita julkiseen keskusteluun asiaa pohtivissa asiantuntijaorganisaatioissa. Jo seuraavana päivänä *Aatamin* ilmestymisestä *Suomen Sosialidemokraatissa* julkaistiin kirjoitus, joka tuntui otsikollaan "Voidaanko aborttikysymys ratkaista rakentamalla äitikoteja?" asetuvan dialogiin *Aatamin* pääkirjoituksen kanssa.⁴⁵ Artikkelin kirjoittajaksi oli nimetty Oma Mäkikossa, Ensi Koti -aktiivi ja Miina Sillanpään kaksi vuotta myöhemmin ilmestyneen elämäkerran kirjoittaja.⁴⁶ Artikkelissa todettiin, että Ensi Koti on liian yksipuolinen tarjotessaan turvaa ainoastaan avioliiton ulkopuolella oleville naisille. Vertailukohta otettiin Ruotsista, jossa toimivat äitikodit sulki piiriinsä sekä avioliitossa että sen ulkopuolella olevia äitejä.

Aatami-lehden kesäkuun numero oli *Helsingin Sanomissa* julkaistun ilmoituksen perusteella ilmestynyt lehtipisteisiin juuri edellisenä päivänä, lauantaina 16.6.1945. Oma Mäkikossan artikkelista ei suoraan käy ilmi, oliko se reaktio *Aatamin* pääkirjoitukseen. Kaksi peräkkäisinä päivinä ilmestynyttä, samaa aihetta samantapaisesta näkökulmasta lähestyvää puheenvuoroa muodostavat kuitenkin selkeän kontrastin aiheen aiemmalle käsittelylle julkisuudessa. Vaikka aihe oli ollut esillä vuosikymmeniä, siitä keskusteltiin vielä 1940-luvulla rajoitetuissa yhteyksissä –

42. Kunniavelkamme naisille. *Aatami* 6/1945.

43. Kunniavelkamme naisille. *Aatami* 6/1945.

44. Hietikko 2003, 21, 34, 46.

45. Voidaanko aborttikysymys ratkaista rakentamalla äitikoteja? *Suomen Sosialidemokraatti* 17.6.1945.

46. Oma Mäkikossa, *Yhteiskunnalle omistettu elämä. Miina Sillanpään elämän ja työn vaiheita*. Tammi 1947.

asiantuntijoiden voimin.⁴⁷ Raskaudenkeskeyttämisen laillistamisprosessia lainsäädännön näkökulmasta tarkastellut Merja Ala-Nikkola huomauttaakin lainsäätäjän ja tavallisen kansan toisistaan eriävistä näkökulmista. Ala-Nikkolan mukaan ennen vuonna 1970 voimaan astunutta aborttilakia raskauden keskeyttäminen oli kansan keskuudessa ”yleisesti hyväksyttyä”. Kansan hyväksymisellä Ala-Nikkola viittaa laittomien aborttien yleisyyteen ja tarjolla olleiden ehkäisy menetelmien puuttumiseen. Ala-Nikkola kuitenkin tarkentaa, että ”hyväksyntä ei varsinaisesti tarkoita sitä, että raskauden keskeyttäminen olisi ollut kansan keskuudessa moraalisesti sen hyväksyttävämpää kuin mitä se oli lainsäätäjille”.⁴⁸ Julkisuudessa asiasta ei Ala-Nikkolan mukaan Suomessa keskusteltu: ”Suomessa kamppailu raskauden keskeyttämisen laillistamisesta ja sitä vastaan käytiin virallisella päätöksentekofoorumilla, eduskunnassa, toisin kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa, Iso-Britanniassa, Alankomaissa, Ranskassa tai Italiassa, jossa kamppailu levisi laajalti julkisiin keskusteluihin”.⁴⁹

Tällaisen käsityksen saa myös *Aatamin* seuraavasta, heinäkuussa 1945 ilmestyneestä numerosta, jossa julkaistiin naistenklinikan ylilääkäri, professori Aarno Turusen haastattelu. Turunen kiitti haastattelussa *Aatami*-lehteä, jossa ”ensimmäistä kertaa ennakkoluulottomasti ja rohkeasti käsitellään aborttikysymystä ja esitellään ajatuksia toimenpiteiksi”. Turunen korosti puheenvuorossaan asennemuutoksen tarpeellisuutta ja valitteli, että siihenastinen keskustelu aiheesta oli keskittynyt ”skandaalimaisen” suurien aborttilukujen toistamiseen. Turunen esitti myös epäilyksensä lainsäädäntöteitse aikaansaataavista muutoksista. Tärkeämpää olisi saada aikaan ”syvällinen muutos mies- ja naispuolisten kansalaisten yhteiskunnallisessa ajattelussa”, sillä ”yhteiskunnan reaktio aviottomia äitejä ja lapsia kohtaan on vanhentunut”.⁵⁰

Kun otetaan huomioon, että sotien aiheuttaman tilanteen johdosta maassamme on naisia noin

100 000 enemmän kuin miehiä, on tietenkin mahdollista, että kaikki naiset, jotka sitä haluavat, voisivat päästä avioliittoon. Kuitenkin on väärin, että näillä terveillä ja normaalisesti kehittyneillä naisilla jäisi tyydyttämättä tarve äidiksi.⁵¹

Yhteiskunnan asennemuutosta vaati myös Miina Sillanpää, jota kuultiin seuraavassa *Aatamin* numerossa elokuussa 1945.⁵² Eduskunnasta tavoitettu Miina Sillanpää kertasi haastattelussa

47. *Helsingin Sanomat* uutisoi 27.3.1943 A. Apajalahden Sairaanhoidtajaliiton luentopäivillä pitämän esitelmän äitiyshuollosta: ”Meillä tehdään vuosittain n. 20 000 aborttia, ja jos nämä saataisiin estetyksi, merkitsisi se syntyvyyden lisääntymistä 25 %. Helsingissä tekee vuosittain noin 70 % raskaana olevista naimattomista naisista ja naimisissa olevista 25 % abortin. Syntyväisyyspropagandaa tehostettaessa olisi erityistä huomiota kohdistettava naimattomien, äideiksi tulevien naisten taloudelliseen ja henkiseen huoltoon. [...] On laskettu, että järkipärisellä raskaana olevien naisten terveyden valvonnalla ja hoidolla voitaisiin pelastaa 2 000 lasta elämälle. Ks. Sairaanhoidtajattarien peruskoulutus ja erikoistuminen olisi eroitettava. Peruskoulutus tulisi kestämään 27–28 kk. *Helsingin Sanomat* 27.3.1943. Jo 28.5.1942 *Helsingin Sanomat* oli ker-tonut, että Suomen kriminaaliyhdistyksen vuosikokouksessa esitelmöi professori Br [sic] Honkasalo otsikolla ”Aborttikysymys lainsäädännöllisenä probleemina erittäinkin sen väestöpoliittista merkitystä silmälläpitäen.” Jutussa esitettiin ensimmäistä kertaa aborttia koskevia tilastoja pohjoismaista. Suomen luku 20 000 vuodessa oli sama kuin ruotsissa, tosin väkilukuun suhteutettuna suurempi. Ks. Noin 20.000 aborttia maassamme vuosittain. Kriminaaliaborttien osuus sairaaloissa hoidetuista tapauksista noin ¼. *Helsingin Sanomat* 28.5.1942.

48. Merja Ala-Nikkola, *Laiton lailliseksi ja kielletty sallituksi. Tutkimus raskauden keskeyttämisen sallimisesta Suomessa*. Tampereen yliopisto 1993, 3.

49. Ala-Nikkola 1993, 219. Suomessa kysymys abortista on nähty enemmän kansanterveyskysymyksenä kuin naisen ruumiin oikeuksiin liittyvänä seikkana. Tätä on pidetty syynä siihen, että vuoden 1970 aborttilaki meni läpi ilman suurempia vastalauseita. Ks. Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*. Vastapaino 1994.

50. ”Yhteiskunnan reaktio aviottomia äitejä ja lapsia kohtaan on vanhentunut”. *Aatami* 7/1945.

51. ”Yhteiskunnan reaktio aviottomia äitejä ja lapsia kohtaan on vanhentunut”. *Aatami* 7/1945.

52. Ensikoteja aviottomille äideille olisi saatava joka kaudunkin. *Aatami* 8/1945.

aviottomien äitien aseman parantamiseksi vuosikymmenien ajan tehtyä pitkäjänteistä työtä: eduskunta-aloitteita, ensikotitoimintaa, varainkeruuta. Yleisen mielipiteen muokkaaminen olisi kuitenkin avain yksinäisten äitien aseman parantamiseen. Samalla olisi saatava tehostettua miesten vastuun tajuamista. ”Kysymys on tietenkin erittäin arkaluontoinen, sillä yhteiskunnan suojelevaa asennetta ei niin vain voida saada muutetuksi”. Miina Sillanpään näkemyksiä aborttikysymyksen ratkaisemiseen esiteltiin samaan aikaan myös *Suomen Sosialidemokraatissa*. Lehti julkaisi 7.8.1945 Sillanpään haastattelun otsikolla ”Pois yleinen mielipide joka tuomitsee naisen, mutta ei miestä”. *Aatamissa* Sillanpään haastattelun yhteydessä julkaistiin myös kaksi lukijakirjettä, jotka nekin korostivat miesten vastuuta. Nimimerkki Neiti X ruoti miesten kaksinaismoralismia ja vaati, että myös miesten pitää saada osansa häpeästä, jota nainen joutuu kärsimään.⁵³ Puheenvuoro viittasi myös naiseen kohdistuvaan esiaviollisen siveellisyyden vaatimukseen ja madonna/huora -jaotteluun:⁵⁴

[N]aiset ovat silmätikkuna, kun taas mies, joka kulkee tietään yhtä kunniallisena kuin ennenkin, vaatii vaimoltaan ehdotonta ’puhtautta’ ja, jos sattuu olemaan ammatiltaan tuomari, ehkä solidaarisuutetaan vapauttaa miehen elatusvelvollisuudesta, koska ihän *sellaisesta* naisesta koskaan voi tietää.⁵⁵

Nimimerkki Neiti X torjui kirjoituksessaan *Aatamin* ehdotuksen säätiövaroin perustettavasta odotuskohdista: ”Asiaa ei pitäisi jättää miesten kunniantunnon varaan, vaan lain ja yhteiskunnan hoidettavaksi.” Neiti X viittasi naistenlehti *Eevassa* taannoin ilmestyneeseen kirjoitukseen,⁵⁶ jossa vaadittiin kovia rangaistuksia laittomia abortteja suorittaville puoskareille ja lisäsi, että ”myöskin miehet, jotka itsekkyydellään, välinpitämättömyydellään tai suorastaan pakottaen ovat ajaneet naisen tähän säälittävään tekkoon, olisi saatettava ainakin yhtä suureen ja useassa tapauksessa suurempaan edesvas-

tuuseen kuin nainen.” Myös toisessa *Aatamin* julkaisemassa, nimimerkillä S. V. julkaistussa lukijakirjeessä ehdotettiin rangaistuksia ”aviottomaan lapseen syylliselle miehelle”. Lisäksi ehdotettiin avioliittolainojen suurentamista, ”jotka osoittaisivat nuorisolle entistä houkuttelevamman tien avioliittoon ja terveisiin sukupuolisuhteisiin”.⁵⁷

Toukokuussa 1945 *Eevassa* julkaistu Anna-Leena Sipilän kirjoitus ”Naiset ja rikollinen abortti” kertasi erilaisia laittomaan aborttiin johtaneita tilanteita erilaisissa elämäntilanteissa olevien naisten näkökulmasta. Esiin nostettiin aviopuolisoiden mahdollinen uskottomuus, haluttomuus lapsiluvun kasvuun, jo olemassa olevien lasten lukumäärä, yksin jäämisen pelko ja taloudellinen ahdinko. Kirjoituksessa tuotiin lakonisesti esiin myös naisten jatkuva altistuminen hengenvaaraan tämän ”yksinkertaiseksi” ajatellun toimenpiteen takia. ”Puoskarit entistä lujemmalle, rangaistukset heidän kohdaltaan kovemmiksi ja uhrien osalta lievemmiksi, asunto-olot paremmiksi”, kuuluu kirjoittajan ehdotus toimenpiteiksi.⁵⁸ Aihepiiri oli *Eevassa* esillä jo aiemmin samana vuonna Ensi Kotien toimintaa käsittelevässä kirjoituksessa.⁵⁹ Myös tässä artikkelissa esiin nousivat naisten kokemukset ja näkökulmat. Muodollisena keskustelun avaajana laajalevikkisessä aikakauslehdissä voitaisiin siis pitää *Eevassa* julkaistuja kirjoituksia.⁶⁰ Kum-

53. Miehen vaiko naisen häpeä? *Aatami* 8/1945.

54. Tästä ks. Nätkin 1997; Hélen 1997.

55. ’Ensikoteja aviottomille äideille olisi saatava joka kaupunkiin’. *Aatami* 8/1945.

56. Anna-Leena Sipilä, Naiset ja rikollinen abortti. *Eeva* 5/1945.

57. Terve kanta aviottomiin suhteisiin. *Aatami* 8/1945.

58. Anna-Leena Sipilä, Naiset ja rikollinen abortti. *Eeva* 5/1945.

59. Äitikohtaloita. *Eeva* 2/1945.

60. Vuoden 1945 keväällä ilmestymisensä aloittaneen, kommunististen naisjärjestö SNDL:n julkaiseman *Uuden Naisen* heinäkuun (15.7.1945) numerossa julkaistiin artikkeli ”Aborttikysymys Neuvostoliitossa” (*Uusi Nainen* 2/1945, 4–5, 23). Artikkelin alussa viitataan aiheen ajan-

pikaan *Eevan* artikkeleista ei kuitenkaan virittänyt lehdessä jatkokeskustelua. *Aatamin* syksyn numeroissa keskustelu naimattomien naisten asemasta sen sijaan jatkui vilkkaana. Keskusteluteemaa tuotiin esiin myös *Helsingin Sanomien* etusivulla julkaistuissa *Aatamin* mainoksissa.⁶¹

”100 000 naisen ylijäämä”

Syyskuussa 1945 *Aatamin* keskusteluun liittyi maternalistisia eli äidin ja lapsen erityistä yhteyttä ja lasten hyvinvointia korostavia ääniä.⁶² Suomen Lastensuojelun ja Nuorisohuollon Keskusliiton toiminnanjohtaja, maisteri Margit Keskikallio esitti lehteen kirjoittamassaan kannanotossa, että ”[a]vioton syntyperä merkitsee lapselle sielullista kärsimystä”, ja että keskustelussa olisi kohdistettava suurempaa huomiota lapsen tarpeita kohtaan. Keskikallio kiinnitti kirjoituksessaan huomiota myös aviottomien äitien ”tylyyn kohteluun” ja pakkoraossa solmittuihin, katkeruutta aiheuttaviin avioliittoihin ”sosiaalisesti alemmalla tasolla olevien miesten kanssa”. Margit Keskikallio kiitteli kirjoituksensa lopuksi *Aatami*-lehden keskusteluavausta ja toivoi keskustelulle jatkoa lehden palstoilla. ”Harva niin tärkeä yhteiskunnallinen kysymys on saanut osakseen niin vähän asiallista huomiota kuin aviottomuuskysymys. On erittäin ilahduttavaa, että *Aatami*-lehti on ottanut ajaakseen tätä asiaa ja karistaakseen hereille mukavuutta rakastavat ja uneliaat kansalaiset.”⁶³

Syyskuussa 1945 aiheeseen tarttui myös *Helsingin Sanomat*, joka julkaisi Väestöliiton sisäasiainministeriölle osoittamaan kirjelmään perustuvan artikkelin.⁶⁴ Sen mukaan Väestöliitto oli äskettäin vedonnut sisäasiainministeriöön ja pyytänyt ministeriä kirehtimään aborttilain aikaansaamista, sillä ”vasta sitten kun on selvästi määritelty tapaukset, joissa keskenmenon aiheuttaminen on sallittu, voidaan ryhtyä toimenpiteisiin niiden tehokkaaksi estämiseksi muissa tapauksissa”. Väestöliitto esitteli kantojaan myös seuraavassa, lokakuussa 1945 ilmestyneessä *Aatamissa*.⁶⁵ Väestöliiton kansanterveystoimis-

ton päällikkö L. A. Karpio avasi aborttikeskustelun väestöpoliittista taustaa: ”Onhan meillä tällä hetkellä 100.000 naisen ylijäämä sukukypsissä ikäluokissa, eikä voida olettaa heidän kaikkien elävän selibaatissa”. Kommentista välittyy ajatus naisten seksuaalisten tarpeiden olemassaolosta ja naisten sukupuolisen aktiivisuuden ymmärrettävyydestä. Tätä kautta palattiin takaisin ajatuksen asennemuutoksen tarpeellisuudesta: ”Jokainen avioton äiti merkitsee sitä, että yksi riikollinen keskenmeno on jäänyt tekemättä.” Tässäkin artikkelissa kiiteltiin *Aatamin* aloitetta kiihkottoman keskustelun aikaansaamiseksi, ja kerrottiin Väestöliiton ryhtyneen ”*Aatamin* keskustelun perusteella neuvotteluihin Ensikotilii-

kohtaisuuteen ja siihen, että ”on paljon puhuttu Neuvostoliitossa säädetyistä aborttien kieltolaista ja esitetty siitä virheellisiäkin käsityksiä” ja että lehdessä haluttiin nyt asian valaisemiseksi selostaa aborttilain vaiheita Neuvostoliitossa. Artikkelin sävy on avoimen propagandistinen. SNDL:n historiaa tutkineen Elina Kataisen mukaan aborttikysymystä käsiteltiin *Uusi Nainen* -lehdessä ja SNDL:n paikallisyhdistyksissä sodan jälkeen ”paljon”. Elina Katainen, *Akkain aherrusta aatteen hyväksi. Suomen naisten demokraattinen liitto 1944–1990*. KSL 1994. Ks. myös Nätkin 1997, 114. *Uusi Nainen* -lehden vuosien 1945 ja 1946 vuosikerroista ei kuitenkaan (edellä mainitun *Uusi Nainen* 2/1945 artikkelin lisäksi) löydy aiheesta kuin kaksi kirjoitusta. Toinen on ilmoitus Porin Demokraattisten naisten organisoimasta esitelmä- ja keskustelutilaisuudesta (*Uusi Nainen* 3/1945) ja toinen tohtori Viljo Turtolan *Terveystoimitolehdessä* aiemmin julkaistu asiantuntija-artikkeli (*Uusi Nainen* 5/1946, 6–7, 22).

61. *Aatamin* heinäkuun numeroa mainostettiin *Helsingin Sanomissa* seuraavasti: ”Heinäkuun Aatami ilmestynyt. Lehti jota paikka paikoin myydään ’tiskin alta’. Kuvasarjoja kaikista miehiä kiinnostavista asioista, naisia ja miehiä kesäisellä niityllä Aatamin puvussa, prof. A. Turunen haastateltavana aviottomia äitejä ja lapsia koskevassa kysymyksessä, oikea miehen kesälukemisto.” Mainos, *Helsingin Sanomat* 15.7.1945.

62. Maternalismista ks. Nätkin 1997.

63. Avioton syntyperä merkitsee lapselle sielullista kärsimystä. Vetoisuus nykyistä suurempaan henkilökohtaiseen vastuunottoon lasta kohtaan. *Aatami* 9/1945.

64. Aborttilaki olisi nopeasti säädettävä. *Helsingin Sanomat* 28.9.1945.

65. ”Kunniavelkamme naisille” – Hieman asian väestöpoliittisesta ja yhteiskunnallisesta taustasta. *Aatami* 10/1945.

ton kanssa yksinäisten äitien kodin perustamista varten”.⁶⁶

Tulkintani mukaan *Aatamin* keskustelu heijastelee vuonna 1945 perustetun, Miina Sillanpään luotsaaman Ensikotiliiton ja vuonna 1941 perustetun Väestöliiton julkista profiloitumista ja keskinäistä työnjakoa. Molemmat organisaatiot esiintyivät julkisuudessa innokkaasti aloitteentekijöinä ja asiaa aktiivisesti ajavina instituutioina. *Aatamin* Kunniavelkamme naisille -debatti toi osapuolet samalle julkisuusfoorumille ja vahvisti organisaatioiden välistä keskusteluyhteyttä – ja edisti kenties konkreettisiakin yhteistyön muotoja. Asiantuntijatahojen ohella *Aatamin* keskustelu nosti esiin myös tavallisten kansalaisten, naisten ja miesten, äänen ja näkökulman.

Kuten sitaateista käy ilmi, *Aatamin* keskustelualoitetta kiitettiin lehden puheenvuoroissa useaan otteeseen. Keskustelu poiki jatkoa, herätti reaktioita, ja lehti sai myös lukijakirjeitä. Lukijapuheenvuoroissa korostui lapsen siittäneen miehen vastuu. Asiantuntijapuheenvuoroissa puolestaan toistui ajatus asennemuutoksen tarpeellisuudesta. Vaikka myös loppuvuodesta 1945 valmistuneen Aborttikomitean mietintö tarttui kaksinaismoralismiin ja asennemuutoksen tarpeellisuuteen, asennemuutos vei aikaa.

Aborttilainsäädäntöä ja avioliiton ulkopuolista raskautta historianäköilmistä käsittelevät tutkimukset ja tutkielmat viittaavat yhä uudestaan 1940–1950-lukuihin häpeän ja vaikenemisen aikana.⁶⁷ *Aatami*-lehdessä kesällä ja syksyllä 1945 käyty keskustelu osoittaa, että aihepiiriä ei kuitenkaan täysin vältely julkisuudessa, vaan sitä käsiteltiin päinvastoin painokkaasti useiden asiantuntijatahojen voimin, nimenomaisena tarkoituksena saada aikaan asennemuutos yhteiskunnassa. Asennemuutoksen vaatimus oli *Aatamin* keskustelun kantava teema niin lääketieteen asiantuntijoiden, väestö- ja perhepoliittisten organisaatioiden kuin keskusteluun osallistuneiden nimimerkkikirjoittajien näkökulmasta, ja tätä kantaa edustivat myös *Eevassa*,

Suomen Sosialidemokraatissa ja *Helsingin Sanomissa* samaan aikaan ilmestyneet artikkelit.

Taistelua sukupuolimoraalista

Naistenlehtiä on tutkittu viestintäalan oppiaineissa innokkaasti.⁶⁸ Sen sijaan miestenlehtiä koskeva tutkimustieto on vähäistä. Joitain pro gradu -tutkielmia ja tutkimuksia on vuosikymmenien saatossa tehty lehtien seksuaalياهوpiireistä ja aineistoista.⁶⁹ Kuten tässä artikkelissa olen osoittanut, sotien jälkeen ilmestyneissä miestenlehdissä oli myös yhteiskunnallisesti kantaaottavaa ainesta, ja ne toimivat päivänpolitiikan foorumeina.

Johdantokappaleessa muotoilin artikkelin tutkimustehtäväksi selvittää, miten *Aatami*-miestenlehti asettui sodanjälkeisen julkisuuden kentälle ja omaksui roolin seksuaalielämän asiakysymysten käsittelyn ja julkisen keskustelun paikkana. Siinä missä päivälehdet koostuivat 1940–1950-luvuilla lähinnä lyhyistä uutistek-

66. ”Kunniavelkamme naisille” – Hieman asian väestöpoliittisesta ja yhteiskunnallisesta taustasta. *Aatami* 10/1945.

67. Esim. Miina Keski-Petäjä, *Aborttitoiveet ja abortintorjunta. Raskaudenkeskeytyksen hakeminen 1950–60-lukujen Suomessa*. Väestöliitto 2012; Mari Juhala, *Yksinhuoltajaäitien sosiaalinen asema ja toimeentulo 1950-luvulta 2000-luvulle*. Satakunnan ammattikorkeakoulu 2011; Sanna Partti, *Kun neuvolassa poikettiin. Äitiys- ja lastenneuvolapalveluiden tuki lapsiperheille Jyväskylässä vuosina 1950–1971*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2002; Ala-Nikkola 1993.

68. Maija Töyry, Laura Saarenmaa & Nanna Särkkä, Monitieteisyyden haaste aikakauslehtitutkimuksessa. Kohti konsepti- ja tutkimustietoisuutta. *Media ja viestintä* 34 (2011), 23–39.

69. Auvinen 1987; Sari Näre, *Küimaisen naisen arkkityyppi ja myytti miestenlehdissä. Jungilaisen arkkityyppiteorian ja strukturalistisen myyttianalyysin käyttöyhteyttä etsimässä*. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta 1986; Kaija Helo, *Sitä yötä ja naista en unohda koskaan*. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 1975; Teuvo Peltoniemi (toim.) *Tietoa pornografian tuotannosta, levityksestä ja käytöstä*. Tiedotusopin laitoksen julkaisuja. Tampereen yliopisto 1975; ks. myös Tuula Juvonen, *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Vastapaino 2002.

teistä ja ilmoituksista, aikakaus- ja ajanvietelehdet kiinnittyivät pääkirjoituksissaan ajankohtaisiin kiistakysymyksiin ja saattoivat ottaa painokkaastikin kantaa edustamansa linjan puolesta. Aikakaus- ja ajanvietelehdet julkaisivat lukijoiden kysymyksiä ja kirjeitä, ja tarjosivat palstatilaa erilaisille asiantuntijapuheenvuoroille.

Tässä artikkelissa olen korostanut *Aatami*-lehden roolia seksuaalivalistusta ja -politiikkaa koskevien kysymysten käsittelyssä. Ei kuitenkaan voida väittää, että *Aatamissa* käsiteltäviä aborttikeskustelua olisi suoranaisesti kaihdettu muilla julkisuuden alueilla. Päinvastoin, asia oli samaan aikaan keskustelun aiheena eduskunnassa, kansalaisjärjestöissä ja useilla asiantuntijafoorumeilla. Ensikotiliitto ja Väestöliitto pitivät aihetta esillä, ja samaan aikaan valmistui vuonna 1950 voimaan astunutta aborttilakia valmistelevalta Aborttikomitean mietintö. Tarkoituksenmukaisempaa olisi puhua *Aatamista* foorumina, jolla abortin kaltaisia moraalikysymyksiä käsitteleville, laajoille näkökulmapuheenvuoroille, ja numerosta toiseen jatkuvalla vuoropuhelulle oli tilaa – ja jossa myös yksityisten kansalaisten näkökulma ja ääni saattoi nousta esiin. Huomionarvoista *Aatamin* keskustelussa on myös se, että toisin kuin aiemmassa tutkimuksessa on esitetty, miesten toimintaa ja roolia aborttikysymyksen ratkaisemisessa pohdittiin julkisuudessa kriittisesti – niin naisten kuin miesten toimesta.

Aatamin aborttikeskustelu asettuu rinnakkaisuuteeseen samaan aikaan julkaistujen, samoja näkökohtia ja asiantuntijapuheenvuoroja hyödyntäneiden päivälehtikirjoitusten (*Suomen Sosialidemokraatti*, *Helsingin Sanomat*) kanssa. Se, ettei *Aatamissa* kesän ja syksyn mittaan esitettyihin puheenvuoroihin viitata päivälehtiteksteissä, kertoo kenties jotain eri julkaisujen – ja julkaisuuskien – välisistä hierarkioista ja jännitteistä. *Aatamin* aborttikeskustelu muistuttaa myös siitä, että ajanvietelehtien konseptiominaisuudet ja sisältöpainotukset ovat ajassa kehittyviä ja muuttuvia. Ainakaan *Aatamin* tapauksessa

miestenlehtiin ei vielä 1940-luvun puolivälissä näytä liittyneen sellaisia miellelyhtymiä, että kunnianarvoiset naispuoliset asiantuntijat Miina Sillanpäästä alkaen eivät olisi voineet niissä esiintyä.

Vaikka olen analyysissäni korostanut *Aatami*-lehden asiallista, edistyksestä ja sallivaa näkökulmaa sukupuoli- ja seksuaaliasioihin, tälläkin tulkinnalla on toki rajansa. *Aatamin* aborttikeskustelu ei kyseenalaista esiviollisen seksin välttämättömyyttä (miehille) sinänsä, eivätkä esimerkiksi ehkäisymenetelmät ja -välineet nouse keskustelussa esiin. *Aatami*-lehden keskusteluavaus ei siis pysty (liekö pyrkinytkään) purkamaan seksuaalielämään liittyneen kaksinaismoralismin syvärakennetta. Miesten vastuu seksuaalisen kanssakäymisen seurauksista kuitenkin korostuu niin lehden toimituksen kannotossa, ja asiantuntijapuheenvuoroissa kuin nimimerkkikirjoituksissa. Tätä kautta näkökulma avautuu laajemmin miehen roolin ja omakuvan kriittiseen uudelleentulkintaan. Argumentaatio nousee esiin myös naisten etujen puolustaminen ja naisia koskevan ongelman pohtiminen yhtäältä siveysvaatimuksille ja toisaalta maternalismille vaihtoehtoisesta näkökulmasta. *Aatamin* keskustelu sijoittuu näin osaksi sotien jälkeistä taistelua sukupuolimoraalista.⁷⁰ Samalla se toimii esimerkkinä kansalaiskeskusteluista, joita käytiin sotien jälkeen viitteellisten ajanvietelehtien sivuilla.

Abstract: Our debt of honor to women. *Aatami*-magazine as a public forum for sexual policies

The article explores Finnish men's magazines as a forum for public debate on issues of sexuality and marital life. The earlier historical research on popular magazines has focused on women's magazines' role

70. Armas Nieminen, *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikeskustelua suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*. Helsingin yliopisto 1951. – *Nyt julkaistu Laura Saarenmaan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

in producing women's citizenship as mothers whereas this article draws attention to public debate found in the pages of men's magazines. The debate on high numbers of illegal abortions is used as an example of the citizenship address of *Aatami* magazine, the first men's magazine in Finland. As presented in the article, the issue was debated at the same time in other public forums as well. However, the letter of

the editor section of *Aatami* magazine offered a public forum where the voice of the citizens was heard alongside the opinions of experts. Moreover, the article shows that men's role and responsibility in the issue was highlighted both by male and female writers.

Keywords: Finland, gender roles, sexual policies, 20th century

Miksi kirjoittaa historiaa?

Veikko Somerpuro

Dr. Jouni-Matti Kuukkanen on yliopistotutkija Oulun yliopiston filosofian oppiaineessa. Sähköposti: jouni-matti.kuukkanen@oulu.fi.

"Miksi kirjoittaa historiaa?" ei ole ehkä aivan yhtä ikiaikainen kysymys kuin "mitä historia on?" Myös se on kuitenkin alan perusteisiin menevä kysymys. Ja jokaisella historiantutkijalla on varmaankin antaa siihen jokin vastaus.

Jollekin se voi olla pelkästään kiinnostus tutkimaansa aihetta kohtaan. Sotahistorioitsijalle sotahistoria, työväenhistorioitsijalle työväenhistoria ja niin edelleen. Nämä eivät ole kuitenkaan riittäviä vastauksia koko alaa ajatellen. "Miksi kirjoittaa historiaa?" on metahistoriografinen kysymys siitä, mikä on historiankirjoittamisen pointti ylipäättään. Tarkastelen tätä ongelmaa historianfilosofian kannalta, tai teknisemmin ilmaistuna, historiografian filosofian kannalta, sillä tarkoituksenani ei ole nyt pohtia menneisyyden olemusta itseään.

Kysymykseen on annettu historian saatossa useita eri vastauksia. Niin sanottu (stereotyyppinen) rankelaisuus korosti, että historiantutkimus on tiede ja että historiankirjoittamisen miehenä on (itseisarvoisesti) totuuden saavuttaminen.

Heti sodan jälkeen vaikuttanut analyttinen historianfilosofia korosti, että historiantutkimus käyttää samaa selitysmallia, peittävän lain mallia, kuin kaikki muutkin tieteet. Historiankirjoituksen olisi siis tarjottava (oletettavasti) tosia kausaalisia selityksiä. Gadameria ja Collingwoodia myötäilleet hermeneutikot olivat eri mieltä selitysmallista, ja pitivät historiantutkimusta erityisenä ihmistieteenä, joka tavoittelee menneisyyden ymmärtämistä historiankirjoituksen muodossa. Silti heillekin selittämisen ja kausaalisuuden ongelma oli keskeinen.

Narrativismi toi mukanaan vaihtoehtoisen näkökulman, kun sen esiinmarssi alkoi 1970-luvun alusta lähtien. Sen keskeinen teoreetikko Frank Ankersmit on korostanut, että edeltäjät keskittyivät analysoimaan yksittäisiä lauseita tai korkeintaan lyhyitä tekstin pätkiä. Analyttisten filosofien selittämisen "esimerkit" saattoivat toisinaan käsitellä historiankirjoituksen kannalta niinkin relevantteja teemoja kuin auton moottoria tai herra Jonesin nauriiden syömisestä aiheutuneita ruoansulatusongelmia. Historiankirjoitus tuottaa kuitenkin nimenomaan tekstejä ja usein kokonaisten kirjojen mitassa. Tekstit ja se, miten yksittäiset "faktat" tai väitelauseet punotaan kokonaisuudeksi, pitäisi Ankersmitin mukaan olla filosofisen analyysin kohteena. Hän on jopa ehdottanut, että kielifilosofia ryhtyisi analysoimaan yksittäisen lauseiden lisäksi kokonaisia tekstejä ja niiden ominaisuuksia.

Loogiselle rakenteelle, joka organisoisi tekstejä, on annettu eri nimiä, kuten "narratiivi", "nar-

raatio” tai ”narratiivinen substanssi”. Ne ovat taiteellisia tuotoksia ja redusioimattomia kokonaisia maailmoja, eivät menneisyyden kopioita. Historiankirjoituksen pointti olisi siis tuottaa mahdollisimman originelli näkökulma menneisyyteen ja esteettisesti ja moraalisesti mahdollisimman korkeatasoinen tuotos. Tietoteoreettinen arviointi on narrativisteille mahdotonta.

Narrativistinen *näkökulma* historiankirjoitukseen on järkevä. Historian kirjat ovat epäilemättä alan keskeisiä tuotoksia ja niiden sisältämät kokonaisnäkemykset menneisyydestä alan tärkeimpiä kognitiivisia kontribuutioita. Eivät mitkään yksittäiset tekstistä poimitut väitelauseet. Mutta narrativismin filosofia on myös ongelmallinen. Ongelmat kiteytyvät toisaalta sen näkemukseen kilpailevien tulkintojen arvioimisesta ja toisaalta narraation käsitteeseen itseensä.

Jokaiselle historiaseminaariin joskus osallistuneelle lienee selvää, että tutkijoiden esityksiä arvioidaan muillakin kriteereillä kuin esteettisillä ja moraalisilla (joiden merkitystä ei sovi silti väheksyä). Kaikenlaisia tulkintoja ei voi myöskään filosofisin perustein hyväksyä. Jos ajatus siitä, että Euroopassa tapahtui teollinen vallankumous 1700- ja 1800-luvulla on järkevä ja hyväksyttävä, niin silloin ei voi puhua ”maatalouden vallankumouksesta” samassa yhteydessä. Myös ajatus, että narratiivi on *kaikkien* kirjan yksittäisten lauseiden ja detaljien muodostama merkityskokonaisuus on omituinen. Kuka osaisi tällöin ilmaista ja kykenisi muistamaan, mikä on vaikkapa E. P. Thompsonin viesti hänen lähes tuhatsivuisessa kirjassaan *Making of the English Working Class*?

Uskon, että on mahdollista puhua historian-tutkijoiden esittämistä teeseistä ja näkemyksistä menemättä aina kaikkiin yksityiskohtiin. Thompson argumentoi nähdäkseni sen puolesta, että työväenluokka syntyi pikkuhiljaa omatoimisesti ilman yhtä selkeää ulkoista sysäystä. Mutta mikä voisi *tehdä* siitä toden? Tai otetaan toinen esimerkiksi. Mikä tekisi Christopher Clar-

kin kirjan *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* teesin, että Eurooppa meni ensimmäiseen maailmaan sotaan kuin unissakävelijät, todeksi? Nähdäkseni ei mikään. Filosofisella jargonilla ilmaistuna voitaisiin sanoa, että näiltä lauseilta puuttuu menneisyydessä itsessään olevat *totuudentekijät* (vaikka niitä voitaisiinkin pitää totuudenkantajina). Ei ole mielekästä ajatella, että menneisyys itsessään olisi järjestynyt unissakävelijän muotoon tai tavoin.

Thompsonin kirja on eräänlainen argumentti, jonka perustelut löytyvät kirjasta itsestään. Toisesta vinkkelistä katsottuna Thompsonin teesi on argumentatiivinen interventio sen ajan historiakeskusteluun erityisesti työväenhistorian kontekstissa. Argumentit eivät ole tosia tai epätosia, vaan järkeviä tai järjettömiä, vakuuttavia tai epäuskottavia, sopivia tai epäsoivia, onnistuneita tai epäonnistuneita, ja niin edelleen. Näin historian tutkimuksen esityksiä tulisi myös arvioida; sen mukaan miten ne onnistuvat argumentaatioissaan ja argumentteina. Tai toisin ilmaisten, tulisi arvioida niiden rationaalista *väitettävyyttä* esityksinä ja teeseinä menneisyydestä.

Miksi sitten kirjoittaa historiaa? Minkä vastauksen annan kirjassani *Postnarrativist Philosophy of Historiography*? Historiantutkija on ennen kaikkea kriittinen keskustelija. Lähtökohta on argumentatiivisen intention valitseminen. Yleensä intentio on kriittinen eli jonkin akateemisen tai yleisen historiakulttuurin yllä pitämisen tulkinnan korjaaminen tai korvaaminen, vaikka se voi olla myös jotain tulkintaa tukevakin. Ja vaikka historioitsijan kirjallisia kokonaisnäemyksiä ei voida arvioida niiden totuudellisuuden mukaan, niin kyse ei ole myöskään siitä, että ”kaikki käy”. Historioitsijan teesillä on oltava riittävä *episteeminen auktoriteetti*, jotta se voidaan hyväksyä. Sen voi saavuttaa vain näkemys menneisyydestä, joka on rationaalisesti perusteltavissa ja väitettävissä oleva ja joka pohjautuu asianmukaiseen lähdemateriaalien hyödyntämiseen.

Syväluotaus

Matti Peltonen

Hayden Whiten käytännöllinen puoli

Hayden White: *The Practical Past*. Northwestern University Press 2014. 117 s. ISBN 978-0-8101-3006-7.

Hayden White jatkaa 1950-luvun yhdysvaltalaisen valtavirran historiateorian arvostelua uudessa artikkelikokoelmassa *The Practical Past*. Se edustaa eräänlaista ”käytännöllistä” käännettä hänen pitkään jatkuneessa, mutta pohjimmiltaan samana pysyneessä argumentoinnissaan, joka alkoi *Metahistory*-teoksessa vuonna 1973.

Toisen maailmansodan jälkeen osassa anglosaksista akateemista historiantutkimusta vakiintui uusi riisuttu malli vanhasta 1800-luvun saksalaisesta historiateoriasta. Siinä korostettiin historian tulkitsemista uniikeiksi käsitettyjen tapahtumien asettamisena ajalliseen järjestykseen. Eläytyminen ainoana mahdollisena tutkimusmenetelmänä oli joutunut ”huonoon huutoon”, ja siksi monet historiantutkijat korostivat alkuperäislähteiden positivistista tulkitsemista. Näin he välttivät viittaamisen ”empatiamenetel-

mään”, joka kuitenkin oli ainoa alkuoletusten kanssa yhteensopiva tutkimusmenetelmä. Yhdysvaltalainen historiateoreetikko Maurice Mandelbaum korosti, miten peräkkäiset tapahtumat, vaikka niitä voitiin puuseppien tapaan luonnehtia jopa ”pyrstösaumautuneiksi”, eivät kuitenkaan olleet syy-seuraussuhteessa toisiinsa. Se olisikin ollut mahdotonta historiallisten tapahtumien ainutkertaisuusoletuksen valossa. Siinä tilanteessa eräät historiateoreetikot kysyivät ihmeissään ja täysin oikeutetusti, mikä sellaisten oletusten vallitessa erottaa historiankirjoituksen ja kaunokirjallisuuden toisistaan. Historiallisten tapahtumien ainutkertaisuuden oletuksen purkamisen sijasta White on aina halunnut vastata, ettei sellainen historiankirjoitus eroa kaunokirjallisuudesta lainkaan. Siksi historiantutkimuksen tarjoamat tulkinnot ovat hänelle vain kirjoittajiensa keksintöjä, joita voidaan arvioida vain niiden käyttökelpoisuuden mukaan. Historiallisten tapahtumien ainutkertaisuuden oletus on otettu tämänkin esseevalikoiman esipuheessa itsestään selväksi lähtökohdaksi.

Vielä 1960-luvulla Hayden White ei voinut (tai mahdollisesti halunnut) tietää, että Euroopassa historiantutkimus oli niin sanotun metodistaistelun vaikutuksesta hajaantunut jo 1800-luvun lopulta lähtien kilpaileviksi paradigmoiksi (historismin rinnalla esimerkiksi kulttuurihistoria sekä talous- ja sosiaalishistoria, kansantaloustieteen historiallisesta koulukunnasta puhumattakaan). Nämä erilaiset tutkimustraditiot

VTT Matti Peltonen työskentelee sosiaalishistorian professorina Helsingin yliopistossa. Sähköposti: matti.peltonen@helsinki.fi.

eivät poikenneet toisistaan vain tutkimuskohteiden valinnassa, vaan myös historiateorian perusasettamuksissa. White ei ole koko uransa aikana pystynyt kommentoimaan asiallisesti selaista historiantutkimusta, joka aikoinaan nousi historismin perusoletuksia vastaan. Siitä on kuvaavana esimerkkinä hänen viittauksensa ranskalaiseen *Annales*-koulukuntaan, jotka tässäkin esseevalikoimassa toistuvat useaan otteeseen. Whiten mukaan esimerkiksi Fernand Braudel ”hylkäsi narratiivisen historian” tämän itse asiassa vain väittäessä, että ”tapahtumahistorian” (toisin sanoen historismin) taustalla on kokonainen historianfilosofinen rakennelma. Uudessa kokoelmassa White esittää väitteensä Braudelin suhteesta narratiiviin viittaamalla Paul Ricoeuriin. Tällainen tapa käyttää Ricoeurin työtä on kyseenalainen, sillä tämä esitti *Time and Narrative* -teoksessaan, että Braudelin kerrontatekniikka oli monimutkaisempaa (kuin tavanomainen aristoteelinen alku–keskikohta–loppu-kaava) eikä suinkaan kerronnan hylkäämistä. Ironinen piirre tässä Whiten Braudel-kaunassa on se, että uusien kerrontatekniikoiden omaksuminen kaunokirjallisuudesta tai elokuvasta oli loppujen lopuksi se ainoa uusi asia, joka hänellä oli tarjota historiantutkijoille. Eikä sekään sitten ollut kovin uusi.

Ne historiantutkijat ja historiateoreetikot, jotka vielä 1960- ja 1970-luvun vaihteessa allekirjoittivat – tietoisesti tai tietämättään – huomattavan osan historistisesta teoriarakennelmasta, olivat yhtä vaikeasti puolustettavassa asemassa kuin Hayden White historiantutkimuksen kaunokirjallisuuteen samastamisen edessä. Monet historiantutkijat kehittivät tässä tilanteessa ”litaniapuolustuksen”. Se tarkoittaa luetteloa niistä hyvistä ominaisuuksista, joiden avulla historiantutkija selviää tulostensa totuudenmukaisuuden vahvistamisesta. Niitä olivat esimerkiksi ”solid, substantial and elegant” (J. H. Hexter 1971), ”rational and resourceful, imaginative and conscientious” (Jacques Barzun 1974) tai ”scrupulous and careful and self-critical” (G. R. Elton 1967 ja

Richard J. Evans 1997). White sen sijaan valitsi päinvastaisen linjan ”litaniateoreetikoihin” verrattuna. Hän otti historistisen historiakäsityksen (ilmeisesti kokonaisuudessaan) ainoana mahdollisena historiateoreettisena lähtökohtana ja kiukutteli sitten, että sellaisilla alkuoletuksilla historiankirjoitus näyttää samanlaiselta kaunokirjallisen otteen kanssa.

The Practical Past -kokoelman kaltaisessa lyhyessä tekstissä Whiten kritiikki saa liioitellut mittasuhteet. Kiukuttelun kohteena on historismin teoriaa seuraavien tutkijoiden positivistinen korostus, jota White arvostelee ”pyrkimyksenä tieteellisyyteen” ja ”retoriikan hylkäämiseinä”. Nämä kieltämättä omaperäisiä painotuksia sisältävät moitteet ovat tuttuja jo Whiten edellisistä esseekokoelmista. Väite historismista luonnontieteitä jäljittelemään pyrkivänä tutkimuksenhaarana ei ole vakuuttava, etenkin verrattaessa akateemista historiantutkimusta 1800-luvun lopun (kansan)taloustieteen (*economics*) tai yleisen kielitieteen (*linguistics*) omaksumiin strategioihin arvostuksen hankkimisessa. Molemmat hylkäsivät historiallisen tarkastelun ja halusivat menestyä oppiensa yleispätevyydellä. Väite, että historismi ”hylkäsi retoriikan” tarkoittanee, että sillä oli omaperäiset ja julkilausutut retoriset ihanteensa, jotka ovat kyllä historiantutkijoille tuttuja vanhoista metodioppaista, vaikka White ei ole niistä tietävinään.

Pohtiessaan holokaustia käsittelevää muistelmakirjallisuutta historiallisen kerronnan laji-tyyppinä White palaa kysymyksen historiallisten tapahtumien ainutkertaisesta luonteesta toisesta näkökulmasta. Tällöin ilmenee, että White ei ole täysin luopunut 1990-luvulla hahmottelemastaan historiallisten tapahtumien erikoiskategoriasta, 20. vuosisadan ”holokaustisista” tapahtumista (kuten atomipommi, luonnon saastuttaminen, väestöräjhdys ja hallitusten toteuttamat kansanmurhat), joista hän nyt käyttää nimikettä ”traumaattinen tapahtuma”. Niiden tulkintaa varten, kuten White esitti esseessä *The Modernist Event* (1999), tarvitaan erityinen

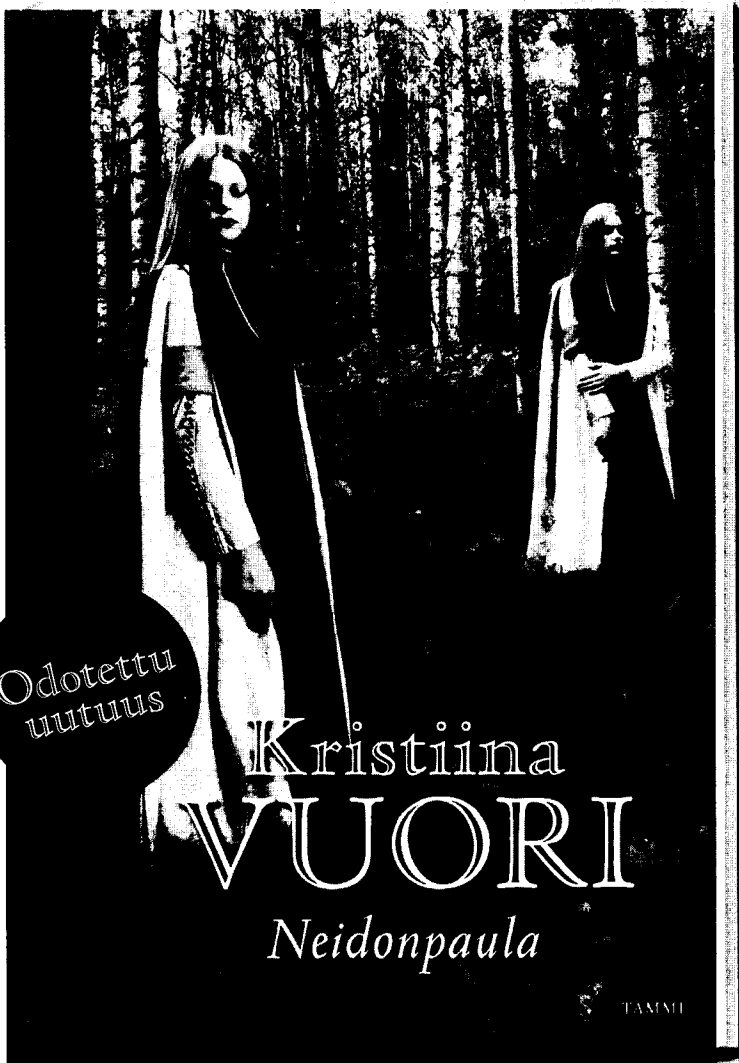
tarinan muoto, ”modernistinen tapahtuma” (joka hänelle ainakin elokuvan kohdalla oli fiktion ja dokumentin yhdistämistä). Nyt White ehdottaa vähän laimeammin, että uusin aika (moderniteetti) synnytti historiallisten tapahtumien erityisen kategorian, jonka syntyyn olisi reagoitava historiallisen kerronnan uusilla keinoilla. Hän ei huomaa, että tällainen lukuisten tapahtumien yhdistäminen saman kategorian alle ei ole kaunokirjallista kerrontaa, vaan näiden tapahtumien yhden ominaisuuden (tässä tapauksessa ennen näkemättömän kauheuden tai traumaattisen luonteen) yleistämiseen perustuvaa käsitteellistämistä. Sellainen taas on ristiriidassa historiallisten tapahtumien ainutkertaisuuden olettamuksen kanssa.

Whiten kokoelman uusi idea on tuttu 1930-luvulta Michael Oakeshottin kokemuksen lajien analyysistä, joka oli sukua Whiten suosikin Benedetto Crocen kokemuksen jaotteluille. Oakeshott johti jaotteluistaan kaksi tapaa suhtautua menneisyyteen. Ne olivat kaksi erilaista kokemusta menneisyydestä. ”Historiallinen menneisyys” oli historiantutkijoiden luoma kuva

historiasta. Siinä oli keskeistä pyrkimys totuudenmukaisuuteen: historiankirjoituksen lukija pyrittiin vakuuttamaan tulosten oikeellisuudesta argumentoimalla sen puolesta. ”Käytännöllinen menneisyys” puolestaan oli erilaisissa ideologisissa (esimerkiksi politiikan väitteiden tai uskonnollisten dogmien propagoinnissa) yhteyksissä käytettyä menneisyyttä koskevien käsitysten soveltamista, jossa esitettyjen tietojen totuudenmukaisuudella ei ollut merkitystä. Oakeshottin ”käytännöllinen menneisyys” tulee lähelle Whiten aiemmin korostamaa historian pragmaattista arvottamista. Sellainen historia, jolla on jollekin taholle käyttöä, on hyödyllistä. Muutahan historiantutkimuksesta sisällön kannalta ei voida hänen mielestään sanoa. White sovelsi pragmatismiin perustuvaa historiakäsitystä – ja soveltaa tässäkin valikoimassa – kaikkien historiankirjoitukseen, Oakeshott vain historiallisten fragmenttien ideologiseen tai poliittiseen käyttöön. Kaiken edellä sanotun valossa ei liene liioittelua todeta, että omiin teksteihinsä White suhtautuu johdonmukaisen pragmaattisesti.

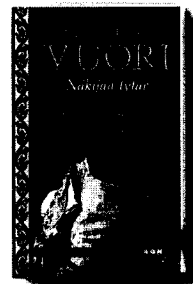
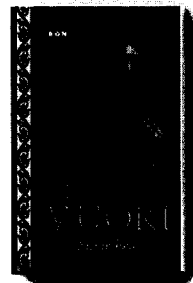
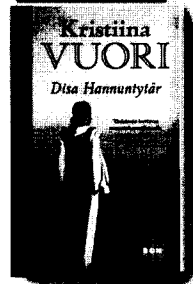
Adlibris

LUMOAVAA HISTORIALLISTA VIIHDETTÄ

Odotettu
uutuus

Pöytäkirja
situjen edelliset
osat

Klikkaa verkkokirjakauppaan – ADLIBRIS.COM

Arvioita

Suomalaisen kansanuskon keskipitkä oppimäärä

Risto Pulkkinen: Suomalainen kansanusko. Samaaneista saunatonttuihin. Gaudeamus 2014. 416 s. ISBN 978-952-495-340-5.

Uskontotieteen ja pohjoisen etnografian dosentti TT Risto Pulkkinen kirjoittaman teoksen *Suomalainen kansanusko* julkilausuttuna pyrkimyksenä on olla suomalaisen muinais- ja kansanuskon perusteos. Muinaisuskolla Pulkkinen tarkoittaa ”minkä tahansa kansan etnistä ’alkuperäistä’ uskontoa tai oikeammin maailmankuvaa, joka on edeltänyt mahdollisen lähetystyön mukana saapunutta uskontoa” (s. 13). Käsitteellä kansanusko on suppeampi ja laveampi merkitys. Suppeammassa merkityksessään ”kansanusko on kokonaisuus, jossa muinainen esikristillinen maailmankuva ja myöhemmän lähetysuskonnon (meillä kristinuskon) kulttuurielementit ovat kerrostuneina ja yhteenkietoutuneina” (s. 15), laveammassa merkityksessään suomalainen kansanusko ”kattaa sekä suomalaisten esikristillisen maailmankuvan [...] (eli niin sanotun muinaisuskon) että sen ja kristinuskon yhteenkietoutumista muodostuneen, suppeamman

merkityksen kansanuskon” (s. 13; kursivointi Pulkkinen). Muinais- ja kansanuskoa tarkastellaan teoksessa ”elinkeinorakenteesta määntyvässä kehityksessä” (s. 20).

Uskontotieteen näkökulmasta kirjoitetun teoksen teoreettisena punaisena lankana on ajatus kansanuskon kaksijakoisesta merkityksistä ja viittaussuhdekentästä ja tämän kansanomaisen (dualistisen) maailmankuvan perusrakenteita kuvaavan mallin soveltaminen suomalaiseen aineistoon (s. 5). Peruskahtiajakoja halki teoksen ovat dikotomiat tämänpuoleinen vs. tuonpuoleinen, pyyntikulttuuri ja sen maailmankuva vs. agraarikulttuuri ja sen maailmankuva (vs. ns. tieellinen maailmankuva), muinaisuus vs. kansanusko, pohjoinen vs. etelä ja myötäpäiväisyys vs. vastapäiväisyys. Kaksoiskenttämällä vaikuttaisi toimivan myös mallinnettaessa muinaisen uralilaisen kosmografian kolmea maailmaa, keskistä, ylistä ja alista, sillä kahtiajako kulkee keskisen ja alisen maailman välillä.

Suomalaisen muinaisuskon primäärilähteistön muodostavat kalliomaalaukset ja kalevalaiset muinaisrunot, muiden (suomensukuisten) pohjoisten kansojen parista kerätyn kansanuskon aineiston toimissa vertailumateriaalina. Kansanuskoa valottavien, pääosin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistosta kerättyjen arkistonäytteiden määrä on kunnioitettava, ja näytteiden lähteet on yhtä paikkakuntasekaannusta

lukuun ottamatta ilmoitettu moitteettomasti. Aivan samaa ei voi sanoa viittauksista tutkimuskirjallisuuteen. Teoksensa viittauskäytännöistä Pulkkinen kirjoittaa (s. 5–6), että ”viitteet tutkimuskirjallisuuteen on annettu esimerkiksi silloin, kun kyseessä olevaa tietoa ei voida pitää asiantuntijoiden parissa yleisesti tiedossa olevana tai kun kyseessä on detaljitieto”. Pulkkinen jatkaa, että “[t]eoksen lopussa on kirjallisuusluettelo, joka kattaa viitattun kirjallisuuden sekä ne teokset, joista tekstin viitteistämättömät yleistiedot ovat peräisin”. Tämä arvioija olisi toivonut arkistonäytteiden viitteiden lisäksi enemmän viitteitä leipätekstiin. Monet teoksen sisällön epätarkkuuksista esiintyvät nimenomaan kappaleissa, joissa ei ole viitteitä – eli kirjoittajan näkemyksen mukaan yleistiedoiksi laskettavassa substanssissa. Tietolaatikoiden lähteet on sitä vastoin ilmoitettu tarkasti. Samaa olisi toivonut koko teokselta. Lisälähteiden (julki)käyttö olisi mielestäni tehnyt teoksesta (vielä) paremman ja ottanut vastuun lähteiden mahdollisista asiavirheistä pois teoksen kirjoittajalta aihepiireistä, jotka eivät ole hänen ominta erityisalaansa.

Lähteenä ei ole käytetty yhtään täysin kielihistoriallista teosta, vaikka ”kieli on tärkein kulttuuria kantava ja välittävä tekijä” (s. 13). Lähimmäksi tulee Pulkkinen yhdessä Irja Seurujärvi-Karin ja Petri Hallisen kanssa toimittama (sinänsä ansiokas) teos *Saamentutkimus*

tänään (2011). Se ei yksin ole riittävä lähde (itämeren)suomen kielihistoriaan (esim. etymologiaan), koska arvioitava teos käsittelee nimensä mukaisesti ensisijaisesti nimenomaan (itämeren)suomalaista kansanuskoa. Teoksen kielitieteellisissä väitteissä, erityisesti etymologioissa, onkin haparointia. Esimerkkeinä mainittakoon, että indoeurooppalaiset kielet eivät ole kehittyneet sanskritista eikä suomen kielen sanaa *rauta* ole lainattu venäjän kielestä. Uusinta kielihistoriallista tutkimusta ei ole teoksessa juuri noteerattu. Kieli- vaiheiden ajoitukset edustavat nykyisin yleisesti hyväksytyjä ikäyksinä vanhempaa näkemystä. Useimpien nykykielihistorioitsijoiden mukaan esimerkiksi kantauralin ajoittaminen vähintään kuudentuhannen vuoden päähän on liian varhainen ajoitus, kuten myös kantasuomen ja kantasaaamen eriytymiskehityksen alkamisen ajoittaminen noin vuoteen 2800 eaa. Uusin tutkimus on jätetty huomiotta myös Ahtia ja Kalevanpoikia/Kalevaa käsittelevissä osioissa. Koska kyse on tämän arvioijan omista tutkimuksista¹, en kuitenkaan lue niiden käyttämättä jättämistä arvioitavan teoksen puutteeksi.

Teoksen detaljitiedoissa, erityisesti vuosiluvuissa, esiintyy monia virheitä. Matthias Alexander Castrén ei elänyt vuosina 1764–1845, Mikael Agricola ei ollut piispa vielä vuonna 1551, Turun Akatemian avajaisia ei todellakaan vietetty vuonna 1840 ja niin edelleen.

1. Mikko Heikkilä, Kaleva and his Sons from Kalanti. On the Etymology of Certain Names in Finnic Mythology. *SKY Journal of Linguistics* 25 (2012), 93–123; Mikko Heikkilä, From Surfing Waves to the Spirit of Waves. On the Germanic and Sami Origin of the Proper Names *Ahti* and *Vellamo* in Finnic Mythology. *SKY Journal of Linguistics* 26 (2013), 71–86.

Pohjolan emännän Louhen hallitsemaa Pohjolaa käsittelevässä osuudessa (s. 57–61) Pulkkinen esittää puolivakavan ajatusleikin (s. 60), jonka mukaan historiallinen Louhen valtakunta olisi sijainnut Pielisen Karjalassa. Tämän ajatuksen esittivät tietääkseni ensi kertaa Pulkkinen, Marko Salmenkivi, Antti Leino ja Heikki Mannila vuonna 2003.² Hypoteesin keskeisenä perusteluna on nimielementin *Louhi* sisältävien paikannimien huomattava runsaus Pohjois-Karjalassa etenkin Pielisen ympäristössä. Otan valtakunnallistakin julkisuutta loppuvuodesta 2014 saaneen ajatusleikin vakavasti ja ennakkoluulottomasti enkä näe tieteellistä syytä sitä suoralta kädeltä torjua. Jotta esitetty ajatus voisi tulla yleisesti hyväksytyksi hypoteesiksi (nimistöntutkijoiden parissa), tarkastelussa olisi kuitenkin ehdottomasti syytä huomioida paremmin suomen itämurteiden appellatiivi *louhi* 'kivikko, kiven kolo' (vrt. *louhikko* ja *louhia*) ja pyrittävä erottamaan Pohjois-Karjalan *Louhi*-nimistä tarkoitteensa louhikkoi-sesta maastosta semanttisen motivaationsa saaneet, mitä ilmeisimmin paikalliseen nimeämismalliin perustuvat paikannimet tarunomaisen Pohjolan *Louhen* (< *Lovehetar* < todennäköisesti *lovi* 'rako tuonpuoleiseen' (> *lovinoita*, *langeta love(h)en*) kannalta mahdollisesti relevanteista nimistä. Pelkkä silmäys topografiseen karttaan Pielisen kansallismaisemasta Koleineen päivineen paljastaa, että alueella on runsaasti paikkoja, joita kuvaamaan yleisnimi *louhi* sopii erinomaisesti. Arvioitavassa teoksessa *louhi(kko)*-nimistä ei puhuta mitään, edellä mainitussa yhteisar-tikkelissa vuodelta 2003 kylläkin. Sen kirjoittajat ovat tiedostaneet

2. Risto Pulkkinen et al., Louhi ja Naistenmaa. Kalevalaisten runojen Pohjolan sijainti peruskartan nimistön valossa. *Sananjalka* 45 (2003), 67–77.

onomastisen haasteen ja poistaneet tarkastelusta *louhikko*-nimet. Se ei kuitenkaan vielä riitä, sillä myös johdoksen *louhikko* kantasana *louhi* merkitsee suunnilleen samaa. Peruskartan ja sen nimistön lisäksi edellä peräänkuuluttamasani erottelutyössä tarvitaan myös Nimiarkiston Maanmittauslaitosta selvästi laajempien paikannimikoelmien hyödyntämistä nimi-nimeltä.

Karhua ja hirveä käsittelevä osuus (s. 212–232) on ehdottoman ansiokas. Aihepiiriä tarkastellaan perusteellisesti ja eri tulkintoja analyttisesti eritellen. Dosentti Pulkkisella on aiheesta kirjoittamisesta entuudestaan kokemusta aiempien (yhteis)julkaisujensa johdosta.³

Teos olisi ollut syytä oikolukea huolellisesti vielä kerran ennen sen painamista, sillä siihen on jäänyt joukko kirjoitusvirheitä kuten samoja lauseita kaksi kertaa peräkkäin kirjoitettuna (esim. s. 126, 147), puuttuvia väliomalekkeitä ja kursiveja, sanojen oikeinkirjoitusvirheitä, henkilöhakemistosta puuttuvia sivunumeroita ja niin edelleen. Teoksen vaatavuustasoa pidän tarkoitettulle lukijakunnalle sopivana. Useimmat teoksessa käytetyt tieteelliset käsitteet on selitetty/määriteltä ja nämä selitykset/määrittelyt on tehty huolellisesti. Ilahduttavaa on, että Ruotsin metsäsuomalaisesta omaperäinen perinne on saanut teoksessa paljon huomiota osakseen. Teoksen ansiona voidaan pitää myös sitä,

3. Risto Pulkkinen & Marko Salmenkivi, Mitä paikannimet kertovat Suomen karhuista? Teoksessa Clive Tolley (toim.) *Karhun kannoilla. In the Footsteps of the Bear*. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja 9. Satakunnan museon julkaisuja 14. Turun yliopisto & Satakunnan Museo 2006, 147–156; Marko Salmenkivi & Risto Pulkkinen, Karhu Suomen paikannimistössä. *Hiidenkivi* 6 (2011), 14–16.

että se antaa lukijalleen ajattelemisen aihetta esimerkiksi siitä, kuinka suuri tekijä naapurikateus on ollut suomalaisessa (agraari) yhteiskunnassa. Lisäksi teokseen sisältyy aihe uudeksi teokseksi, nimittäin nykykansanusko. Kirjoittaja osoittaa myös hallitsevansa tilanteeseen sopivan huumorintajun (esim. karhunpylytys s. 319).

Edellä esittämästäni paikoin voimakkaastakin kritiikistä huolimatta katson, että teos sitä kokonaisuutena arvioitaessa täyttää kelpo tavalla suomalaisen kansanuskon yleisteoksen puutteesta johtuneen aukon alan kirjallisuudessa. Suomalaisen kansanuskon keskipitkä oppimäärä on nyt saatavana yksissä kansissa, ja teos tarjoaa kirjan takakannen lupaamalla tavalla ”kiehtovan matkan suomalaisen kansanuskon maailmankuvaan, jumaliin, luontosuhteeseen, ihmiskäsitykseen ja magiaan”. Voin suositella kaikille aihepiiristä kiinnostuneille teoksen hankkimista.

FT MIKKO HEIKILÄ
TAMPEREEN YLIOPISTO

Keskiajan islantilaisen tunne- kokemuksen kansan- kulttuurisesta fysiologiasta

Kirsi Kanerva: Porous Bodies, Porous Minds. Emotions and the Supernatural in the Íslendingasögur (ca. 1200–1400). Annales Universitatis Turkuensis B 398. Turun yliopisto 2015. 181 + 26 + 29 + 24 + 27 + 23 s. ISBN 978-951-29-5996-9.

Artikkeleihin perustuva väitöskirja *Porous Bodies, Porous Minds: Emotions and the Supernatural in the Íslendingasögur (ca. 1200–1400)* keskittyy keskiaikaisen, 1200- ja 1300-lukujen islantilaisen saagakirjallisuuden (Íslendingasögur, islantilaissaogat) tunnediskursseihin sekä näiden diskurssien taustalla oleviin tunteita koskeviin käsitysmalleihin. Se koostuu viidestä vertaisarvioidusta artikkelista, jotka on julkaistu vuosina 2011–2014, sekä 181-sivuisesta yhteenvetotekstistä. Kanervan työ lisää merkittävästi ymmärrystä islantilaissaagojen tunnediskurssin retoriikasta, ja sitä voidaan pitää olennaisena askeleena tunteisiin liittyvän kansankulttuurisen fysiologian kehityksessä. Kokonaisuutena arvioituna väitöskirja on huomattava lisä muinaisnorjan tutkimukseen siitä huolimatta, että joidenkin yksityiskohtien problematisointi tai käsittely olisi voinut olla parempi tai että niistä esiintyy edelleen myös eriäviä näkemyksiä.

Väitöskirja käsittelee *tunnediskursseja* kulttuurissa, jossa tunteiden hillitseminen oli erityisen arvostettua. Tunnediskurssilla tarkoitetaan yksinkertaisesti ilmaistuna tapaa, jolla ihmiset puhuvat tunteista tietynlaisessa kontekstissa tai kontekstien joukossa. Painopiste on alueessa, jota Kanerva nimittää *vaihtoehtoisiksi tunnediskursseiksi*. Kanerva jättää tutkimuksensa ulkopuolelle kasvonilmeillä, eleillä ja eksplisiittisillä ilmaisumuodoilla tapahtuvan tunteiden ilmaisun ja viestimisen. Niiden sijaan hän keskittyy keinoihin, joita keskiaikaisilla islantilaisilla kirjailijoilla oli käytettävissään ja joita he käyttivät tunteiden ja mielialojen kuvaamiseen silloin, kun eksplisiittisempiä tunteiden ilmaisutapoja oli heikosti tarjolla tai tunteita ei ollut luvallista tai mahdollista näyttää eksplisiittisesti. Koska diskurssi on tunteista puhumisen keino, se on kiinteästi yhteydessä sanoihin. Se sisältää kuitenkin myös metafo-

ria, erityyppisiä symboleja ja motiiveja sekä toteuttaa konventioita siitä, mitä *ei pidä* sanoa. Kanervan tutkimus on sen vuoksi monitahoinen ja ottaa huomioon kerronnan sanaston, henkilötyyppit, kuvalliset elementit, motiivit sekä juonet – eli eri tasojen ilmaisukokonaisuudet.

Kanerva etsii säännönmukaisuuksia näiden ilmaisukokonaisuuksien käyttötavoista ja käyttöympäristöistä. Saamansa tiedon pohjalta hän pyrkii rekonstruimaan niiden takana oleviin ilmiöihin – siihen, mitä me kutsuisimme tunteiksi – liittyvät käsitykset ja ymmärrystavat. Tutkimuksessa on tämän seurauksena kaksi eri puolta. Ensinnäkin se tunnistaa ja analysoi tunnediskurssissa käytettyjä ilmaisutapakokonaisuuksia (esimerkiksi sanat ja motiivit) sekä niiden käyttötapoja. Toisaalta se pyrkii tuomaan esiin voimiin ja ruumiillisiin skeemoihin liittyviä käsitelmalleja. Ne toimivat kansankulttuurisena viitekehystenä, jonka kautta ilmaisutapakokonaisuuksien voitiin ymmärtää olevan sidoksissa niihin ilmiöihin, jotka nykyihmiset tunnustavat tunteiden alaan kuuluviksi.

Kanervan työ on väitöskirja, mikä vaikuttaa sen lukutapaan. Väitöskirjan yhteenvetoteksti on 181-sivuinen ja mahtuu näin ollen tavalliseen monografiämittaan, mutta sen seitsemäs luku, joka sisältää tutkimuksen tulokset ja pohdinnan, kattaa noin puolet tekstin kokonaispituudesta. Tässä osassa artikkeleista luodaan synteesiä ja niiden pohjalta kehitellään uusia teoreettisia oivalluksia, vertailusuhteita ja tulkintoja. Jos lukija ei tunne ennestään muinaisnorjan tutkimusta eikä ole lukenut väitöskirjan pohjana olevia artikkeleita, tekstiä voi olla vaikeaa seurata. Lukijasta saattaa tuntua siltä, että tutkimusmenetelmät olisi voinut kuvata hieman selväsanaistemmin. Kanerva on taipuvainen käyttämään moderneja termejä viitattaessaan esimerkiksi sellaisiin kan-

sankulttuurisiin käsitteisiin kuin *emotion* (tunne), *mind* (mieli), *body* (ruumis) ja *supernatural* (yliluonnollinen). Tätä strategiaa olisi ollut hyvä selkeyttää enemmän, ja työ olisi voinut hyötyä näiden termien ja käsitteiden laajemmasta problematisoinnista sekä niihin liitettyjen kansankulttuuristen käsitteiden tai kategorioiden lyhyestä läpikäynnistä.

Kyseessä on artikkeleihin perustuva väitöskirja, mistä johtuen nyt julkaistava työ on jähmettynyt viiden vuoden jaksolla ilmestyneiden artikkeleiden mukaiseksi, vaikka sekä tekijän näkemykset että itse tutkimus ovat tuona aikana kehittyneet edelleen. Esimerkiksi *ógæfa*, epäonni, esiintyi vuoden 2012 artikkelissa sosiaalis-moraaliseen vastuuseen liittyvänä tunteena. Väitöskirjan tekstissä tätä käsitettä jalostettiin edelleen selvittämällä, että termi liittyi laajemmin sosiaalisten normien rikkomiseen (s. 91–92), jolloin *ógæfa*-käsitettä voidaan pitää tunteen vertauskuvana islantilaisaagojen tunnediskursseissa eikä niinkään varsinaisena tunnesanana (kuten väitöstilaisuudessa selkeästi ilmaistiin). Eräs kritiikin kohde on, että kansankielinen termi *hugr*, mieli, on poeettisten kenning-ilmaisujen perusteella yhdistetty liian yksinomaisesti sydämeen fyysisenä elimenä: a) termiä *hugr* ei käytetä muualla merkitsemään sydäntä; b) kenning-ilmaisua *hugsteinn*, mielenkivi {SYDÄN} ei voida pitää muotonsa perusteella kenning-ilmaisuna, jos toinen sen elementeistä merkitsee yksinään koko ilmaisun viittauskohdetta (joten *hugr* = sydän); ja c) kenning-ilmaisussa *hús hugarins*, *hugrin* talo, *hugr* näyttää sijoittuvan sydämeen sen sijaan, että se merkitsisi sydäntä. Tämä ei vaikuta väitöskirjan varsinaiseen argumentointiin, mutta sillä saattaa olla merkitystä sydämen käsitteen ymmärtämiselle sekä sille, miten *hugrin* voidaan katsoa pystyvän vaikuttamaan

muihin etäällä oleviin kohteisiin sairauden tavoin.

Tutkimustyön alkuperäinen tavoite näyttää olleen ilmaisutapakokonaisuuksien tunnistaminen ja analysointi sekä sen selvittäminen, miten niitä on käytetty vaihtoehtoisissa tunnediskursseissa. Kansankulttuurisen fysiologian mallintaminen selityksenä siitä, *miten* ilmaisutapakokonaisuudet ovat yhteydessä tunteisiin, näyttää käytännössä kehittyneen toissijaisesti, alkuperäisen tutkimustyön tuloksena. Siksi ei ole yllättävää, että tutkimuksen tämä osa olisi hyötynyt pienistä tarkennuksista. Nimenomaan tämä tutkimuksen osa on uraauurtavaa muinaisnorjan tutkimusta ja erinomainen perusta tulevalle tutkimustyölle.

Ilmaisutapakokonaisuuksien analyysi ja tulkinta osana vaihtoehtoisia tunnediskursseja laajentaa nykytietämystä islannin keskiaikaisesta kirjallisuudesta ja kulttuurista. Kanerva myöntää, että nyt tutkitut perinteen elementit olivat avoimia tulkinnoille ja että tunnediskurssit voivat vaihdella eri kirjallisuuslajien välillä. Tulevaisuudessa on odotettavissa lisäselvityksiä siitä, miten tiettyjen motiivien käyttö tunteiden heijastajina voidaan erottaa niiden käytöstä muuntyyppisten sosiaalisten kannanottojen välineenä. Myöhemmän tutkimuksen voidaan odottaa myös tarjoavan kehittyynyttä teoreettista pohdintaa genereriippuvaisten tunnediskurssien ja nykyisten tunteiden yhteiskunnallista ilmenemistä tarkastelevien kansankulttuuristen teorioiden välisestä suhteesta. Uskon, että Kanervan työn merkittävin anti sijoittuu näiden kansankulttuuristen teorioiden alueelle.

Väitöskirjan pääotsikko viittaa islantilaiseen kansankulttuuriseen ruumiilliseen skeemaan, jossa ruumiillinen yksilö nähtiin ulkoisten voimien tunkeutumiselle, ja esimerkiksi pelko tai suru saattoi heikentää ruumiin rajoja. Tunnetta

kutsuttiin nimellä *hugarhræring*, mielen liike, ja Kanervan mukaan nämä liikkeet nähtiin ympäristön vaikutuksen tuloksena, jossa yksilö oli implisiittisesti passiivinen ulkoisten voimien tunkeutuessa hänen ruumiiseensa; kokemus oli tällöin miehisyyttä heikentävä (s. 99). Tämä vahvistaa nykytietoa siitä, että kulttuurissa ihannoitiin tunteiden hillintää erityisesti miesten keskuudessa. On kiinnostavaa nähdä, miten käsitystavan roolin merkitystä tunkeutumisprosessissa (sekä subjektiivisessa että myös esimerkiksi toisen yksilön katseen tapauksessa) kehitellään jatkossa. Kanerva näyttää, että tunteet kuuluvat kansankulttuuriseen fysiologiaan: hän osoittaa, että ne ymmärrettiin ruumiillisina kokemuksina ja ruumiin prosesseina. Kanerva näyttää myös, että joissakin tapauksissa se, mitä me nimittäisimme tunteeksi, oli läheistä sukua sairaudelle, ja että saman ilmiön, joka muodosti tai aiheutti tunteen elävässä yksilössä, katsottiin pystyvän myös liikuttamaan ruumista kuoleman jälkeen. Nykyisin fysiologiaa lähestytään biologian kautta, mutta keskiajan Islannissa se nähtiin nykyään yliluonnollisina pidettyjen dynaamisten voimien ja prosessien alueena. Kanervan tutkimus vie meitä lähemmäksi keskiaikaisen islantilaisen kokemuksen kansankulttuurisia ontologioita koskevan tiedon rakentumista: ilmiöt, joita me nykyihmisen perspektiivistä katsoessamme pidämme yksinomaan tunteiden kategoriaan kuuluvana, jakaantuivat keskiajan Islannissa eri kategorioihin, joilla oli hyvin vaihtelevia yhteyksiä. Tämän vuoksi Kanervan panos on erittäin tärkeä muinaisnorjan tutkimukselle ja tämän kadonneen kulttuurin hienovaraiselle ymmärtämiselle.

PHD, DOSENTTI FROG
HELSINGIN YLIOPISTO

Yksinäinen vaellus halki Fennoskandian esihistorian

Mikko K. Heikkilä: *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum. Helsingfors universitet 2014. 349 s. ISBN 978-951-51-0065-8.*

Mikko K. Heikkilän väitöskirjan aiheena on Fennoskandian kielellinen esihistoria. Tekijä korostaa työnsä olevan poikkeittieteellinen: germanistiikan, nordistiikan ja fennougriistiikan lisäksi hän on turvautunut historiatieteisiin ja arkeologiaan. Tavoitteekseen hän on asettanut germaanisten kielten, itämerensuomen ja saamen kielten esimuodoissa tapahtuneiden äänne- ja muotojen muutosten tapahtumajärjestyksen ja absoluuttisen kronologian selvittämisen. Lisäksi hän tutkii paikannimiä, joiden hän arvelee tuovan lisävaloa Pohjois-Euroopan asutushistoriaan ja etniseen kehitykseen.

Heikkilällä on nordistitausta, ja hän on aloittanut jatko-opintonsa pohjoismaisten kielten doktorandina Gunilla Harling-Kranckin ohjauksessa Tampereen yliopistossa. Sittemmin suorituspaikaksi on vaihtunut Helsingin yliopisto ja ohjaajaksi indoeuropeisti Petri Kallio. Loppusuoralla pääohjaajaksi on tullut yleisen kielitieteen professori Matti Miestamo.

Väitöskirja on syntynyt nopeasti, noin viidessä vuodessa. Esipuheessa tekijä kertoo valmistuneensa maisteriksi keväällä 2009 ja saaneensa tutkimusideansa saavuttuaan kesänviettoon Rovaniemelle. Hän lainasi kirjastosta pohjoissaamen sanakirjan, jota selatesaan hän innostui tutkimaan saamen germaania lainoja. Harrastus laajeni kantasuomeen ja kantasuomeen, ja äkkiä tekijä huomasi

omien sanojensa mukaan olevansa, paitsi nordisti, myös fennougriisti, germanisti ja historiantutkija: ”Så kan det gå.” Lähdeaineistossa on lisäksi folkloristiikkaa ja uskontotiedettä, sillä Heikkilää kiinnostaa myös kansanperinteen nimistö.

Tässä vaiheessa kriittinen lukija kysyy, voiko kukaan näin lyhyessä ajassa hankkia niin monen eri tieteenalan perustiedot ja perehtyä siihen laajaan tutkimuskirjallisuuteen, jota väitöskirjan kannalta relevanteiksi määritellyillä tieteenaloilla on ehditty tuottaa. Vastaus kuuluu, että ei voi eikä ole yrittänytäkään. Heikkilä kertoo esipuheessaan, että hän on tarkoituksellisesti pyrkinyt välttämään toisten tutkijoiden vaikutusta oman palapelinsä rakentamiseen. Tutkimuseettisiä periaatteita uhmaten hän on siis halunnut tehdä oman työnsä ottamatta huomioon aiempien tutkimusten tuloksia. Sen sijaan hän on poiminut muiden tutkimuksista sellaisia aineksia ja yksityiskohtia, jotka sopivat hänen omiin tarkoituksiinsa.

Sivumäärältään väitöskirja on ihannemittainen. Tekstiä on johdannon alusta lähdeluettelon alkuun 255 sivua. Esitystavan kaoottisuus ja yksityiskohtien runsaus saa sen kuitenkin tuntumaan toivottoman laajalta. Teoksen rakenne ei noudata kurinalaisen monografiatutkimuksen kaavaa, johon kuuluisivat aiemman tutkimuksen kriittinen esittely, teoreettisen kehityksen ja valittujen metodien käsittely, aineiston rajaus ja kuvaus, aineiston systemaattinen analyysi, päätelmien teko ja tulosten pohdinta. Heikkilän työ on monografian ja artikkeliväitöskirjan välimuoto. Johdannon jälkeen tulee noin 60 sivua pitkä luku, jossa esitetään kantagermaanisten, esisaamelaiden ja keskikantasuomalaisen äänne- ja muotojen muutosten kronologia. Sitä seuraa runsaan 20 sivun mittainen luku, jossa esitetään vastaava kronologia kantaskandi-

naavin, myöhäiskantasuomen ja myöhäiskantasuomen äänne- ja muotojen muutosten osalta. Etenemistapa tuo mieleen kalliokiipeilyn. Ote täytyy hakea milloin mistäkin yksityiskohdasta, joka reitillä sattuu käden ulottuville.

Neljännän luvun teema on Suomen saamelainen esihistoria. Asiaa tarkastellaan etnonymien, lainasanojen ja paikannimistön avulla. Viides luku käsittelee Suomen vanhimmaksi oletettua paikannimi-kerrostumaa erillisten paikannimi- ja muotojen kautta. Kuudes luku on kolmen sivun mittainen yhteenveto, jossa päätelmät ulotetaan kaunopuheisuutta tavoittelevaan tyyliin nykyajan kieli- ja koulutuspolitiikkaan asti.

Jos väitöskirjan lukijasta tuntuu siltä, ettei hän ymmärrä Heikkilän ajatuskulkuja, syytä ei tarvitse etsiä omasta käsityskyvystä. Heikkilä ei tarjoa työssään sellaista perustietoa, jonka pohjalta ymmärtäminen olisi mahdollista. Esimerkiksi äänne- ja muotojen muutosten käsittelyssä hän hyökkää suoraan yksityiskohtiin, mutta hän ei esittele käsittelyä pohjaksi kantakielten äännejärjestelmiä, rekonstruoituja kantakielitasoja tai yhteenvetoja ennestään tunnetuista äänne- ja muotojen muutoksista ja äännesubstituutioista. Hän viittaa kyllä lähteisiin, joissa tällaisia on esitetty, mutta ilmeisesti edellyttää, että väitöskirjan lukija itse perehtyisi kaikkeen mainittuun lähdekirjallisuuteen voidakseen ymmärtää kontekstistaan irrotettuja yksityiskohtia. Työ aukenee, jos aukenee, vain sisäpiirille.

Lähdeluettelo sisältää monenlaisia aineita GT-tiekartasta Adam Bremeniläisen kronikoihin. Silti siitä puuttuu aivan keskeisiä lähteitä. Esimerkiksi Jorma Koivulehdon klassikkoartikkeli ”Seit wann leben die Ostseefinnen im Ostseeraum” (1983) ei ole käytetty eikä ilmeisesti *Suomen kielen etymologista sanakirjaakaan* (SKES), jota uudempi *Suomen sanojen alkuperä* (SSA) ei täysin korvaa harvina-

semman sanaston osalta. Puuttuvia klassikoita ovat myös Matti Huurteen *9 000 vuotta Suomen esihistoriaa* (1979), Uno Harvan *Suomalaisten muinaisusko* (1948) ja Erkki Itkosen *Kieli ja sen tutkimus* (1966). Hyödyllinen lähde olisi ollut myös Riho Grünthalin *Livistä liiviin: Itämerensuomalaiset etno-nyymit* (1997).

Keskeiset termit, käsitteet ja merkintätavat Heikkilä on käsitellyt yhden sivun mittaisessa alaluvussa (1.3.) sen kummemmin problematisoimatta. Äänne- ja muutos tarkoittaa äänne- ja muutos toiseksi äänneeksi. Lainasana on sana, joka on otettu yhdestä kielestä toiseen kieleen. Paikannimi on paikan nimi. Vertailun vuoksi todettakoon, että Raimo Anttilan tunnetussa perusoppikirjassa *Historical and Comparative Linguistics* on äänne- ja muutos käsitelty 30 sivun verran. Erkki Itkosen yleistajuinen *Kieli ja sen tutkimus* on omistanut äänne- ja muutoskäsitteille lähes 60 sivua. Äänne- ja muutosluonteesta ovat kiistelleet esimerkiksi Terho Itkonen ja Kalevi Wiik *Virttäjässä* 1970-luvun alussa.

Heikkilä itse summaa väitöskirjansa tulokset alkutiivistelmässä: Kantasuomi, kantagermaani ja kantaskandinaavi ajoittuvat rautakauden eri vaiheisiin. Suomen ja saamen yhteistä esimuotoa on puhuttu Suomen alueella pronssikaudelta alkaen, mutta ei aiemmin. Kantasaamea on puhuttu koko nykyisen Suomen alueella Lappia lukuun ottamatta. Itämeren alueella on puhuttu hyvin vanhasta indoeurooppalaista kielistä ja sittemmin kadonnutta muinaiskieltä. Skandinaviasta on pronssikaudelta alkaen tullut (kanta)germaanisista vaikutusaloja, jotka näkyvät eri-ikäisinä lainasanoina. Pientä ristiriitaa on siinä, että juuri edellä kantagermaani on ajoitettu rautakautteen.

Alan tutkimusperinnettä tunteva näkee, ettei tässä ole mitään

uutta. Kaikki on sanottu jo aiemmin pitkän tutkimushistorian aikana. Heikkilän oma ohjaaja Petri Kallio on käsitellyt kantakielten kronologiaa monissa perusteellisissa artikkeleissaan. Itämeren alueen tuntemattomista muinaiskielistä on kirjoittanut esimerkiksi Paul Ariste teoksessaan *Keelekontaktid* vuonna 1981. Yleiskatsaus paikannimis- ja saamelaisasutuksen aikoinaan ulottuneeseen Etelä-Suomeen asti, löytyy esimerkiksi Mikko Korhosen teoksesta *Johdatus lapin kielen historiaan* (1981), ja sen jälkeen saamelaisperäistä paikannimiaineistoa ovat kartuttaneet esimerkiksi Alpo Räisänen ja Ante Aikio etymologisen nimistöntutkimuksen yleisesti hyväksytyjä metodeja noudattaen. Pronssikauden skandinaaviset vaikutukset ovat tuttuja sekä arkeologian että lainasanatutkimuksen piirissä, kuten käy ilmi esimerkiksi Matti Huurteen edellä mainitusta klassikosta ja Tette Hofstran väitöskirjasta *Ostseefinnisch und Germanisch* (1985), jossa uudemman tutkimuksen osalta summataan erityisesti Jorma Koi-vulehdon siihenastisia tuloksia.

Heikkilä itse pitää ratkaisevana uutuutena sitä, että hän pyrkii ilmoittamaan eri äänne- ja muutos- tapahtuma-ajat mahdollisimman tarkasti vuosilukuina toisin kuin ohjaajansa Petri Kallio, joka on esittänyt muutosten suhteellisen kronologian, siis muutosten järjestyksen suhteessa toisiinsa otamatta täsmällistä kantaa tapahtuma-aikaan. Kallio on menetellyt niin kuin kielihistoriassa yleensäkin menetellään. Miksi näin? Edes historiallisen ajan osalta ei ole mahdollista ilmoittaa tarkasti, milloin jokin tietty äänne- ja muutos tapahtunut tai koska se on tapahtunut ensimmäistä kertaa. Joka ei usko, voi kokeeksi yrittää kertoa, minä vuonna suomen kielessä t:n heikkona astevaihteluparina aiemmin esiintynyt soinnillinen dentaalispiranti muuttui soinnilliseksi

klusiiliksi (esimerkiksi *sota* : *sodan* > *sota* : *sodan*). Äännettä on vanhastaan merkitty *d*-kirjaimella, mutta kirjallisten lähteiden perusteella on mahdotonta tietää varmasti, miten se minäkin aikana on äännetty. Se on selvä, että sitä on samankin aikana äännetty eri tavoin, koska asiasta on todistettavasti kiistelty vielä 1800-luvulla. Esihistorialliselta ajalta ei ole käytävissä edes kirjallista evidenssiä, vaan tutkija joutuu operoimaan rekonstruktioilla.

Miten tiedeyhteisön pitäisi suhtautua Heikkilän väitöskirjaan? Yksi mieleen tuleva vastaus on se sama, jota Heikkilä itse soveltaa aiempaan tutkimukseen: sen voi tarkoituksellisesti jättää huomiotta. Subjektiiivinen aika on rajallinen resurssi, ja itse kukin joutuu kohdaltaan miettimään, miten se on järkevintä käyttää.

FT, PROFESSORI KAISA HÄKKINEN
TURUN YLIOPISTO

Viipurin läänin suomalais-tamisen historia

Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa (toim.): Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Otavan Kirjapaino Oy 2014. 582 s. ISBN 978-952-5200-79-9.

Mahtavan kuusiosaisen *Viipurin läänin historia* -sarjan viimeisenä osana valmistuneen V:n osan myötä koko sarja on valmis. Kyseessä on todellinen kulttuuriteko, joka valaisee kaakkoisen Suomen vaiheet esihistorialliselta ajalta nykypäiviin. Alueen erityinen kiinnostavuus nousee sen luonteesta Venä-

jän ja ruotsalaisen/suomalaisen valtapiirin rajamaana, jonka ominaislaatuun ovat vaikuttaneet niin rankat sotakaudet kuin pitkät jakot osana Venäjää.

Teossarjan viides osa käsittelee ajanjaksoa, jolloin Vanha Suomi kytkettiin osaksi uutta autonomista suuriruhtinaskuntaa. Autonomian aika oli myös nousevan nationalismin aikaa, jolla on ollut voimakas vaikutus näkemykseen Kaakkois-Suomen oloista ja olemuksesta. Kuten teossarjan päätoimittaja Yrjö Kaukiainen toteaa, Viipurin läänin kuvaamiseen on kohdistunut voimakkaita ennakkoluuloja, jotka liittyivät niin lahjoitusmaakysymykseen kuin alueen luonteeseen ”itäisen vaikutuksen” alaisena rajamaana. Läntisen Suomen näkökulmasta Vanhan Suomen oloja luonnehti köyhyys, takapajuisuus ja ”vieraan kansallisuuden” kielteinen vaikutus.

Juuri alueen rajamaaluonne tekee Viipurin läänistä kuitenkin tavattoman kiintoisan tutkimuskohteen. Rajamaaluonteiden todellinen merkitys alueen taloudelle, sosiaaliselle ja kulttuuriselle kehitykselle on Viipurin läänin historian V:n osan ydinkysymys, jota korkeatasoinen tutkijaryhmä selvittää. Tulokset ovat vaikuttavia.

Teos jakaantuu kolmeen pääosaan. Hallinto, oikeus ja kirkot -osiossa Yrjö Kaukiainen, Anu Koskivirta, Olli Matikainen ja Tapio Hämynen analysoivat Vanhan Suomen ”jälleenyhdistämisen” seuruuksia eli sitä tapaa, jolla ruotsalais-venäläisen hallinnon ja oikeuden ”suomalaistaminen” toteutettiin. Aluetta luonnehti ”suomalaisuuden, saksalaisuuden ja venäläisyyden sekoitus”, joka oudoksutti uusia vallanpitäjiä Helsingissä. Oudoksunta oli molemminpuolista, sillä myös Vanhan Suomen valtarenkenteisiin tottuneet uudet suomalaiset kokivat uuden vallan oudoksi ja vieraaksikin. Vanhan Suomen väestölle tyrkytetty ruotsinkielinen hallintokulttuuri tuotti vaikeuksia,

jotka näkyivät niin keskushallinnon, oikeudenkäytön kuin paikallishallinnonkin tasoilla. Yrjö Kaukiainen siteeraama kauppaneuvos Christian Bruunin luonnehdinta läntisen Suomen sivistyneistöstä – ”andra sidans hundar” – kertoo suomalaistamisen mentaalista vaikeuksista. Pietari oli lähellä, Helsinki kaukana.

Juuri Pietarin läheisyys oli se tekijä, joka voimakkaimmin vaikutti Viipurin läänin omintakeisuuteen. Kuten Anu Koskivirta upeassa analyysissään alueen oikeusolojen kehityksestä osoittaa, sekä rikollisuuden luonne (muun muassa salakuljetuksen ja irtolaisuuden korkea osuus) että oikeuskäytäntöjen venäläinen perinne muokkasivat alueen oikeusjärjestelmää. Yhdenmukaistuminen läntisen Suomen oikeuskäytäntöihin ei todellakaan ollut mikään Nevski prospekt. Vastaavasti kirkollisissa oloissa ortodoksisen väestön runsaus teki alueesta selkeästi läntisestä Suomesta poikkeavan.

Teoksen toisessa pääjaksossa, Väestö ja talous, Tapio Hämynen kantaa päävastuun. Hämynen analysoi alueen demografisten olojen kehityksen ja siihen vaikuttaneet tekijät. Tässäkin Pietarin vaikutus oli suuri, muuttoliike ja kulkutaudit vaikuttivat erityisen vahvasti. Etevästä perhehistorian tutkijana Hämynen analysoi tiiviisti myös niin sanottua suurperheilmiotä, niin sanottujen laajentumaperheiden runsautta ja siihen vaikuttaneita tekijöitä. Hämynen näyttää kallistuvan sille kannalle, että tilojen jakamisen rajoitukset vaikuttivat kotitalouksien kasvamiseen 1800-luvun alkupuolella, mutta hän ei myöskään torju tiettyä kulttuurista valintaa ilmiötä ylläpitäneenä tekijänä. Kun tilojen jakaminen yleistyi 1800-luvun jälkipuolella, myös kotitalouksien rakenteet alkoivat yksinkertaistua. Alueelle jäi kuitenkin laajentumaperheitä aina talvisotaan saakka.

Riikka Mylly ja Jaana Luttinen analysoivat maatalouden kehitystä niin lahjoitusmaakysymyksen osalta kuin elinkeinojen monipuolistumisen näkökulmasta. He osoittavat alueelle ominaisen pien- ja keskisuurten tilojen ylivoimaisuuden, jolla oli voimakas vaikutus myös alueen myöhempisiin poliittisiin ja sosiaalisiin oloihin. Jälleen nousee esiin Pietarin merkityksen keskeisyys: Viipurin läänin maaseutuväestölle Pietari avasi valtavasti mahdollisuuksia elinkeinorenkenteen monipuolistamiseen. Varsinkin Saimaan kanavan ja rautatieyhteyden avaamisen jälkeen kaikenlaisten tuotteiden menekki Pietariin moninkertaistui, polttopuut, kala, eläimet (etenkin hevoset), rakennusmateriaalit, parkki, lumput, marjat, sienet, vastat ja oikeastaan mikä vain löysivät markkinat suurkaupungista. Läntisestä näkökulmasta talonpoikien nähtiin syöllistyvän maatalouden laiminlyömiseen, mutta alueen omasta näkökulmasta kyseessä oli maatalouden valtavan nopea kaupallistuminen ja monipuolistuminen.

Charlotta Wolff kuvaa tiiviisti ja monipuolisesti alueen teollistumiskehityksen, jossa sekä viipurilaisella että pietarilaisella pääomalla oli keskeinen merkitys. On syytä huomata, että sekä Kymijoki-alueeseen että Vuoksen varrelle kehittyi koko maan mittakaavassa erittäin merkittävät teollisuuskeskittymät. Hamina jäi tässä kehityksessä Viipurin ja Kotkan puristuksiin. Wolff kuvaa ansiokkaasti erityisesti Viipurin talouselämän uudistumisen ja samalla Viipurin porvariston sisäisen rakenteen muutoksen. Sekä rautatie- että vesikuljetusten voimakkaan kehityksen merkitys alueen taloudelle avautuu havainnollisesti.

Yrjö Kaukiainen tekee jakson päätteeksi erittäin kiintoisan yhteenvetdon Viipurin läänin talouskehityksestä autonomian ajalla. Kaukiainen osoittaa vastaansano-

mattomasti kuinka alueen vauraus ja väestön elintaso nousivat. Kaukiaisien selkeä johtopäätös onkin, että "(N)äin ainoaksi todisteeksi Viipurin läänin yleisestä kurjuudesta jäivät 1800-luvun alun virkamiesten kertomukset, ja niiden päälle näyttää lankeavan varsin vahva epäilyksen varjo" (s. 298).

Kun väestö- ja talouskehityksen perusta on vahvasti valettu, keskittyvät teoksen kaksi seuraavaa pääjaksoa "päälysrakenteeseen", opinkäyntiin ja kulttuuriin sekä poliittiseen kehitykseen.

Kolmas jakso koostuu Pirkko Leino-Kaukiaisien kouluolojen kehitystä kuvaavasta artikkelista, Charlotta Wolffin kaupunkien kulttuuri- ja seuraelämää valaisevasta artikkelista sekä Anu Koskivirran ja Olli Matikaisen artikkeleista, joissa valottuu ennen muuta niin sanotun Itä-Suomen fennomanian kehitys ja ominaisluonne. Jaksossa painottuu erityisesti Viipurin, ja samalla Viipurilaisen osakunnan merkitys Itä-Suomen ylioppilaiden aatteellisena kotipesänä. Artikkelit ovat vakuuttavia analyyseja niistä tekijöistä, jotka muokkasivat Viipurin läänin henkisen kehityksen ominaislaatua ja kansallisen ajattelun kehityksen erityislaatuisuutta verrattuna läntisen Suomen konservatiiviseen agraarifennomaniaan. Henkisen elämän kehityksen sosiaalinen eetos, joka näkyi konkreettisesti erityisesti Viipurin omaleimaisessa järjestökehityksessä, löi leimansa tavalla, joka poikkesi läntisestä Suomesta. Anu Koskivirran hieno artikkeli analysoi myös karelianistisen kansallisromantiikan läpimurron ja karjalaisen elämän realiteettien välistä ristiriitaa ansiokkaasti. Tässä ristiaallokossa havainnollistui, jälleen kerran, itäisen ja läntisen vaikutuksen aikalaisia hämmäntänyttä sisäkkäisyys ja ongelmallisuus.

Olli Matikaisen artikkeli Viipurin läänin sanomalehdistön kehityksestä johdattaa oivallisesti teoksen viimeiseen osioon, Politisoitua yh-

teiskunta, jossa päävastuun kantavat Pirkko Leino-Kaukiainen, Jukka Partanen ja Risto Marjomaa. Artikkelit havainnollistavat Viipurin läänin alueen nousemisen Venäjän nationalistien silmätikuksi. Alueen vahva venäläisasutus Kannaksella loi pohjan Venäjän oppositiovoimien ja vallankumouksellisten toiminnalle alueella. Myös alueen radikaalit suomalaisnationalistit (aktivistit) ja työväenliike kehittyivät läheisessä yhteydessä Venäjän vastaavien virtausten toimijoihin. Jälleen kerran Pietarin läheisyys muokkasi alueen toimijoiden toimintatapoja ja näkökantoja. On syytä muistaa, että Viipuri oli vahva sotilaskeskus, jonka merkitys Venäjän näkökulmasta lisääntyi sitä mukaa kun Saksan sotilaallinen uhka Itämeren alueella kasvoi. Vaatimukset alueen kytkemisestä tiukemmin osaksi Venäjää kasvoivat uhkaaviksi. Maailmansodan alkaminen vuonna 1914 johti oikeastaan hieman yllättäen Viipurin läänin itäisen puolen Venäjään liittämissä lykkääntymiseen, Venäjän vallankumous ja Suomen itsenäistyminen antoi alueelle runsaan 20 vuoden jatkoajan, jonka päättymisestä päätti Josef Stalin. Pietarista tuli Viipurin läänin kohtalo, eikä siinä suhteessa mikään ole muuttanut.

Viipurin läänin historian V osa, kuten koko teossarja, on valtavan inspiroiva niin näkökulmiensa ja aiheidensa runsauden kuin artikkeleiden korkean tutkimuksellisen tason ansiosta. Voi sanoa, että Yrjö Kaukiainen valiojoukkoineen on palauttanut Viipurin läänin osaksi yhteistä historiaamme. Samalla he ovat konkreettisesti osoittaneet sen, mitä kaikkea alueelle ja sen väestölle voi merkitä rajamaan luonne ja sillä asuminen, hyvässä ja pahassa.

Teossarjaa luonnehtii myös korkea toimituksellinen taso, upea ja taitavasti käytetty kuvitus ja luki- ja ystävällinen taitto. Koska joku moitteiden sanakin on sanottava,

paheksuttakoon nyt sitä, että kansiaukeaman kuntajakokartassa Rautjärvi on lipsahtanut Kautjärveksi.

FT, PROFESSORI PANU PULMA
HELSINGIN YLIOPISTO

Uusia avauksia noitavainojen historiankirjoitukseen

Marko Nenonen & Raisa Maria Toivo (toim.): Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm. Brill 2014. X + 220 s. ISBN 978-90-04-25790-0.

Kahdeksan esseen kokoelma on saanut alkunsa tutkimushankkeesta, joka on kiinteimmin yhteydessä Tampereen yliopistoon. Hankkeen tavoitteena on ollut tuottaa ajantasainen esitys joistakin noitavainojen historiankirjoituksessa tapahtuneista keskeisistä kehityskuluista sekä kehittää uusia lähestymistapoja ainakin joihinkin kentän alueisiin. Kolme kirjan esseistä keskittyy tutkimuksessa käytettyihin lähestymistapoihin ja tehtyihin tulkintoihin, neljä on omistettu alueellisiin erikoispiirteisiin liittyville kysymyksille (Suomi, Venäjä, Norjan saamelaisalueet, Pyreneiden niemimaa), ja viimeinen essee käsittelee noitauskon merkitystä globalisoituneessa nykymaailmassa.

Kirjan nimi sekä johdantoluvun otsikko ja perusteesi olettavat, että on olemassa tietty paradigma, jonka kirjan toimittajat näyttävät tunnistavan viime vuosikymmenten uudesta noituuden historiankirjoituksesta, jota ovat julkaisseet esimerkiksi Robert Mandrou (1967), Hugu Trevor-Roper (1967), Alan Macfarlane (1970), Keith Thomas (1971), Norman Cohn (1975),

Richard Kieckhefer (1976), William E. Monter (1971) ja Eric H. C. Miedelfort (1972). Näiden kirjoittajien sen paremmin kuin heidän jälkiään ja inspiraatioitaan seuranneidenkaan teksteissä ei kuitenkaan ole mitään, mitä voitaisiin pitää noitavainojen historiantutkimuksen yksilöllivänä ja eksklusiivisena paradigmana.

Kun sanotaan, että reuna-alueet ovat yleisesti ottaen olleet vähäisen mielenkiinnon kohteena, seuraa kysymys, miten reuna-alueet tulisi määritellä ja kuka olisi parhaiten sijoittunut niiden tutkimisen kannalta. Varmastikin suomalaiselle Antero Heikkiselle on annettava tunnustusta hänen jo vuonna 1969 julkaistusta työstään, joka englanninkielisen käännöksen puuttuessa jäi valitettavasti laajasti huomiotta. On totta, että eurooppalainen tutkimus on ollut vahvasti taipuvaista keskittymään suuria ihmisjoukkoja koskeneisiin vainoihin ja niiden taustalla olevaan demonologiseen teoriaan. Kaiken kaikkiaan kritiikissä ei kuitenkaan arvosteta näiden tutkimusten tulosta eikä sitä, mikä merkitys oli 1970-luvulla kehitetyllä noitavainojen sosiaalisella ja henkisellä historialla, joka asetti vastustamaan niin kirkkokuntien välisen polemiikin pitkää perintettä, ei-maallista mutta silti hyvin dominoivaa oikeudenkäytön historiaa kuin folkloristiikan tutkijoiden varsin erikoisia tutkimuksiakin. Oli hyvin loogista asettaa painopiste aluksi uuden ajan alun Keski-Euroopan massavainoihin, jotka olivat uusi ilmiö, sekä niihin liittyviin aikalaiskeskusteluihin.

Marko Nenosen esseen otsikko, joka viittaa noitavainojen kyseenalaiseen historiaan (*The dubious history of the witch-hunts*, s. 17–39) on siis itse varsin kyseenalainen, erityisesti Nenosen avauslauseen valossa. Nenonen väittää, että viime vuosisadalla julkaistu noituuden historiantutkimus on keskittynyt selittämään ilmiötä,

jota ei ollut milloinkaan olemassa. Myös tässä Nenonen pyrkii näyttämään yksinkertaisen paradigman olemassaolon viittaamalla Keith Thomasin tutkimukseen köyhyyden relevanssista noituussyytösten selittäjänä ja Alain MacFarlanen ja Wolfgang Behringerin tutkimukseen syytettyjen mahdollisesta merkityksestä syntipukkeina. Kukaan näistä tutkijoista ei kuitenkaan koskaan pyrkinyt yleistämään tulkintojaan, ja vuosikymmeniä jatkuneen saksalaisen, ranskalaisen, sveitsiläisen ja englantilaisen alueellisesti suuntautuneen noituustutkimuksen jälkeen ala kärsii ennemminkin yleistysten puutteesta kuin yhden hallitsevan paradigman olemassaolosta.

Kuvalähteet tarjoavat paljon paremman tilaisuuden laajojen johtopäätösten tekemiseen, mutta niiden myötä esiin nousee kysymys siitä, antavatko ne meille muuta tietoa kuin sen, mitä niiden tekijät halusivat antaa. Charles Zika pohtii kysymystä kuvien ja noituustutkimuksen suhdetta käsittelevässä esseessään (s. 41–86). Tässä asiassa Zikan lähestymistapa, joka pyrkii ymmärtämään noituuskuvia kulttuurisen viestinnän ja merkityksen näkökulmasta, noudattaa luovan saksalaisen oikeushistorioitsijan Wolfgang Schildin ajatuksia. Schild toi esiin kysymyksen siitä, miten nämä kuvat palvelivat noituuden teorian ja propagandan uskottavuuden lisäämistä noituutta vastaan käydyssä taistelussa. Kyseessä oli ensimmäinen tutkimus, joka keskittyi noituutta esittävien kuvien tekstuaalisiin, sosiaalisiin, oikeudellisiin, poliittisiin ja kulttuurisiin funktioihin (s. 74, 76).

Noituus on usein liitetty ensisijaisesti naispuolisiin uhreihin, joten Raisa Maria Toivon essee sukupuolen roolista noituuden historiantutkimuksessa (*Gender, Sex and Cultures of Trouble in Witchcraft Studies: European Historiography with Special Reference to Finland*, s. 87–108) lähestyy yhtä alan ydin-

kysymyksistä. Jo jonkin aikaa on tiedetty, että tietyt maat ja alueet (esimerkiksi Englanti, Normandia ja Islanti) eivät sovi lainkaan naisuhriparadigmaan. Myös joissakin Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan osissa miesten osuus uhreista nousi 30 prosenttiin, mikä vie pohjan yrityksiltä tehdä selkeän feministisiä tulkintoja. Toivon suomalaisia noitavainoja koskevat tulokset vahvistavat tämän. Osoittamalla, mitkä olivat miesten ja naisten sosiaaliset roolit aikakauden suomalaisessa maalaisyhteiskunnassa, Toivo pystyy lisäksi liittämään miesten suuren määrän syytettyjen joukossa siihen, että miehet olivat tekemisissä tietyn tyyppisen taikuuden ja tietynlaisen taloudellisen toiminnan kanssa. Kiinnostavaa on, että naisten osuus nousee välittömästi, kun oikeudenkäyntejä alettiin toteuttaa sappiteorian pohjalta (s. 93–95). Toivon loppuhuomautukset siitä, mitä sukupuoli voi ja mitä se ei voi kertoa meille oikeudenkäyntien syistä, ovat yhtä ansiokkaita kuin hänen sukupuoleen perustuvan dikotomian kritiikkinsä (s. 104–105).

Marianna G. Muravjevan (*Muravyeva*) teksti venäläisistä noitaioikeudenkäynneistä (*Russian witchcraft on trial: Historiography and methodology for studying Russian witches*, s. 109–140) tarjoaa lisätodisteita, jotka valaisevat sukupuolikysymystä osoittamalla samaan suuntaan kuin Toivon essee. Länsimainen demonologia ei onnistunut valtaamaan alaa yhteiskunnassa (s. 135), mikä johti varsin pakanallisiin käsityksiin noituudesta. Tämä suosi miesten suurempaa määrää noituuden alueella, mikä heijasti miesten todellista hallitsevaa asemaa yhteiskunnassa. (s. 125.) Kun tarkastellaan vainojen mittakaavaa Venäjällä, mikä on keski-eurooppalaisesta näkökulmasta selvästi varsin laiminlyöty tutkimusalue, kirjoittaja antaa uhrien lukumääräksi 583 vuosien

1622 ja 1785 välillä. Venäjän asukasluukuun verrattuna määrä on suhteellisen pieni (s. 117–121). On kuitenkin otettava huomioon, että lynkkausten määrää ei tunneta (s. 115). Jos näiden seikkojen taustalla on se, että länsimainen demonologia ei onnistunut valtaamaan alaa yhteiskunnassa (s. 135), sama ei välttämättä toteudu poliittisen takapajuisuuden ollessa kyseessä (s. 111). Viimeaikainen tutkimus Pyhässä saksalais-roomalaisessa keisarikunnassa käydyistä noita-oikeudenkäynneistä on osoittanut, että voimakas alueellinen fragmentoituminen mahdollisti pienenaateliston ajamat vainot, joissa puolustettiin aateliston oikeuksia, samaan aikaan kun poliittinen keskittyminen edisti ruhtinaiden mahdollisuuksia toimeenpanna Carolina-lakia, mikä hankaloitti noitasyytösten läpiviennin.

Vaikka teorialla noitavainoista keinona vahvistaa puhdasoppista, ylhäältä päin tulevaa akkulturaa-tiota ei ole suurta määrää kannattajia, tämä päämäärä oli laajalle levinnyt valtaapitävien ja oppineiden keskuudessa. Sitä toteutettiin ajoittain myös käytännössä, kuten Rune Blix Hagenin artikkeli norjasaamelaisesta shamanismista osoittaa (*Witchcraft and Ethnicity: A Critical Perspective on Sami Shamanism in Seventeenth-Century Northern Norway*, s. 141–166). Norjan, Ruotsin ja Venäjän pohjoisosissa elävän saamelaiskansan alistaminen poliittisen vallan alle oli tavoite, joka sai Tanskan ja Norjan kuninkaan Christian IV:n käynnistämään poliittisen kontrollin ja kulttuurisen sarron toimenpiteet. Kulttuurinen sorto kohdistui erityisesti saamelaisten keskuudessa laajalle levinneisiin rituaalitaikuiden ja shamanismin perinteisiin (s. 144–146).

Gunnar W. Knutsenin essee vainon aiheista Pyreneiden niemimaan noituuden historiankirjoituksessa (s. 167–190) muistuttaa keskitetystä inkvisitiosta muodos-

tuneen kuvan rajoituksista; noita-oikeudenkäyntien laillisista perusteista oli ollut epäilyksiä jo suhteellisen aikaisin. Tämä ei tarkoita, että olisi siirrytty maallisiin oikeudenkäynnteihin – pikemminkin päinvastoin. Toisaalta yhteiskunta oli hyvin tietoinen tästä erosta ja yritti saada epäilyksenalaiset ensin myöntämään syyllisyytensä valtakunnan inkvisitiotuomioistuimessa, ennen kuin heitä syytettiin paikallisessa maallisessa oikeusistuimessa.

Kokoelman viimeinen teksti, Ronald Huttonin essee nykyajan noitavainoista Afrikassa, Aasiassa ja Latinalaisessa Amerikassa (s. 191–211) kiinnittää lukijan huomion historiallisesti universaalin taikuuksija noituuskon nykyaikaisiin ilmentymiin. Hutton esittää, että nämä universaalit ilmiöt ovat edelleen ainakin jossain määrin toiminnassa jopa länsimaisissa yhteiskunnissa ja että eurooppalaisten noituuskäsitysten levittyä siirtomaavallan myötä maailmanlaajuisiksi noitien pelko voi nousta jälleen esiin jopa nykyaikaisessa yhteiskunnassa. Akateemisen tutkimuksen ei siis pidä tarkastella noitauskoa ja vainoja pelkkänä historiallisena hölynpölynä vaan edelleen elinvoimaisena inhimillisenä tapana reagoida yhteiskunnallisiin kriiseihin.

DR. WALTER RUMMEL
LANDESARCHIV SPEYER, SAKSA

Arkista metsää etsimässä

Heikki Roiko-Jokela (toim.): Ihminen ja metsä. Kohtaamisia arjen historiassa 1–2. Met-säkustannus Oy 2012. 1. osa 372 s. ja 2. osa 388 s. ISBN 978-952-6612-00-3.

Ihminen ja metsä: Kohtaamisia arjen historiassa on ulkoisesti ko-

mea, yhteen pahvikoteloon pakattu, kaksiniteinen ja kolmen historian tutkijan kirjoittama tulkinta metsästä suomalaisten arjessa. Kirjan toimittaja on dosentti Heikki Roiko-Jokela, joka on laatinut teokseen esipuheen, eräänlaisen lukuohjeen ja samalla selityksen kirjoittajien tekemistä valinnoista. Kirja pyrkii olemaan kokonaisvaltainen yleisesitys metsänkäytön jokapäiväisestä historiasta keskiajalta nykypäivään. Näkökulma on kansallinen, joten kirjassa kerrotaan nimenomaan suomalaisten ja metsän puolen tuhatta vuotta katavasta historiasta.

Suomalaista metsää on tätä ennen tutkittu muun muassa teollisuuden, talouden, ympäristön, hallinnon ja politiikan näkökulmista. Metsätyö, -työläiset ja -koneet ovat saaneet omat historiansa. Metsätutkimuksesta ja -opetuksesta on kirjoitettu useita yleisesityksiä. Metsää on kuvattu kirjallisuudessa ja kuvataiteissa. Tämän kirjan tarkoitus on täyttää metsähistoriaan jäänyttä arjen historian aukkoa. Kirjassa lähestytään myös suomalaista metsäsuhdetta ja sitä, kuinka metsä ensin mahdollisti suomalaisten elämän ja sitten raivoitti sen.

Kirja jakaantuu kolmeen ajalliseen ja sisällöltään erilaiseen osaan. Niitä sitovat ja täydentävät Roiko-Jokelan laatimat eripituiset, metsän käytön historiaa valottavat tekstilaatikat. Ensimmäisestä osasta ja niteestä vastaa Jaana Luttinen, joka on kirjoittanut osuuden ”Metsän hahmottaminen ja halltuunotto (1500–1850)”. Toiseen niteeseen on painettu Erkki Laitisen kirjoitus ”Luontoistaloudesta kaupalliseen metsätalouteen (1850–1950)” ja Janne Haikarin tulkinta ”Metsän muuttuva merkitys (1950–2000)”. Kirjoittajien tyylit poikkeavat hieman toisistaan. Jaana Luttinen kirjoittaa lähinnä kulttuurihistoriaa. Hän käyttää lähteenään muistelmia, päiväkirjoja ja kirjallisuutta. Erkki Laitisen vuosien

1850–1950 kehityskulkuja koskeva osuus on puolestaan talous- ja sosiaalishistoriaa. Mukana on myös kansatieteellistä otetta ja väliin tarkkaa paikallisyhteisökuvausta. Monipuolisena ja varmana kirjoittajana tunnettu Laitinen kirjoittaa tällä kertaa teollisen metsätalouden läpimurrosta. Toisen niteen toinen osa poikkeaa tyyllisesti edellisistä, sillä Janne Haikari pyrkii metsäsuhteen muutoksessa laajempaan koko suomalaista yhteiskuntaa koskevaan analyysiin. Mukaan tulevat aiempia lukuja vahvemmin sosiaalitaloudelliset ja yhteiskunnalliset näkökulmat. Haikari tarkastelee metsän arkisuutta myös vapaa-ajan kautta. Hän käsittelee luontomatkoja, metsiä elinympäristönä ja metsänkäytön ristiriitoja.

Kaikki kirjoittajat ovat Jyväskylän yliopiston historian laitoksen kasvatteja. Kirjapaketti onkin osa Jyväskylän yliopiston ja Suomen Metsähistorian Seuran ja Metsämiesten Säätiön pitkäaikaista yhteistyötä, jonka seurauksena on syntynyt jo aiemmin monia näyttäviä julkaisuja. Rahassa ei ole tämänkään teoksen painatuksessa säästelyä. Kirjan monet taulukot, hakemistot ja lähdeluettelot on laadittu hyvin, taitto on ilmeistä ja painojälki kaikkineen laadukasta. Kuvia on haettu monipuolisesti eri museoista ja arkistoista. Mukana on valokuvien lisäksi maalauksia, karttoja, lehtileikkeitä ja esimerkiksi kirjojen kansia. Värikuvia on useita. Mustavalkoiset kuvat on sävytetty ruskeiksi, jolloin kirjaan on saatu tarkoituksellisen vanhahkava sävy. Kuvia olisi voinut kuitenkin olla enemmän etenkin, kun tiedetään Suomen museoiden metsäaiheisten kuvien suuri lukumäärä. Ensimmäisessä niteessä on käytetty runsaasti Pehr Kalmin ajan graduaaliväitöskirjojen tekstiansia. Tätä valintaa ei voi pitää onnistuneena: yhden tai kaksi kansikuvaa vielä katsoo, mutta loput ovat auttamatta tyliä. Saman in-

formaatioarvon olisi saanut lähdeluettelosta tai laatimalla väitöskirjoista oman taulukkonsa.

Kirjoittajat ovat historian tutkijoita ja historiallinen lähestymistapa on tuonut mukanaan eräänlaisen sisäänkirjoitetun modernisaation kehityskertomuksen, jossa metsänkäyttö ja arkinen metsäsuhte ikään kuin jalostuisivat lähestyttäessä nykyaikaa. Menneen ajan metsänkäyttöä arvioidaan nykyajasta käsin ja nykyajan painotuksiin. Kirjassa toistuu paikoin, jopa otsikkoja myöten, suomalainen metsämiespuhunta. Sen keskeisiä ilmaisuja ovat ”tuhlaileva metsän käyttö”, ”haaskaus”, ”kansallinen muisti”, ”meidän metsämme”, ”metsät ovat Suomen rikkaus” ja jonka kuvastoon kuuluvat mies ja saha tai kirves, mies ja hevonen tai mies ja uittokeksi. Metsä on tässä maailmassa ennen kaikkea hyödynnettävää puuta, kun sitä vastoin eliöstö, eläimet ja kasvit – siis metsä kokonaisuutena – jää taustalle.

Koska toimintakentäksi on hahmoteltu Suomi ja toimijoiksi suomalaiset, metsiä tarkastellaan kansallisena luonnonvarana osana muuttuvaa suomalaista yhteiskuntaa. Kirjassa käydään systemaattisesti läpi (pohjoisen havu-) metsän haltuunotto metsästyksestä, kaskeamisen, tervan- ja sydenpolton kautta sahaukseen, laivanrakennukseen ja päädytään suurteollisuuteen. Omina lukuina käsitellään muun muassa potaskanpolttoa, porolaitumia, parkinkiskontaa, metsälaiduntamista, marjastusta ja sienestystä. Kirjassa käytetty jaksotus on ymmärrettävää, mutta kokonaisuudesta syntyy pakosta käsikirjamainen katsaus, kun jokainen metsänkäyttötapa saa oman pienen lunksa. Suomen luonnonmaantieteellisen laajuuden ja ilmastollisten erojen mukanaan tuomat kulttuuriset vaihtelut jäävät erittelemättä. Käsikirjamaisuus ei ole välttämättä teoksen heikkoutta, sillä lukija pääsee kir-

jan eri lukujen ja näitä lukuja tukevien hyvien kirjallisuusvalintojen vuoksi eri teemojen jäljille ja voi näin täydentää tietojaan. Sen sijaan kokonaiskuva eri aikakausien arkisesta metsänkäytöstä lukijan on hankala hahmottaa. Myös arkisten käyttötapojen keskinäiset suhteet jäävät havaitsematta. Metsän hahmottamista, metsään liittyvää tapakulttuuria ja uskomusmaailmaa ei onnistuta täysin sitomaan omiin aikoihinsa, vaan ne jäävät esimerkinomaisiksi. Kirjassa ei myöskään erotella järjestelmällisesti kulttuurisia eroja maan eri osien välillä, metsänkäytön erilaistumista ei korosteta, eikä myöskään luonnonmaantieteellisiä tai ympäristöllisiä eroja juuri käsitellä. Kirja on silti kiinnostava ja se avaa lukuisia jatkokysymyksiä: Muuttiko ihminen esimerkiksi eri aikoina ja eri käyttötarkoituksiaan varten metsää, jotta se tuottaisi parhaan hyödyn. Millainen olisi paras mahdollinen arkisen monikäytön metsä?

Kirjoittajat ovat lähestyneet metsää teemoittain. Vaihtoehtoisena tapana olisi voitu käyttää kuvauksia metsän käytöstä vuoden kuluessa eri puolilta Suomea: miten metsää käytettiin talvella, keväällä, kesällä ja syksyllä? Ehkä olisi voitu kokeilla metsäelämäkertoja, joissa metsä olisi kulkenut osana ihmisen elämäntahtia. Muutamin kohdin kirjassa on tällaiseen ratkaisuun pyritty, mitä on pidettävä ansiona. Syntynyt kokonaiskuva olisi saattanut olla toinen, jos kirjoittajiksi olisi valittu historian ammattilaisten rinnalle myös kulttuurintutkijoita. Näin näkökulma olisi osin rikastunut. Ehkä näin olisi käsitelty tarkemmin myös metsän tuottamaa aineetonta kulttuuriperintöä ja vaikka kysymystä, miksi metsä on Suomessa niin miehinen. Miten on muotoutunut se metsäkulttuuri, joka on jättänyt talousmetsän miehille. Mikä on ollut naisten metsä? Missä ovat metsän naiset? Ovatko he vain marjanpöijöitä ja sienestäjiä?

Kirjassa pyritään lähestymään tavallista ihmistä. Historiankirjoitus on kuitenkin sidoksissa lähteisiin. Ensimmäisen osan henkilöhakemistossa ei ole yhtään Korhosta, Virtasta tai Mäkistä. Suomen kymmenen yleisimmän sukunimen listalta löytyy yksi; hän on Koskinen, Yrjö-Sakari. Toiseen osaan, jossa henkilön nimiä mainitaan puolta vähemmän, hakemistoon ovat päässeet Mäkelä (kirjailija Matti Mäkelä), Laine (elokuvaohjaaja Edwin Laine) ja Heikkinen (professori Sakari Heikkinen). Kirjan nimeltä mainitut toimijat ovat pääasiassa säätyläisiä, virkamiehiä, taitelijoita ja oppineita, jotka ovat tuottaneet ne lähteet, joita kirjoittajat käyttävät, ja joihin he viittaavat.

Ihminen ja metsä -kirja on monipuolisuudessaan ja laajuudessaan eräänlainen metsähistorian vastaus laajoille ja moniosaisille Suomen talous-, kulttuuri, tieteen- ja maatalouden historioille. Lähtökohhta on ollut kunniakas, sillä kirja pyrkii kokonaiskuvaan, asettamaan arkisen metsänkäytön osaksi suomalaisen metsätalouden suurta kertomusta.

FT, DOSENTTI ISMO BJÖRN
ITA-SUOMEN YLIOPISTO

Hallittu esitys Oulunkylän rakentumisen vaiheista

**Anja Kervanto Nevanlinna:
Oulunkylä – Äggelby. Vanhan
huvilakaupungin aikakerros-
tumat. Oulunkylä-Seura 2014.
239 s. ISBN 978-952-93-3722-4.**

Kaupunkihistoria jatkaa nousuaan paikallishistorian kentässä, ja kaupunkilaiset kiinnostuvat omasta

historiastaan sitä enemmän mitä kaupungeille kertyy ikää. Oulunkylän vaiheista julkaistu teos on syntynyt alueen asukkaiden halusta syventää oman kotiseutunsa tuntemusta. Tutkimuksen käynnistäjänä on toiminut Oulunkylä-Seura, ja hanketta on voitu edistää hyvien resurssien turvin. Tekijäksi valittiin ammattitutkija Anja Kervanto Nevanlinna, jolle Koneen Säätiö soi työtä varten yli kaksivuotisen apurahan. Tuloksena on tasapainoinen teos, joka kuvaa johdonmukaisesti Oulunkylän vaiheita 1800-luvun lopulta 2010-luvulle.

Teoksessa on hyvä johdanto. Se määrittelee käsillä olevan tutkimuksen tarkoituksen selkeästi ja esittelee kaupunginosaa koskevaa aiempaa tutkimusta ja kirjallisuutta. Painopisteeksi on määritelty Oulunkylän rakentamisen ja kaavoittamisen historia, koska sen näkökulmasta kaupunginosaa ei ole aiemmin laajemmin tarkasteltu.

Toisaalta rakennetun ympäristön kehitystä hahmottaessaan teos toimii luontevasti historiaa kokoavana yleisesityksenä, jonka tarjoamaa taustaa vasten esimerkiksi erilaiset muistelmateokset, koetun ja muistetun kaupunkielämän dokumentit avautuvat entistä paremmin.

Tutkimuksen rakenne on kronologisuudessaan jämmäkkä ja otsikot ovat teräviä. Sisällysluettelosta hahmottuu historian suuri linja. Valveutunut lukija löytää otsikoiden kautta hyvin eri aikakausiin ja niiden erityiskysymyksiin. Oulunkylän kehitys maalaiskylästä kaupunginosaksi alkoi junaradan rakentamisesta. Helsingin ja Hämeenlinnan välisen radan varteen nousi ensin pysäkki tavaraliikenteelle vuonna 1873, ja seuraavalla vuosikymmenellä alkoi matkustajaliikenne. Vuonna 1887 Helsingin pitäjään kuuluneeseen Oulunkylään pääsi Helsingin kaupungin päärautatieasemalta junalla seitsemässätoista minuutissa. Radan varressa Oulunkylästä kehittyi kaupungin-

osa tyyppillistä aluekehityksellistä kaavaa mukailleen.

Ensi vaiheessa alueelle levisi huviloita, seurahuone ja kylpylä. Säätyläiset, porvarit, upseerit ja virkamiehet saivat 1900-luvun alussa kiihtyvällä tahdilla naapureikseen työväestöä, kun pääkaupunkiin työn toivossa muuttaneet suomalaiset etsivät edullisia tontteja ja vapaampia rakennusoloja Helsingin kaupungin rajojen ulkopuolelta. Pasilan ja Haagan ohessa Oulunkylästä kehittyi Helsingin pitäjän ensimmäinen taajaväkinen yhdyskunta vuonna 1907. Väkiluku jatkoi kasvuaan, ja Oulunkylä itsenäistyi omaksi kunnakseen vuonna 1921. Vuoden 1946 alusta alkaen se liitettiin osaksi Helsinkiä.

Teksti on luontevaa, eikä sisällyksessä juuri eksytä harhapoluille. Alueen asukkailla saattaa luonnollisesti olla omat tulkintansa kotiseutunsa kehityksestä, mutta Kervanto Nevanlinnan huolellinen lähde työ antaa joka tapauksessa selkeät perusteet tulkinnoille. Hän pystyy monessa kohdin tukeutumaan aiempaan Oulunkylää ja Helsinkiä koskevaan kaupunkihistorialliseen tutkimukseen, mutta toisaalta hänen on täytynyt käydä läpi myös runsaasti kaupunkisuunnittelun aineistoa, karttoja ja valokuvia.

Ainoa kohta, jossa teoksen argumentaatio jää ohueksi, on Oulunkylän ”eurooppalaisuus”. Kervanto Nevanlinna korosta kaupunginosan historiallisen kehityksen eurooppalaista kontekstia johdantoluvussa ja päätännässä, mutta kytkös jää lopulta jossain määrin ilmaan. Kaupunginosan asteittainen kasvuprosessi noudattaa toki yleismaailmallista kaavaa, ja sen asujaimistoon on jo varhain lukeutunut edustajia monista kansallisuuksista, mutta vakuuttelut kaupunginosan historian eurooppalaisuudesta tuntuvat lähinnä idealistisilta iskulauseilta, joilla rakennetaan ”suomalaisuuteen” nähdessä vastakohtaista identiteettiä. Tee-

man korostus selittyy osaksi kirjoittajan aiemmillä tutkimuksilla, joissa samaa aihetta käsitellään mielekkäämmässä yhteyksissä ja painavammilla lähteillä. Kokonaisuutta silmällä pitäen aihe ei kuitenkaan korostu liiaksi.

Teos on visuaalisesti hillitty, mutta tyylikäs. Se on taitettu hyvin, ja runsas kuvitus palvelee teoksen tavoitteita.

FT JANNE HAIKARI
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Edistysuskon historiaa amerikkalaisittain

Henna-Riikka Pennanen: Material, Mental, and Moral Progress. American conceptions of Civilization in Late 19th Century Studies on "things Chinese and Japanese". Jyväskylä Studies in Humanities 241. Jyväskylän yliopisto 2015. 432 s. ISBN 978-951-39-6032-2.

Kun nykyään puhumme kulttuurisista kohtaamisista, sata vuotta sitten eurooppalaiset ja amerikkalaiset tarkkailivat maailmalla liikkessaan sivilisaatioiden edistyneisyyttä. Rotu, naisen asema, rikollisten kohtelu, mikä milloinkin sopi mittariksi, jolla useimmiten saavutettiin yksituumainen tulos: "länsimäinen sivilisaatio" oli ylivertainen – ja muut seurasivat perässä, jos vain ymmärtäisivät asettua jonoon.

Tutkijat ovat lähestyneet 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuolen sivilisaatiokäsityksiä ja kulttuurista vuorovaikutusta monenlaisin aineistoin ja monenlaisista teoreettisista lähtökohdista. Matkakirjallisuuden tutkimus on ollut

pitkään suosittua, samoin kolonialististen yhteisöjen ja käytäntöjen tutkimus. Henna-Riikka Pennasen väitöskirjan tarkoituksena on ollut selvittää, mitä sivilisaatio ja sivistys/sivistyneisyys (*civilization, being civilized*) merkitsivät amerikkalaisille 1800-luvun jälkipuoliskolla. Kirjasta joukosta Kiinaa ja Japania kuvanneita amerikkalaisia tekijä on valinnut kuusi henkilöä ja tutkinut heidän kirjoituksiaan kielen, sanavalintojen, ilmausten ja taustalla vaikuttavien kontekstien avulla. Pennasen tutkimus onkin sekä kulttuurisen vuorovaikutuksen historiaa että aate- ja käsitehistoriaa. Näistä traditioista nousevat myös tutkimuksen lähtökohdat ja teoreettiset työkalut. Sivilisaation käsite on määritelty Reinhart Koselleckia mukaillen avainkäsitteeksi, ja lisäksi on identifioitu joukko vastakäsitteitä, joiden avulla aineistoa on analysoitu johdonmukaisesti.

Tutkimusongelmat ovat haastavia ja hyvin problematisoituja. Amerikkalaisten sivilisaatiokäsitysten tutkiminen on keskeistä, koska juuri Yhdysvaltojen merkitys Itä-Aasiassa kasvoi 1800-luvun lopulta alkaen. Tavoitteena ei kuitenkaan ole ollut tutkia kirjoittajien representaatioita sinänsä vaan keskustella teksteissä avautuvista sivilisaatiokäsityksistä. Niiden tutkiminen onnistuu parhaiten selvittämällä, mitä amerikkalaiset näkivät, kun katsoivat kulttuurisesta peilistä 'toisia'.

Johdannossa Pennanen käy ansiokkaan keskustelun tekijöistä (kansallisuus, etnisyys ja etnosentrismi, aiempi tietämys ja orientalismi), jotka vaikuttivat tutkittujen asiantuntijoiden teksteihin ja näkemyksiin, sekä siitä, mitä he niiden valossa edustivat. Tutkitut kirjoittajat pyrkivät tuottamaan tietoa tiedon vuoksi ja nousemaan sen avulla Kiinan ja Japanin asiantuntijoiksi. Siten he edustivat ennen muuta itseään, ja samalla amerikkalaisten näkemyksiä –

vaikka emme pääsekään käiksi heidän teostensa vaikuttavuuteen. Enää ei ole mahdollista tutkia niiden vastaanottoa ja voimaa muokata amerikkalaisten mielipiteitä ja kuvaa Kiinasta ja Japanista. Sen sijaan voi tutkia niistä rakentunutta diskurssia – sana, jota Pennanen tutkimuksessaan tosin välttää.

Sen sijaan Henna-Riikka Pennanen ankkuroi tutkimuksensa vaakuuttavasti käsitteelliseen analyysiin. Hän nojautuu erityisesti João Feres Júniorin typologiaan vasta-käsitteistä (*counter concepts*), kun tarkastellaan "kulttuurisia toisia". Myös keskustelu kontekstualisoinnin merkityksestä ja kontekstuaalisista tasoista on huolellisesti toteutettu. Konteksti käsitetään problematisoitavaksi eikä taustoitettavaksi, jotta voidaan tutkia kunkin kirjoittajan julkaistujen tekstien suhdetta hänen intentioihinsa, elämäänsä, yhteiskuntaan, kulttuuriin, muihin teksteihin ja diskurssimuotoihin.

Ajallisesti tutkimus rajautuu Kiinan oopiumisodista 1840-luvulta 1900-luvun alkuun, jolloin Kiinassa tapahtui boksarikapina ja Japani aloitti ekspansiivisen ulkopolitiikan. Työn vertaileva ote toimii hyvin. Kiinaa ja Japania kuvaavia tekstejä verrataan toisiinsa, ja toisaalta kaikkia tekstejä verrataan keskenään. Näkyviin piirtyy, miten antamalla tavalla amerikkalaiset vertasivat ei-valkoisia valtioita ja kansakuntia toisiinsa ja edelleen omaan länsimaiseen sivilisaatioonsa.

Tutkimuksessa on analysoitu yli 20 teosta ja useita artikkeleita. Kiinaa kuvanneet Samuel Williams, William Martin ja Arthur Smith sekä Japanista kirjoittaneet William Griffis, Percival Lowell ja Lafcadio Hearn on valittu sillä perusteella, että heidät tunnistettiin jo omana aikanaan näiden kulttuurien asiantuntijoiksi. Pennanen käsittelee perusteellisesti heidän julkaisujensa tendenssejä ja taustaoletuksia, kuten uskonnollisuutta (protestanttinen kristillisyys), suku-

puolta (kaikki miehiä) ja etnisyyttä (kaikki valkoisia).

Lähdemateriaalin valinnan osalta voi myös esittää kaksi kriittistä huomiota. Mainittujen kuuden asiantuntijan kirjoituksia luettiin ja siteerattiin aikanaan laajasti, ja he olivat kiistatta alan auktoriteetteja. Laajaa Kiinasta ja Japanista kirjoittaneiden amerikkalaisten joukkoa ja julkaisujen lajityyppäjä olisi kuitenkin voinut luonnehtia tarkemmin ja kertoa millaisesta poolista heidät on valittu. Sukupuolen näkökulmasta tutkittujen joukko puolestaan on vino, eikä naisten pois jättämiselle esitetty perustelu täysin vakuuta.

Pennanen analysoi aineistoa sekä määrällisesti että laadullisesti ja tekee huolellista työtä. Painopiste on sivilisaatioon yhdistettyjen käsitteiden ja ilmausten laadullisessa analyysissä, jota määrällinen ja semanttinen tarkastelu ohjaa ja perustelee. Myös vastakäsitteiden identifioiminen osana sivilisaatiokäsitysten hahmottamista toimii erinomaisesti: esimerkiksi kuvainpöytä vastaan todellinen uskonnollisuus (s. 208), ja kiinalaisten ja japanilaisten kuvaaminen lapsina ja lapsellisina vasta kohtana länsimaisille ja kypsille aikuisille (s. 306). Pennanen käy myös huolellista vuoropuhelua aiemman tutkimuksen kanssa ja osoittaa tuntevansa tutkimuksen hyvin.

Tutkimus vastaakin esitettyihin kysymyksiin tarkasti. Sivilisaation käsite merkitsi ensinnäkin makrotason ilmiötä eli alueellista kokonaisuutta, toiseksi mikro- eli yksilötason sivistyneisyyttä ja kolmanneksi dynaamista sivilisaatioprosessia, joka liittyi kiinteästi edistysuskoon. Vähimmälle huomiolle on jäänyt tutkimuksen ensimmäinen kysymys: mitä sivilisaatio tai sivistyneisyys merkitsi aikakauden amerikkalaisille? Kuuden kirjoittajan sivilisaatiokäsitykset olivat varsin yhteneväiset, mutta niitä olisi voinut peilata vahvemmin Yhdysval-

tojen tilanteeseen ja aatteelliseen ilmapiiriin.

Tutkimuksen kahdeksasta luvusta muodostuu yli 400-sivuinen teos. Rajaus on, kuten todettua, silti onnistunut ja käsittely sekä perusteellista että ansiokasta. Tutkimuksen käytettävyyttä olisi kuitenkin palvellut tiiviimpi esitystapa. Aineistoa on "vain" kuudelta kirjoittajalta ja kohteena olevat ilmiöt alkavat toistua ja saturoitua perusteellisessa käsittelyssä, erityisesti kolmessa viimeisessä luvussa (5–7), joissa valittuja tekstejä ruoditaan aina, kun sivilisaatiokäsitykset tulevat esiin. Niistä on samalla tullut hiukan kuvailevia. Lukija vakuuttuisi analyysin pitävyydestä ja tulkinnan perusteluista napakamallakin erittelyllä.

Huolellisuus ja tarkkuus ulottuvat myös ilmaisuun: englannin kieli ja tyyli ovat kirkasta ja sujuvaa ja tekstiä on nautinto lukea. Tuhdin teoksen punainen lanka – tutkimustehtävän ja valittujen teoreettisten lähtökohtien varassa eteneminen – kantaa työtä kauttaaltaan. Aasian suuret kansakunnat Kiina ja Japani nousivat amerikkalaisten asiantuntijoiden kynästä esiin monella tavalla edistyneinä, suorastaan korkeakulttuurisina, vaikka jäivätkin viime kädessä länsimaisen sivilisaation varjoon.

FT, DOSENTTI SEIJA JALAGIN
OULUN YLIOPISTO

Ansiokas teos Suomesta Ranskan ulkopolitiikassa

Louis Clerc: La Finlande et l'Europe du Nord dans la diplomatie française. Relations bilatérales et intérêt national dans les considérations finlandaises et nordiques des diplomates et militaires français 1917–1940. P.I.E. Peter Lang 2011. 381 s. ISBN 978-90-5201-750-1.

Louis Clercin väitöskirjaan pohjautuva teos Suomen ja Pohjois-Euroopan asemasta ranskalaisessa maailmansotien välisessä diplomatiassa on ajankohtainen, kun sata vuotta on vierähtänyt maailmansodan ja itsenäistymisen vaiheista. Vaikka suurvalta-Ranska on "perinteisesti" katsonut Pohjolaan Ruotsin ja Venäjän takia, sekin on totta, ettei Pohjoismaita, eikä etenäkään Suomea tunneta nyky-Ranskassa sivistyneimmälläkään tasolla. Ranskalainen kohtaa paljon useammin historian tutkimuksen pohjoismaisesta suhtautumisesta Ranskaan. Siksi tutkimus Suomesta ja pohjoisesta ulottuvuudesta ranskalaisin silmin ansaitsee jo pelkästään käänteisen näkökulmansa takia tulla huomioituksi. Sattumaa on, että ensimmäinen Suomeen liittyvä tutkimus P. Langin kansainvälisten kysymysten sarjassa on ranskalaisen tuoma kontribuutio.

Onko Suomesta sitten kiinnostuttu Ranskassa? Kyse on eri aikakausina esillä olleista geopolittisistä painotuksista, ei "ikuisesta" ranskalaisesta psykologiasta. Clerc tahtoo puhkaista myytin siitä, että Suomi on kaukainen maa, jolla ei ole ollut merkitystä Ranskan ulkopolitiikassa. Hänelle Suomen vaiheiden tarkastelu ranskalaisen moniaalle katsovan ulkopolitiikan nä-

kuulmasta 1900-luvun alusta vuoteen 1940 tarjoaa hedelmällisen tutkimuskohteen, joskin hän kokee olevansa tässä työssä harvialukuisessa joukossa. Hän kohdentaa hyväntahtoista kritiikkiään J.-B. Durosellen ja F. Bédaridan suuntaan, jotka eivät ”tähdentäneet” ymmärrystään katseen laventamisesta eivätkä ”pysähtyneet” tämänsuuntaisten oivallustensa kohdalla.

Clerc näkee Ranskan kiinnostuksessa ”Suomen-kysymyksen” kolme eri päävaihetta – aina vuosisadanvaihteen 1900 suomalaisen yksikön tuottamasta hämmennyksestä uuden valtion kanssa solmittavien suhteiden luonteeseen ja edelleen 1930-luvun lopun tilanteeseen. Kiinnostavaa on, että tutkimuksen mukaan ranskalaiset näyttävät usein muodostaneen näkemyksensä Suomesta suomalaisten itsensä antaman informaation perusteella.

Clerc nostaa esiin Ranskan ja yleensä Pohjois-Euroopan, ei siis ”Pohjoismaiden”, suhteet. Suomalaisen lukijan silmään tämä *Pohjoinen* näyttättyy kuitenkin hiukan liian määrittelemättömältä. Samoin olisi ollut kiinnostavaa syventyä Venäjä-kuvaan Ranskassa, sillä juuri Neuvostoliitto on tärkeässä asemassa ranskalaisessa päätöksenteossa. Koko periodin kehukseksi nousevat ne ajankohdat, jolloin antibolsevismi määritteli ranskalaista keskustelua: 1917–1920 ja 1939–1940.

Tihein lähdeviittauksin varustettu kronologinen tutkimus on tapahtumakeskeinen ja sillä on varsin perinteiseltä tuntuva jäsentely aikaan ennen suomalaista itsenäisyyttä, rauhan vuosikymmeniin ja sodan tuomaan kriisi aikaan. Esillä on silti ihmisten psykologisia motiiveja oivaltavasti huomioiva tutkimusote. Se tarjoaa klassisen ranskalaisen kerronnan, jossa pedantti rakkaus yksityiskohtia kohtaan yhdistyy laajan kaaren tavoitteluun. Erityisesti arkistotutkijana ansioit-

nut Clerc ottaa kiitettävästi esiin myös unohdettuja painettuja lähteitä. Kirjallisuuslistaa olisi voinut jatkaa, mutta sen rikkaus saa pohtimaan kokonaisia uusia tutkimusteemoja.

Kirjan toisessa luvussa Clerc syvenyy hetkeksi niihin representatioihin ja lähtökohtiin, joita Ranskan ja Suomen välillä liikkui tasavallan alkuvuosikymmeninä. Tässä piilee häiritsevä harha: usein unohdetaan, että toimijoilla ja jopa rakenteilla oli esihistoriansa. Ennen tutkittavan ajanjakson alkua luotiin se pohja, jolla 1910-, 1920- ja 1930-luvuilla samoiltiin keskinäisen ymmärryksen ja epäluulon metsissä. Tähän menneisyyteen olisi voinut lyhyesti viitata. Kun käsiteltävä ajanjakso alkaa täsmällisesti vuodesta 1900, jäävät johdannossa luvatut inhimillisen elämän tarkastelut lupauksiksi, joita ei täysin pidetä eikä tarkastelu muun kuin valtiollisen tason avulla täysin toteudu.

Clerc on muutenkin kunnianhimoinen yrityksessään yhdistää kolme erilaista ja erillisesti toimivaa tutkimustraditiota: ranskankielisen, suomalaisen ja englanninkielisen. Tutkimus on myös puheenvuoro pienten ja suurten valtioiden suhteesta, missä Clerc onnistuu hyvin. Toivoisin tälle teokselle ranskalaista menestystä, mikä edesauttaisi molempien maiden syvempää ymmärrystä. Toisaalta kirja olisi suomennettava. Ranskan kieli ei nimittäin, Werner Söderhjelmiläisen kulttuuripessimismin vallatessa mieleni, suoranaisesti tuo kirjan tärkeitä teemoja suomalaisten lukijoiden tietoisuuteen. Kaiken kaikkiaan Clercin tutkimus on tyyli- ja huolellinen ja älykäs esitys, joka ehdottomasti lunastaa paikkansa ei-nationalistisesti kirjoitettujen eurooppalaisten historian-tutkimusten yhä enenevässä joukossa.

FT KRISTINA RANKI
HELSINGIN YLIOPISTO

Neuvosto- sotavangit Suomessa

Mirkka Danielsbacka: Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostosotavangit ja Suomi 1941–1944. Helsingin yliopisto 2013. 329 s. ISBN 978-952-10-9352-4.

Mirkka Danielsbackan väitöskirja tutkii, mitkä seikat vaikuttivat neuvostosotavankien kohteluun ja kuolleisuuteen jatkosodan aikana. Erytishuomion kohteena on sodan alussa ilmennyt korkean kuolleisuuden vaihe. Sen syiksi paljastuvat muun muassa sotavankien käyttötyödyn korostus, epäinhimillistä viiholliskuva, kostomotii- viit sekä sotavankiorganisaation mahdollistama vastuun välttely. Kun korkea kuolleisuus kääntyi laskuun alkuvuonna 1942, taustalla vaikuttivat muun muassa vankien oloihin kohdistunut kansainvälinen huomio ja sodan kulku.

Danielsbackan teos yhdistää kaksi perustavaa tutkimuksen lähestymistapaa. Se on historiallinen tutkimus, joka nojaa tapahtumien tarkkaan kuvaukseen. Toisaalta teos ammentaa teoreettisen innoituksensa evoluutioteoreettisesta, sosiaalipsykologisesta viitekehuksesta. Tutkimus yhdistääkin kiintoisella ja onnistuneella tavalla idiografisen ja nomoteettisen tiedonintressin. Empiirinen aineisto herää eloon teoreettisen kehityksen kautta, kun rakenteellisten, poliittisten ja institutionaalisten ratkaisujen kohdalla relevantit välittävät vaikutusmekanismit saavat tulkinan evolutionaaristen alttiusklien kautta.

Parhaiten teoksen teoreettinen viitekehys toimii osassa, jossa tarkastellaan vankien maatilasijoittelun yhteyttä vankien kohteluun ja ravitsemukseen. Kyseessä on oikeastaan niin sanottu luonnollinen

koe (*natural experiment*), jota ei voisi toteuttaa normaalin koeasetelmana. Mitä tapahtuu, jos valtio erottaa avioparit toisistaan pakottamalla miehen pois kotoaan (rintamalla) ja tuo tilalle toisen, entuudestaan tuntemattoman miehen (maatilalle sijoitettu sotavanki)? Kuten Danielsbacka osoittaa, tilanne käynnistää samanaikaisesti useita ja eri suuntiin vaikuttavia sosiaalipsykologisia mekanismeja, esimerkiksi inhimillistämiseen ja toisaalta mustasukkaisuuden tunteeseen perustuvia reaktioita. Analyysi on vakuuttava, koska asetelma antaa tukea teoreettiselle viitekehykselle ei-tautologisella tavalla.

Danielsbackan tutkimus kytketty teoriakehyksensä kautta yhteiskunta- ja ihmistieteiden viimeaikaiseen kehitykseen, jota leimaa monitieteisyys ja tieteenalarajojen ylittäminen. Historiallisesti vaihtelevia selitystekijöitä tutkittaessa on tärkeää huomioida paitsi rationaalinen edun tavoittelu myös evolutionaaristen käyttäytymis-, kognitio- ja tunnealltiusien mahdollinen kausaalinen ja välittävä rooli. Kiinnostavaa on, että Danielsbacka liittyy psykohistoriaan evoluutio-psykologisen perspektiivin. Psykologia voi siis toimia nojaten erilaisiin psyyken vakauden jänneväleihin, kuten varhaisten elämäkokemusten luomaan vakauten tai evolutionaarisen, superpitkän keston vakauten. Viime aikoina nämä ilmiöt ovat nousseet esille, kun käyttäytymistaloustiede (*behavioral economics*) on antanut "salonkikelpoisen" tavan puhua ihmisen irrationalisuudesta. Toivottavasti Danielsbackan työ lisää historian metodologian ja teorian tutkijoiden kiinnostusta vakautta aiheuttavien tekijöiden luonteenseen¹.

Kevään 1942 korjausliike, sotavankiuolleisuuden kääntäminen laskuun, muistuttaa kontrollipoliittikan myöhempää kehitystä maassamme sodan jälkeen. Niinpä Danielsbacka osoittaa, että sotavankipoliittikkaan vaikuttivat muun muassa huoli maamme kansainvälisestä maineesta sekä humaani-suuteen liittyvä argumentaatio. Suljettuihin laitoksiin (vrt. vankileiri) näyttää liittyvän kielteisiä sosiaalipsykologisia mekanismeja, jos niitä verrataan yhdyskuntapalveluun (vrt. maatilasijoitus). Tätä kautta työllä on jopa ajankohtaisia käytännön implikaatioita perustutkimuksellisten ansioiden ohella. Myös nykykontrollin tutkimus voisi hyötyä institutionaalisten ratkaisujen ja moraalitunteiden välisen suhteen peilaamisesta siten kuin Danielsbacka tekee.

Kuten kaikissa tutkimuksissa myös tässä työssä on eräitä puutteita. Vaikka Danielsbacka viittaa retributiivisiin moraalitunteisiin ja muun muassa Axelrodin klassisiin peliteoreettisiin tutkimuksiin, kostomotiivin käsittely jää melko ohueksi. Metodologian kannalta käy selväksi: jos historiantutkijat jatkavat sotavankiaiheen käsitteilyä, jatkossa on syytä ottaa käyttöön kvantitatiiviset monimuuttujamenetelmät. Tällä historian saralla datatilanne näyttäisi mahdollistavan määrälliset analyysit, kuten Danielsbacka toteaa.

Kaiken kaikkiaan viihdyin erittäin hyvin Danielsbackan työn äärellä. Hän onnistuu yhdistämään kaksi aspektia: historiallinen tapahtumaketju on samanaikaisesti sekä poliittis-institutionaalisesti kehittyvää tapahtumahistoriaa että yksilötason psykologisten prosessien ehdollistamaa ja välittämää. Kokonaistulkinta on innovatiivinen. Ainakin sotavankien maatila-

logisia näkökulmia rikollisten sosiaaliin suhteisiin. Acta Poenologica 11. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus 2011, 99–119.

sijoituksia koskevasta osasta kannattaisi laatia englanninkielinen artikkeli, se kiinnostaisi varmasti sekä historiantutkijoita että sosiaali-tieteilijöitä kansainvälisesti.

VTT, TUTKIMUSJOHTAJA
JANNE KIVIVUORI
HELSINGIN YLIOPISTO

Rivitalo asumisen muutosten kuvaajana

Riitta Nikula: Suomalainen rivitalo. Työväenasunnosta keskiluokan unelmaksi. SKS 2013. 252 s. ISBN 978-952-222-568-9.

Taidehistorian emeritaprofessori Riitta Nikulan teos suomalaisen rivitalosuunnittelun, -rakentamisen ja -asumisen historiasta on ollut tekijälleen mittava urakka jo siksi, että tutkimus perustuu sekä lukuisiin arkistolähteisiin että Nikulan vuosia kestäneeseen kenttätööhön ja hänen itse kuvaamaansa valokuva-aineistoon. Nikulan urakkaa ei ole helpottanut se, että hän sitoo suomalaisten rivitalojen kehityksen vahvasti ja kunnianhimoisesti eurooppalaisen ja erityisesti pohjoismaisen asuntopolitiikan tavoitteisiin ja kehitykseen. Tämä taustoitto nostaakin työn rivitalosuunnittelun tarkastelusta kiinnostavaksi suunnitteluideologioiden kehystomusten valottajaksi.

Nikula asettaa tehtäväkseen tarkastella yhden rakennustyyppin kautta 60 vuoden mittaista ajanjaksoa Suomen asuntorakentamisessa ja asemakaavoituksessa. Niinpä hän ei keskity rakennustyyppin tyylillisen kehityksen kuvaamiseen, vaan tarkastelee enemmänkin kaavoituksen, rakennushank-

¹ <http://www.danielsbacka.com/>

1. Yritin osaltani stimuloida kiinnostusta poleemisessa esseessäni "Alamaailman pitkä kesto". Ks. Janne Kivivuori, *Rikollisten veljeys. Krimino-*

keiden käytännöllisten tavoitteiden sekä osittain myös käytettyjen teknisten ratkaisujen vaikutusta suunnitteluun ja lopputulokseen. Tämä näkökulma on virkistävä ja tuo tarkasteluun syvyyttä sekä kytee aiheen monipuolisesti eri tieteenalojen tutkimukseen. Monipuolisuus näkyy myös mittavana kotimaisena ja kansainvälisenä lähde- ja kirjallisuusaineistona; mukana on myös tuoreinta saksankielistä tutkimusta, jota arkkitehtuuritutkimuksessa hyödynnetään nykyisin harmittavan vähän. Eurooppalaisen taustan avaaminen tarkentaa näkökantoja tutkimuskohteeseen. Arkkitehtuuri ei Nikulan tutkimuksessa näyttäydä korkealentoisena taiteena vaan arkisena ajan ilmiönä, joka näkyy rakennetussa ympäristössä vuosikymmenten, osittain vuosisatojen ajan. Nikula on lukijaystävällisesti sisällyttänyt työhönsä myös paikannimi- ja henkilöhakemistot.

Suomalaisessa tutkimuksessa rivitalo rakennustyyppinä on jäänyt sivuun. Rivitalolla tarkoitetaan taloa, jossa on vähintään kolme vierekkäin rakennettua asuntoa, ja joihin jokaiseen on käynti maan tasalta. Se edustaa modernia kaupunkirakentamista, joka mahdollisti oman pihan pieneenkin asuntoon. Eurooppalaisittain tarkasteltuna rakennustyyppi on vanha, rivitaloja suunniteltiin alkujaan pääasiassa teollisuuden työväenasunnoiksi. Suomessa rivitalojen syntyyn kietoutuu 1900-luvun alkupuolen ajatus tarjota aiempaa parempaa asumista työväestölle – todellisuudessa teollisuus, sosiaaliviranomaiset ja arkkitehdit suunnittelivat enemmän rivitaloja kuin niitä rakennettiin. Maatalousvaltaisessa maassa omakotitalot vastasivat perinteeseen nojaavaan kysyntään. Kiinnostus talotyyppiin heräsi vasta 1930-luvulla, jolloin muun muassa *Arkkitehti*-lehden päätoimittaja ja suomalaista asunotosuunnittelua määrätietoisesti kehittänyt arkkitehti Hilding Ekelund

sekä monet muut keskeiset vaikuttajat nostivat rivitalot pohjoismaisten esimerkkien pohjalta vaihtoehdoksi ratkaista asuntopula maassamme. Rivitalot tarjosivat mahdollisuuden suunnitella minimiasuntoja, mutta niiden rakentaminen lähti nihkeästi liikkeelle ennen toista maailmansotaa.

Sotaa edeltänyt ja sitä seurannut rationalisointi ja standardisointi sekä tyypitalojen suunnittelu johtivat Suomen sodanjälkeisen asuntopulan ratkaisemiseen pääosin omakotitaloja rakentamalla, joskin rivitalo talotyyppinä oli saavuttamassa arkkitehtien keskuudessa hyväksynnän. Nikula kuvaa tutkimuksessaan tätä kehitystä. 1950-luvulle tultaessa arkkitehtien huomio kiinnittyi yhä enemmän pohjoismaisiin rivitaloratkaisuihin, ei ainoastaan niiden suunnitteluratkaisuihin vaan myös teknisiin uutuuksiin. Norjalaisen insinöörin Olav Selvaagin kehittämää taloudellista rakennustapaa sovellettiin jossain määrin meilläkin, vaikka arkkitehtipiireissä häntä pidettiin huomionhakuksena ”häirikkönä”, jonka ajatuksia *Arkkitehti*-lehti ei julkaissut. Tästä huolimatta ympäri Suomea nousi muutamia selvaakitaloja, jotka sittemmin on sisällytetty kaupunkien rakennushistoriallisesti arvokkaiden alueiden luetteloihin ja joista ainakin osan Nikula on tutkimuksessaan jäljittänyt. Myös suomalaiset elementtitekniikkaa hyväkseen käyttäneet yritykset kuten Puutalo Oy suunnittelivat omakotitalojen ohella rivitaloja. Rivitalot olivat näin vakiinnuttamassa paikkaansa osana asuntorakentamista.

Rivitalorakentaminen oli 1940- ja 1950-luvulla hallitsevassa asemassa paitsi teollisuuden myös voimallaitosten uusilla asuinalueilla. Rivitalo vakiintui omaksi osaksi hierarkiassa: johto asui omakotitaloissa, ylemmät toimihenkilöt rivitaloissa ja työläiset kerrostaloissa. Nämä alueet muodostavat kiinnostavan osan suomalaisessa ra-

kentamisessa ja arkkitehtuurin kehityksessä. Toki ne ovat aiemmissakin tutkimuksissa tulleet esille tunnetuimpien suomalaisarkkitehtien kuten Alvar Aallon tai Aarne Ervin töiden kuvauksissa, mutta Nikula kokoaa niistä merkittävimmät nyt yksien kansien väliin. Samoin hän tarkastelee vähemmälle huomiolle jääneitä opettajien rivitaloja, jotka nekin pohjaratkaisuisaan heijastelivat yhteiskunnan hierarkkisuuutta.

Rivitalot talotyyppinä nousivat suosioon 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla erityisesti esikaupunkien rakentamisessa, jonne ne sijoittuivat uudenaikaisissa asemakaavoissa hallitusti yhdessä kerrostalojen kanssa. Samoihin aikoihin monet pienet kaupungit saivat ensimmäiset varsinaiset rivitaloalueensa. Kaupunki-ihanteiden muutokset vieroittivat suunnittelun pian alkuperäisestä metsäkaupunki-ihanteesta, jonka myötä vapaamuotoiset rivitalo-alueet jäähmettyivät tiukan ruutukaavan sanelemaan verkkoon. Rivitalojen arkkitehtuuri puolestaan käsitti kaiken yläluokkaisen atriumtalon ja kanakoppi-maisena pidetyn sosiaalisen asuntotuotannon väliä. Rivitalojen innovatiivinen kehittäminen oli kuitenkin hiipunut ja rivitalot miellettiin yhä selvemmin ”köyhän miehen omakotitaloiksi”. Suomalainen rivitalo muuttui näin vaiheittain työnväenasunnosta keskiluokan standardikodiksi.

Nikula rikkoo työssään sen vahvan ennakkoluulon, että rivitalot olisivat tylsän sovinnaisia ja arkisen keskiluokkaisia. Hän ei laajassa teoksessaan tyydy käyttämään esimerkkeinä ainoastaan tunnetuimpien arkkitehtien töitä, mikä on arkkitehtuuritutkimuksessa verrattain tavanomaista, vaan nostaa esille kansallisessa tutkimuksessa vähemmän tarkasteltujen suunnittelijoiden kohteita. Näin hän tarjoaa tuleville tutkijoille uusia tutkimuspolkuja. Jatkotutkimuksia ajatellen Nikulan runsaat viittaukset

vähemmän tunnettuihin ja läpikäymättömiin arkistolähteisiin toivon mukaan nekin inspiroivat tutkijakollegoita tarttumaan uusiin tutkimusaiheisiin: suomalaisen rakentamisen tutkimus kun kaipaa kipeästi uusia näkökulmia erityisesti 1900-luvun osalta.

Nikula vyöryttää aineistoa väliillä lähes läkähdyttävään tahtiin viitaten rakennustekniikan kehitykseen, asuntopoliittikkaan, asema-kaavoitukseen ja kaupunkisuunnitteluun sekä menen yksittäisten suunnitelmien tai rakennuttamisprosessien yksityiskohtiin. Tällainen käsittelytapa on kuitenkin lähes välttämätön, jotta vähemmän tutkittu aihe saataisiin kytkettyä laajaan kontekstiin, sillä rakentaminen ei ole muusta yhteiskunnasta irrallinen ilmiö vaan sen kanssa vuorovaikutuksessa oleva prosessi.

Kirjan kuvitusta on ilahduttavaa katsoa. Nikulan valokuvissa näkyy rivitalojen moninaisuus ja viehäytys, mutta myös ajan muassa tuomat muutokset, joihin Nikula lempeällä kriitikkilään väliillä viittaakin. Sisäkuvia on niukasti, ehkä Nikula on kunnioittanut asukkaiden yksityisyyttä, mutta toisaalta sisustuksilla ei tämän tutkimuksen kannalta ole merkitystä ja lukuisat pohjapiirroksot avaavat lukijalle alkupeäiset pohjaratkaisut tavoitteineen. Koteihin ja niiden tarinaan päästään lähinnä Nikulan kenttätyömatkoillaan tapaamien asukkaiden haastattelujen kautta, jotka tuovat tieteelliseen tekstiin elämän ja asumisen makua.

Tutkimusjulkaisu on Nikulalle tyypilliseen tapaan lähdeosa suomalaisen arkkitehtuurin historiaan, jossa Nikula entistä vahvemmin yhdistää sekä tutkimuksen että havainnollisen, lähes kuvakirjamaisen otteen. Nikula on tuonut työhön mukaan omakohtaisuutta ja inhimillistä tarinaa, kuitenkin osaavan tutkimuksellisen otteensa säilyttäen. Tällainen näkökulma sopii emeritalle; nuorempi tutkija – puisevaa tutkimustraditiota noudatta-

en – karsisi helposti nämä tekstiä elävöittävät osuudet pois. Lähestymistapa tuonee kirjalle runsaasti myös niin sanottuja maallikkolukijoita – tieteen popularisointi on taitavasti hoidettu siis teoksessa itsessään. Kauniisti taitettu teos herättäneen lukijassa kiinnostuksen tutustua esitelyihin alueisiin, moni löytääkin maininnan itselleen tutusta alueesta tai kohteesta. Toisaalta rivitalojen kehityskertomusta lukiessa herää kysymys siitä, miten kaupunkeja on suunniteltu ja suunnitellaan ja erityisesti miten eri käyttäjäryhmät tuossa suunnittelussa otetaan nykyisin huomioon. Tätä näkökulmaa Riitta Nikulan inspiroimana tarkastellaan varmaan tulevissa tutkimuksissakin.

TkT, FT, DOSENTTI ANU SOIKKELI
OULUN YLIOPISTO

<https://doi.org/10.1111/9789522644190>

Bad Sillanpää olennaisempi kuin Korpilampi

Sami Outinen: Sosialidemokraattien tie kansantalouden ohjailusta markkinareaktioiden ennakkointiin. Työllisyys sosiaalidemokraattien politiikassa Suomessa 1975–1998. Into 2015. 401 s. ISBN 978-952-264-419-0.

Sami Outisen väitöskirja on ansiokas, koska se käsittelee kotimaisen ja kansainvälisen poliittisen historian ja politiikan tutkimuksen kannalta mielenkiintoista ajanjaksoa ja tutkimusongelmaa. Ansiona on pidettävä tekijän paneutumista laajaan kotimaiseen ja kansainväliseen kirjallisuuteen, monipuoliseen painettuun alkuperäisaineistoon ja selkeästi rajattuun, mutta

työläiseen alkuperäisaineistoon. Tekijä on kyennyt paikoitellen osoittamaan aiempien jopa vakiintuneiden yleispiirteisten tulkintojen puutteellisuuden ja tuomaan olennaista uutta tietoa. Esitys on pääosin luotettavaa ja laadukasta tutkimusta.

Oma pitkäaikaiseen tutkimukseen pohjaava käsitykseni poliittisesta toiminnasta on kovin toisenlainen kuin tämän väitöskirjan tulkinta. Outinen näkee strategisia valintoja ja linjauksia, suuren puolueen kykyä vaikuttaa yhteiskunnalliseen kehitykseen. Väitöskirjan tulkinta korostaa yhden keskiuuden ja ajoittain oppositiossa olleen puolueen vaikutusta yhteiskunnan, talouden ja työllisyyden kehitykseen. Voimavektorin suunta on siis puolueesta yhteiskuntaan, talouteen ja työllisyyteen. Eivätkö talouden suhdannevaihtelut ja rakennemuutokset maailmalla ja kotimaassa heiluttele enemmän Suomen puolueita kuin pieni SDP näitä suhdanteita ja rakenteita?

Voi myös epäillä, ettei SDP ollut edes suomalaisessa talous- ja työllisyyspolitiikassa niin vaikutusvaltainen, päättäväinen ja vahva kuin tämän väitöskirjan tulkinnat esittävät. Esimerkiksi Keskustapuolueen (myöhemmin Suomen keskustan) vahvat sisä-, talous- ja rakennepoliittiset valta-asetat jäävät tällaisessa tarkastelussa enemmän tai vähemmän katveeseen. Tekijän aiheen rajausta voi pitää sikäli ongelmallisena, että SDP uusi periaateohjelmansa puoluekokouksessa vuonna 1999, mikä mainitaan vain ohimennen alaviitteessä työn johdopäätösluvussa.

Teoksen rakenne on sikäli ongelmallinen, että pääkäsitteilylukuja on vain kolme. Näin itse tekstissä olevat käänteet, muutokset ja hienojakoisempi analyysi eivät nouse riittävästi esiin. Outisen ansioksi on luettava analyysin tarkkuus näiden päälukujen sisällä. Toisaalta tekijä vetee mutkia suo-

riksi johtopäätösluvussa, tiivistelmässä ja englanninkielisessä abstraktissa.

Tekijä olisi voinut usein rohkeammin ja selkeämmin korostaa niitä tutkimushavaintojaan ja tulkintojaan, joissa hän perustellusti päätyy uusiin tuloksiin. Olisi ollut kohtuullista, että esimerkiksi minun ja monen muun tulkintoja SDP:n talouspoliittisesta käänteestä keväällä 1977 olisi selkeämmin osoitettu puutteelliseksi. Itse korostin maaliskuussa pidettyä puolue-neuvoston kokousta, kun taas Outinen korostaa perustellusti tammikuun puoluetoimikunnan kaksipäiväistä kokousta Siuntion kylpylässä eli ”Bad Sillanpäässä”, joka on Kalevi Sorsan viittaus vuonna 1959 järjestettyyn Saksan sosialidemokraattien Bad Godesbergin puoluekokoukseen. Bad Godesbergissa SPD hyväksyi puolueohjelman, joka otti etäisyyttä marxilaisuuden dogmeihin ja suhtautui markkinatalouteen myönteisesti.

Tekijä hahmottaa johdantoluvussa melko laveasti tutkimuksellisia ja teoreettisia taustoja ja kysymyksenasetteluja. Kaikkia Outisen asettamia kunnianhimoisia tutkimustehtäviä ei juuri kukaan tutkija kykene yhdessä tutkimuksessa tai tässä tutkimuksessa käytetyn lähteaineiston pohjalta toteuttamaan. Tekijä onkin ansiokkaasti tyytynyt pääosin olennaisesti niukempaan tutkimuskysymykseen. Hän on keskittynyt SDP:n työllisyyspoliittisen ohjelmavaihtelun, aihepiiriin liittyvän aatteellisen ja ideologisen keskustelun, työllisyys- ja talouspolitiikan konkreettisen suunnittelun ja konkreettisen päätöksenteon kehitykseen ja keskinäisiin jännitteisiin mielenkiintoisella ja hedelmällisellä tavalla.

Teoksessa on tilastoliite, joka täydentää ja luo pohjaa yleispiirteiselle työllisyys-, rakenne- ja talouskehityksen tarkastelulle. Tutkimuksen lähde- ja kirjallisuuspohjasta voi todeta, että laaja kansainvälinen kirjallisuus on muuten käsit-

tääkseni hyvin huomioitu, mutta pidän puutteena sitä, ettei Göran Thernbornin kirjaa *Why Some Peoples are More Unemployed than Others* (1986) ole huomioitu.

Erityisenä ansiona voi pitää sitä, että aivan tutkimuksen loppuvaiheessa ilmestyneet Paavo Lipposen muistelmat ja Erkki Tuomiojan päiväkirjat on otettu huomioon. Puutteena taas on, ettei Tuomiojan vuoden 1980 pamflettia *Vaihtoehdotoman demokratian kritiikki* ole lainkaan huomioitu.

SDP:n työllisyys- ja talouspoliittisten kiistojen ajoittaiseen kärjistymiseen olisi saanut lisätä tarkkuutta paneutumalla Keijo Liinamaan muistivihkojen päiväkirjamerkintöihin ja pohdintoihin. Käytetyistä aineistosta olisi voinut nostaa esiin Tanskan sosialidemokraattien kokemusten, valintojen ja ristiriitojen pohdinnan SDP:n puoluetoimikunnassa 1970-luvun lopulla.

Tutkimuksen kannalta kahdesta talouspoliittisesta oppisuunnasta on uusliberalismi esitelty jo johdantoluvussa tiivistetysti ja selkeästi. Puutteena tosin voi pitää sitä, että oppirakennelmaan olennaisesti kuuluva negatiivinen tulovero tulee esiteltyä vasta paljon myöhemmin käsittelylukujen yhteydessä sivuilla 178–179 ja myöhemmin. Tämä puute voi johtua siitä, ettei uusliberalismin esittely perustu sen omiin pääteoksiin vaan pikemminkin uusliberalismin kritiikoiden kiteytyksiin. Esimerkiksi Milton ja Rose Friedmanin *Free to Choose: a Personal Statement* -teos vuodelta 1980 olisi auttanut kiteytyksen laadinnassa. Keynesiläisyys on toinen talouspoliittinen oppirakennelma, joka on työssä vahvasti esillä. Onkin hämmäntävää, että sen tarkempi kuvaus on kahdessa osassa vasta sivuilla 66 ja 102.

Outisen näkemykseen SDP:n ja SAK:n sosialidemokraattisen ryhmän vahvasta vaikutuksesta Suomen yhteiskuntapolitiikkaan on varmasti osaltaan vaikuttanut se,

että esimerkiksi talousneuvoston pöytäkirjat, komiteamietinnöt ja virkamiesvalmistelun lähteaineistot ovat jääneet tarkastelussa sivummalle.

Tekijä nostaa mielenkiintoisella tavalla aatteelliseksi ja talouspoliittiseksi käänteeksi SDP:n puoluetoimikunnan Siuntion kylpylässä käymän vaalianalyysin pohjalta tekemät poliittiset johtopäätökset ja uudelleenarvot. Sami Outinen tekee uskottavan ja perustellun tulkinnan olennaisesta käänteestä. Outinen korostaa tietoista toimintaa ja päättäväisyyttä ”Bad Sillanpää” -tulkinnoissaan.

Sami Outisen väitöskirja avaa uusia latuja Suomen poliittisen historian ja suomalaisen sosialidemokratian tutkimukseen. Laaja kotimainen ja kansainvälinen lukeneisuus on yhdistynyt eräiden keskeisten – volyymiltaan hyvin runsaiden – aineistojen perusteelliseen läpikäymiseen. Tämä on tuottanut uusia tietoja ja tulkintoja. On varmaa, että suomenkieltä osaavat Suomen ja Euroopan sosialidemokratian kehitykseen vuosina 1975–1998 paneutuvat tutkijat joutuvat paneutumaan huolellisesti tähän teokseen. Siitä on heille paljon apua ja hyötyä.

FT, YTT, DOSENTTI TAPIO BERGHOLM
HELSINGIN YLIOPISTO,
ITA-SUOMEN YLIOPISTO

Uusia näkökulmia Bill Clintonin hallintoon

Markus Kantola: Skills and Constraints. Bill Clinton's Presidential Leadership of Entitlement Reform, 1993–1999. Turun yliopisto 2014. 251 s. ISBN 9789512956685.

Bill Clintonista ja hänen presidenttikaudestaan on kirjoitettu lukuisia teoksia. Varsin vähän on kuitenkin historiallisia tutkimuksia hänen yrityksistään uudistaa yhdysvaltalaisen sosiaalipolitiikan korvauskäytäntöihin liittyvää lainsäädäntöä. Ainakaan niitä ei ole tarkasteltu Markus Kantolan tapaan käyttämällä tutkimuksen päämetodina psykologiaa. Tämä on uusi ja innovatiivinen tapa asian tarkasteluun, vaikkakaan ei täydellinen sekään. Kantola kertoo aivan oikein metodologiansa mahdollisuuksista ja rajoituksista, paikoin ehkä liiankin anteeksipyytävästi. Samaan aikaan hän istuttaa Clintonin persoonallisuuden niin vahvasti Stanley Reshonin psykoanalyttiseen teoriaan (ENEP eli *extraversion, intuition, feeling, and perception*), ettei Clintonin käytäytymiselle voi ajatella muita selityksiä.

Kantolan tutkimus perustuu laajaan ja monipuoliseen aineistoon, jossa on mukana myös haastatteluja. Tutkimus nojaa enemmän sekundäärisiin kuin alkuperäislähteisiin, mutta tämä on ymmärrettävää, koska Kantola tutkii niin vähän aikaa sitten sattunutta tapahtumaketjua. Sekundäärilähteisiin kuuluu sanoma- ja aikakauslehtiä, muistelmia ja tieteellisiä tutkimuksia, mutta myös ”journalistisia kirjoja”. Kantola käyttää lähteitään hyvin ja perustaa löytönsä niihin. Paikoin olisi

toivonut hieman suurempaa tarkkuutta lähdevitteisiin, sillä nyt kirjoittaja viittaa usein kokonaiseen kirjaan tai pitkään dokumenttiin, sen sijaan että olisi vitannut yksittäisiin sivuihin.

Kantola esittelee jotkut lähdeidensä kirjoittajat, mutta ei kaikkia. Tämä on yleinen synty suomalaisissa väitöskirjoissa ja muissakin tieteellisissä teoksissa. Markus Kantolan tapauksessa tämä käytäntö tekee lukijan tavallistakin epävarmemmaksi, kun hän ei aina tiedä, onko lainattu henkilö Clintonin hallinnon jäsen, tutkija, ulkopuolinen tarkkailija, vastustaja vai journalisti. En kaipaa pitkiä ja perusteellisia biografioita jokaisesta nimeltä mainitusta, mutta jos kaikista tietäisi kuka kukin on, olisi helpompi arvioida hänen lausuntonsa painoarvoa. Tieto esimerkiksi mahdollisesta Clintonin hallinnon jäsenyydestä antaisi lisäperspektiiviä tällaisen henkilön sanomisille. Kun Kantola kertoo jonkun lähteensä olevan professori, olisi hyvä tietää, minkä alan. Pelkkää uteliaisuutta ei ole tieto siitä, onko kyseinen professori valtiopoliin, psykologian vai slaavilaisten kielten professori. Se auttaisi lukijaa arvioimaan professorin lausunnon painavuutta ja asiantuntevuutta kyseisessä asiassa. Tämä on Kantolan työssä poikkeuksellisen tärkeää, koska joitakin lähteitä on käytetty vain kuvaamaan historiallisia tapahtumia, kun taas toiset ovat tärkeitä tukemaan Kantolan analyysia.

Kantola on valinnut neljä tapausta tutkiakseen, kuinka paljon Bill Clintonin kyvykkyys ja taidot ovat vaikuttaneet hänen lainsäädännöllisten aloitteidensa kohtaloon. Kantola on omistanut luvun kullekin tapaukselle ja jakanut luvut sitten lukuisiin alalukuihin. Kukin luku on esitetty hyvin ja antaa lukijalle kuvan siitä, mitä tapahtui ja miten se tapahtui. Kullekin tapaukselle on myös annettu suunnilleen saman verran tilaa, mikä

tekee työstä hyvin tasapainoisen. Ennen tapausten esittelyä ja analyysia, Kantola esittelee tutkimuskysymyksensä varsin selkeästi ja hänen johdantolukunsa luo hyvän katsauksen yhdysvaltalaisen hyvinvointivaltion historiaan. Tyypilliseen väitöskirjojen tapaan se on kuitenkin liian pitkä ja sisältää tutkimuksen kannalta tarpeetonta ja epärelevanttia aineistoa.

Markus Kantolan väitöskirja on erittäin kunnianhimoinen yritys. Tutkija on tehnyt runsaasti työtä, käynyt läpi suuren määrän tutkimusmateriaalia ja tuottanut luetavan ja ymmärrettävän väitöskirjan. Se avaa uusia näkemyksiä Clintonin kykyihin johtajana ja Yhdysvaltain sosiaalipolitiikkaan yleisemminkin. Nykyisen presidentin sairausvakuutusuudistuskin saa vähän taustaväriä.

VTT, EMERITUS-PROFESSORI
MARKKU HENRIKSSON
HELSINGIN YLIOPISTO

Ruotsalaisten elokuvien uusi tyttö

Heta Mulari: New Feminisms, Gender Equality and Neoliberalism in Swedish Girl Films 1995–2006. Omakustanne 2015. 273 s.

New Feminisms, Gender Equality and Neoliberalism in Swedish Girl Films 1995–2006 on kulttuurihistorian väitöskirja, joka yhdistää elokuvatutkimusta, sukupuolentutkimusta ja kulttuurintutkimusta. Kirjoittajan sanoin työn päätaivoitteena on Driscollin kirjan *Girls* vaikuttamana tutkia populaarikulttuurin ja kulttuurin teorian leikkauksia ruotsalaisen elokuvakulttuurin kontekstissa sekä selit-

tää ”uusien tyttöjen” ja ”uusien feministien” ilmiöiden esiintuloa ruotsalaisissa nuorisoeleokuvissa sekä julkisessa keskustelussa (s. 221). Tutkimus samanaikaisesti sekä haastaa angloamerikkalaisvaltaisen feministisen kulttuurintutkimuksen (seuraten Angela McRobbien tyttöjen kulttuurin tutkimusta) ja tyttöjä tutkimuksen että rakentaa niiden varaan, ja tarkastelee ruotsalaisen tyttöelokuvan välitteistä verkostoa ja sen kehittymistä rinnan feministisen teorian ja keskustelun kanssa. Sellaisena se sijoittuu suhteellisen uuteen ja jatkuvasti kasvavaan tyttöjä tutkimuksen kenttään ja erityisesti sen pohjoismaiseen osaan.

Väitöskirja lepää hyvässä tasapainossa kolmen tukijalan varassa. Sen analyysissä ja argumentoinnissa yhdistyy kolme osittain päällekkäistä tutkimus- ja keskustelutraditiota: feministinen historiantutkimus/genealogia ja erityisesti jälkistrukturalistinen lähestymistapa tietoon, valtaan ja subjektiivisuuteen; monitieteinen feministinen tyttöjä tutkimus ja nuorisoeleokuvia historiallisesta perspektiivistä tarkasteleva tutkimus. Materiaalin keskiössä on 19 elokuvaa, jotka Mulari vakuuttavasti esittelee uutena elokuvan lajityyppinä, *ruotsalaisena tyttöelokuvana*. Väitöskirja etsii vastauksia kolmeen kysymykseen: Millaisia kuvia ja käsityksiä ”uudesta tytöstä” elokuvat ja niiden intertekstit rakensivat? Miten elokuvat ymmärrettiin ja millaisiin kehyksiin ne asetettiin lehtiartikkeluissa, feministisissä aikakauslehdissä, tyttöjen aikakauslehdissä ja pedagogisissa julkaisuissa? Miksi tytöt olivat niin tärkeitä kyseisenä aikakautena, ei vain ruotsalaisessa ja kansainvälisessä nuorteneleokuvatuotannossa vaan myös keskusteluissa uudesta feminismistä ja postfeminismistä, sukupuolten tasa-arvosta ja uusliberalismista? (s. 16.)

Mulari tunnistaa kolme tyttöjen kuvaa: uuden/postfeministi-

sen tytön, tytön sukupuolten välisen tasa-arvon projektien subjektina sekä tytön aktivistina/ulkopuolelle suljettuna hylkiönä. Nämä kolme kysymystä vastaavat kolmea elokuvagenreä, nuorisokomedialla, melodraamaa ja dokumenttia, sekä kolmea teemaa, postfeminismiä, sukupuolten välistä tasa-arvoa ja uusliberalismia. Väitöskirjan ensimmäisen osan kontekstina on jälkistrukturalistisen ja queer-teorian vaikutus feminismiin, median rooli uudessa feminismissä sekä sukupolviologiikan merkitys. Toisessa osassa puitteina ovat ruotsalaisen hyvinvointivaltion historia, sen juuret sosiaalisessa suunnittelussa sekä ajatus kansankodista, jota globalisaation ja eurooppalaistumisen aikana yhä suuremmassa määrin asuttavat etniset ja kulttuuriset ”toiset”. Kolmas osa tarkastelee uusliberalismin vaikutuksia subjektiivisuuden ja toimeentulon muokkautumisessa.

Johtopäätökset antavat jossain mielessä ymmärtää, että nämä kolme genreä/kuvaa/diskurssia ovat kronologisia, ja tutkimuksessa on olemassa hienoinen jäykkyyden riski. Tutkimuksen lähestymistapa ja metodi vastustavat kuitenkin merkityksen lukitsemista ja herättävät lukijan huomaamaan, että vaikka ”uusi tyttö” on kulttuurisesti ja historiallisesti erottuva, kyseessä ei ole yksi yhtenäinen, singulaarinen subjekti, joka määrittäisi analysoitavana olevien diskursioiden kautta. Sen sijaan jokainen teema on monitahoinen ja jokainen kuva moninkertainen ja ristiriitainen, niin että ne näyttävät sisältävän ”uuden tytön” lisäksi hänen oman toiseutensa. Ensimmäisessä osassa girlpoweriin sulautunutta postfeminististä tyttöä verrataan uuteen feministiin, joka sekä laajentaa aiempaa feminististä agendaa että hylkää sen, ja on samanaikaisesti sekä keskiluokkainen ja heteroseksuaalinen että työväenluokkainen ja homoseksuaalinen. Toisessa osassa sukupuolten tasa-

arvoa edistävän ohjauksen tarpeessa oleva tyttö on sekä ruotsalainen tyttö, joka on epäonnistuneen valtiofeminismin tytär, että äskettäin saapunut muslimi- tai siirtolaistaustainen ”toinen”, joka tarvitsee erityistä (nykykaikasta) ohjausta. Kolmannessa osassa aktivisti on sekä postfeministinen individualistinen uusliberalistinen subjekti että anarkistinen uusliberalismin kriitikko.

Kautta koko väitöskirjan keskeisiä feministisiä seksuaalisuuteen, feminiinisuuden merkitykseen, tekiijyyden mahdollisuuteen ja esittämisen monitahoiseen politiikkaan liittyviä kysymyksiä käsitellään moninaisilla ja usein ristiriitaisilla tavoilla. Lukija vakuuttuu siitä, että vuosituhannen vaihteen ruotsalaisissa välitteissä feministisissä verkostoissa ja populaarikulttuurissa tyttö esiintyi sekä ”uutena” feministisenä subjektina että subjektina, jolla on historia. Tyttöä, jonka tulevaisuus oli sekä postfeministinen että poststruktuurialistinen, sekä uhanalainen että voimaantunut. Väitöskirja osoittaa tarkasti määritetyn arkiston intertekstuaalisen lähiluvun ja tiettyyn aikakauden keskittyvän kulttuurihistoriallisen työn arvon. Se nostaa myös esiin sen monimutkaisen ja ristiriitaisen aseman, jossa nuori naiseus edelleen on: samanaikaisesti kriisissä tai uhanalaisena ja eräänlaisena tulevaisuuden lupauksena, josta tulee vahvojen poliittisten ja esittävien panosten ja vaikutusten kohde. Väitöskirja on arvokas lisä kriittiseen naiseuden tutkimukseen.

Niin väitöskirjan vastaväittäjänä kuin myös siinä käsitellyn (elokuvalaisen ja feministisen) esittämisen subjektina ja objektina mieleeni nousee ”uuteen tyttöön” liittyvä keskeinen kysymys autonomisen subjektin ambivalentista tilasta. Näyttää siltä, että Mulari haluaa keskittyä enemmän tytön autonomiaan ja yksilöllisyyteen kuin tyttöön minkään yhteisön jäsenenä,

vaikka aineiston perusteella kyseinen tyttö on vanhempien (äitien/ feministien ja isien), opettajien, rakastajien ja ennen kaikkea toisten tyttöjen ympäröimä. Tämä tarkoittaa eron tekoa oletetun "kollektiivisen" feministisen menneisyyden ja välitteisen "individualistisen" nykyisyyden välillä. Tässä väitöskirjassa on paljon tyttöjä, kuten oli tutkittuna aikakautenakin. Jään miettimään, onko tytön singulaari-

suus nimenomaan seurausta niistä diskursseista, jotka tuottivat hänet ja tekivät hänestä ilmiönä ymmärrettävän; niistä diskursseista, jotka ehkä tyttöjen (feministisessä) toiminnassa ilmenevää ruumiillistunutta materiaalisuutta selvemmin ovat tämän väitöskirjan aiheena.

PHD, APULAISPROFESSORI ULRIKA DAHL
SÖDERTÖRNIN YLIOPISTO, RUOTSI

Kannentekijä eläkkeelle

Historiallisen Aikakauskirjan pitkäaikainen kansisuunnittelija ja Historian Ystävien Liiton tiedotuslehden taittaja Heikki Kalliomaa jää tämän numeron myötä eläkkeelle. *Historiallisen Aikakauskirjan* toimitus kiittää hyvästä yhteistyöstä ja toivottaa mukavia ansaittuja eläkepäiviä.

Erkki Lehtinen 6.8.1929– 6.4.2015

Erkki Lehtinen syntyi Hollolassa ja vietti lapsuutensa Pyhäjärvellä Kannaksella, jossa hän aloitti koulunsa. Hän lähti perheensä mukana evakkoon sodan sytyttyä, ja perhe päätyi lopulta Satakuntaan Huittisiin. Evakkotaipaleen aikana hän sairasti vaikean polion, jolla oli merkittävä vaikutus hänen myöhempään elämäänsä.

Lapsuuden vakava sairastuminen hidasti Lehtisen koulunkäyntiä. Lukion hän suoritti pääosin itse opiskellen ja tenttimällä Lauttakylän yhteiskoulun ymmärtäväsille opettajille. Ylioppilastodistus oli loistava, ja sen jälkeen tie vei Helsinkiin, jossa opiskelun alaksi valikoitui historia.

Opiskelu oli invaliditeetin vuoksi voimiltaan heikolle nuorelle miehelle raskasta, mutta monet ystävät kannustivat ja osakuntayhteisö tuki. Myöhemmät opiskelijapolvet saivat kuulla kuuluisasta Tannerin seminaarista, jossa 1950-luvun historian opiskelijoiden kärkihahmot kävivät tieteellistä keskustelua edullisen ruuan parissa.

Voimien puutteesta huolimatta tutkinnot seurasivat toistaan: FK 1954, FL 1957, ja vuonna 1961 Erkki Lehtisen väitöskirja hyväksyttiin korkeimmalla mahdollisella arvosanalla. Väitöskirjan aihe oli *Hal-*

lituksen yhtenäistämispoliittikka Suomessa 1600-luvulla. Aihe oli peräisin jo opintojen varhaisvuosilta, ja sen kehittymiseen johti Lehtisen opettajan Pentti Renvallin kannustus ja ohjaus.

Erkki Lehtisen opiskelut maisterista tohtoriksi tapahtuivat apurahojen turvin. Apurahoista keskeisimmät olivat Helsingin yliopiston kanslerin myöntämät nuorten tieteenharjoittajien apurahat vuosiksi 1957 ja 1958. Lehtisen suuresti kunnioittama Pentti Renvall oli tuolloin yliopiston kansleri, ja hän tunsu nuoren tutkijan lahjakkuuden ja tarmokkuuden.

Jyväskylän kasvatustieteelliseen korkeakouluun oli perustettu historian oppituoli vuonna 1958. Väittelyn jälkeen Erkki Lehtinen siirtyikin Jyväskylään assistentiksi. Lehtisen nuori vaimo Aira sai paikan Jyväskylän tieteellisestä kirjastosta ja perheen elämä vakiintui.

Assistenttina Lehtinen toimi vain vuoteen 1964 saakka, jonka jälkeen hän siirtyi valtion humanistisen toimikunnan nuoremmaksi ja sitten vanhemmaksi tutkijaksi, kunnes tuli valituksi Jyväskylän yliopiston Suomen historian apulaisprofessorin virkaan elokuun alusta 1968.

Erkki Lehtinen edusti tutkijana vankkaa kansallista linjaa. Hänelle sanat Suomi, isänmaa, kansa, kansallisuus tai patriotismi eivät olleet vain termejä, vaan niiden perustalle rakentui hänen koko tutkija- ja henkilökuvansa. Kun hänelle kirjoitettiin vuonna 1989 juhlakirja hänen täyttäänsä 60 vuotta, se sai nimekseen Heikki Klemetin Ruonan taistelun muistomerkkiin riimittelemät sanat: *Pysy lujana omalla maalla!* Nimi kuvasi Lehtisen ajattelua ja arvomaailmaa hänen oppilaidensa mielestä, ja nimi oli Lehtiselle itselleenkin mieleen.

Erkki Lehtisen merkittävä tutkijanura jatkui väitöskirjan jälkeen sen viitoittamalla tiellä. Väitöskirjan kanssa samana vuonna ilmestyi hänen laaja artikkelinsa Suomen kameraalisesta keskushallinnosta 1600-luvulla. Vuonna 1969 tutkijakausien jälkeen ilmestyi monografia Suomen varhaishistorian ja ristiretkikauden kuvasta uskonpudistus- ja suurvalta-aikana.

Laaja-alaista kokemusta histori-
antutkijana toivat Erkki Lehtiselle laajat pitäjänhistoriatyöt: *Lapuan historia I: Asutuskaudelta Suomen sotaan* vuonna 1963; *Suur-Ulvilan historia I: Keskiajalta 1860-luvulle*

vuonna 1967 ja yhdoin *Lapuan historia II: Suomen sodasta pitäjäkauden loppuun* vuonna 1984. Paikallishistoriatyössä kaikki meni oivallisesti niin kauan kun pysyttiin Lehtiselle tutulla Ruotsin vallan ajalla, mutta ongelmat kasvoivat siirryttäessä uudempiin aikoihin. Lehtisen tutkijakuva ja tutkimusfilosofia oli sellainen, että jokainen lähde oli käytävä lävitse, ja työtavan piti olla täydellinen. Kun uudempina aikoina lähteistön määrä kasvoi nopeasti, työ oli muuttua ylivoimaiseksi.

Erkki Lehtisen tutkijauran eräs merkittävä osa liittyi nuijasotaan vuosina 1977–1978. Professori Heikki Ylikangas oli julkaissut teoksensa *Nuijasota*, jossa hän pyrki pääsemään 1500-luvun sisältönsä vähäisten lähteiden taakse ja muodostamaan uudenlaisen kuvan mainitusta kriisistä Suomen historiassa. Syystä, jota en tunne, kirjan arvostelukappale päättyi Erkki Lehtisen pöydälle, ja siitä seurasi uusi nuijasota.

Lehtinen kävi teoksen kimpun klinisellä huolellisuudella, ja myöhemmin haltuuni joutuneen arvostelukappaleen sivut täyttivät hänen huomioistaan. Työstä seurauksena oli tiivis ja hurja keskustelu *Historiallisen Aikakauskirjan* sivuilla, enkä muista, että lehden seuraavaa numeroa olisi koskaan odotettu yhtä palavasti kuin tuolloin. Sanan säilät kävivät korkealla ja kapinaa olisi varmaan jatkunut vaikka kuinka kauan, ellei aikakauskirjan toimitus olisi katkaissut keskustelua.

Yliopistollisena opettajana Erkki Lehtinen oli vahva ja vaativa, jos kohta hänen perinteinen ja perin pohjainen luennointityylinsä ei aina aivan sopinut uudistuvan yliopiston ihanteisiin. Lehtinen tahtoi jakaa täsmällistä tietoa ja vaati sitä myös sisältyvän tenttivastauksiin. Tämä ei aina kaikkia miellyttänyt.

Erkki Lehtinen jäi eläkkeelle täysin palvelleena 1990-luvun puolivälissä. Viimeiset virkavuodet hän

oli kamppailut polion jälkiseurauksien kanssa, ja taistelu jatkui eläkkeellä. Vähitellen hänen liikkumisensa väheni, ja viimeiset vuotensa hän vietti kotonaan eläen kuitenkin täyttä elämää. Ajatuksen liekki paloi kirkkaana, ja ystäväpiirin jäsenet olivat häneen yhteydessä käyntien ja puhelimen välityksellä. Ajatus ja muisti toimivat loppuun saakka, vaikka väsymys väsi ja vähensi aktiivisuutta. Hän seurasi maailmaa ja sen tapahtumia edelleen kiinnostuneena ja ajatteli.

Kaikkiaan Erkki Lehtinen oli erittäin sivistynyt mies. Aikansa lapsena hän oli klassikkonsa luenut, erittäin kielitaitoinen, perillä kulttuurista, loistava keskustelija, retoriikan eri lajit tunteva ja monipuolinen kirjallinen kyky. Sellaisia miehiä ei enää juuri ole olemassa eikä uusia synny. Yliopiston opettajana ja professorina hän edusti aikaa, jolloin suomalainen yliopisto oli parhaimmillaan ja sen taso korkeimmillaan.

TEPPO VIHOLA

Kukoistava keskiaika

Suomalaiset keskiajantutkijat joka toinen vuosi kokoava konferenssi *Dies Mediaevalis* järjestettiin Helsingissä 19.–21. maaliskuuta. Kolmielisen konferenssin teema oli väljästi ymmärrettyinä suhteet, ja esitelmissä aihepiiriä lähestyttiin useasta eri näkökulmasta. Huomiota saivat muun muassa perhe-suhteet, ystävyys, tunteet, valta, hallinto, hierarkiat, uskonharjoituksen käytännön ilmenemismuodot, vähemmistöt ja jopa keskiaikainen virantäytkölkulttuuri osaksi tutunkuuloisine lieveilmiöineen. Suurin osa esitelmänpitäjistä tunnui perustavan tutkimuksensa nimenomaan kirjallisiin lähteisiin,

mutta konferenssissa tuotiin paljon esiin monitieteisen ja -lähteesen tarkasteluotteen merkitystä keskiajan kulttuuria ja olosuhteita tutkittaessa. Läsnaölijat edustivatkin useita eri tieteenaloja, ja osa esitelmistä perustui enemmän aineellisen kulttuurin jäännöksiin.

Esitelmien sisältö samoin kuin suomalaisten keskiajantutkijoiden muukin toiminta kertoo paitsi sujuvasta tieteidenvälisestä vuoropuhelusta myös keskiajantutkimuksemme vahvasta kansainvälistymisestä. Suomen ulkopuolella tapahtuvan tutkimuksen seuraaminen ja siihen osallistuminen seminaari-, arkisto- ja tutkijavierailujen sekä myös muilla kuin suomeksi ja ruotsiksi kirjoitettujen julkaisujen kautta on keskiajantutkimuksen kentillä itsestäänselvyys silloinkin, kun oma tutkimusaihe kohdistuu ”vain” Suomen historiaan. Moni tutkija on myös saavuttanut kansainvälisillä tutkimusaiheillaan tunnetutun aseman ulkomaisten kollegoidensa silmissä.

Jos suomalaisten keskiajantutkijoiden kansainvälisyyttä jokin yhä rajoittaa, niin rahoituksen riittämättömyys eikä suinkaan tutkijoiden haluttomuus tai osaamattomuus. Säälä, ettei Tieteiden talossa järjestettyä tilaisuutta ollut markkinoitu naapurustossa ahkeroilville Opetus- ja kulttuuriministeriön byrokraateille – olisi tullut suomalaisen tutkimuksen korkea taso selväksi ihan jo muutamaa esitelmää kuuntelemalla ja katselemalla. Konferenssia pitempään seuraamalla aiheiden kirjo olisi puolestaan osoittanut, että yliopistoille sälytetyistä profiloituvaa tutkimusta huolimatta ”päälekkäisen tutkimuksen” vaara ei ole Suomessa kovin konkreettinen huolenaihe.

Seuraavan, vuonna 2017 järjestettävän konferenssin pitopaikaksi päätettiin ainakin alustavasti Hämeen linna. Keskusteluissa ideoitettiin kansainvälisyyden hengessä myös konferenssin järjestämistä joskus vaihteeksi Suomen rajojen

ulkopuolella, esimerkiksi Tukholmassa tai Tallinnassa.

Dies Mediaevals -konferenssin yhteydessä on vuodesta 2002 myönnetty Valoisa keskiaika -kunniamaininta jollekulle keskiajantutkimuksen saralla ansioituneelle tutkijalle. Tällä kertaa keskiajantutkimuksen seura Glossa ry. myönsi sen Turun yliopiston professori Kaisa Häkkiselle, joka on edistänyt monipuolisesti kielihistoriallista tutkimusta suomen kielen vanhoja muotoja ja rakenteita selvittämällä. Häkkinen ja hänen johtamansa työryhmät ovat muun muassa tutkineet Mikael Agricolan kieltä ja julkaisseet 1500-luvun suomenkielisiä teoksia, siis vanhinta suomenkielistä kirjallisuutta, lähdejulkaisuna.

Lähteet ovat tärkeitä kaikille historian tutkijoille. Keskiajantutkimusta vilkastuttaa se, että kirjamuotoisten lähdejulkaisujen ohella lähteitä on teknologian kehittymisen myötä digitoitu. Suomella on edustus myös Euroopan laajuisessa *Medieval Cultures & Technological Resources* -infrastruktuurihankkeessa, joka pyrkii edistämään kaiken keskiajalla tuotetun kirjallisen aineiston digitoimista. Digitoiminen ei tietenkään ole itsetarkoitus, vaan siihen kuuluu elimellisenä osana aineiston luettelointi ja kuvailu sekä aineiston julkaiseminen internetin kautta tietokantana, jolloin ne ovat tutkijoiden ja kaikkien kiinnostuneiden ulottuvilla.

Ulkomailla koottujen tietokantojen lisäksi Kansallisarkiston alati täydentyvä Digitaaliarkisto sisältää myös keskiajantutkijaa hyödyttäviä kotimaisia asiakirja-aineistoja, ja Kansalliskirjaston verkkosivujen yhteyteen avattu Fragmenta membrana -tietokanta tuo käytettäväksi tuhatmäärin fragmentteja eli keskiaikaisten asiakirjojen osia ja yksittäisiä sivuja, joista monet ovat säilyneet siksi, että aikaisemminkin osattiin kierrättää ja varsinkin vahvat pergamenttisivut olivat käytännöllisiä tilikirjojen ja muiden hallin-

nollisten asiakirjasarjojen kansimateriaaleina. Etenkin uskonpuhdistuksen aikana ja jälkeen katolisia käsikirjoituksia pilkottiin ennen muuta voudintilien kansiksi; hajotettuja teoksia on digitalisoinnin avulla taas mahdollista lähestyä enemmän kokonaisuuksina.

Suomessa on lisäksi parhaillaan käynnissä kaksikin kansallista, mutta kansainvälisen yhteistyön puitteissa toteutettavaa keskiajantutkimukseen liittyvää tietokantaja infrastruktuurihanketta. Näistä toinen on Diplomatarium Fennicum -hanke: sen puitteissa julkaistaan uudelleen Reinhold Hausenin julkaisema lähdejulkaisu *Finlands medeltidsurkunder*. Se on jo verkossa Diplomatarium Fennicum -nimisenä, mutta edellyttää lähdekriittistä läpikäyntiä ja tietysti myös täydentämistä – monissa ulkomaisissa arkistoissa Vatikaanin arkistoa myöten on asiakirjoja, jotka eivät olleet Hausenin käytettävissä. Toinen yhtä tärkeä hanke on puolestaan Codices Fennici, jonka puitteissa luetteloidaan ja digitoidaan kaikki Suomea koskevat keskiajalla ja 1500-luvulla kirjoitetut käsikirjoitukset, joiden joukossa on muun muassa lakitekstejä, liturgisia kirjoja ja tuomiokirjoja. Hankkeet ovat siis toisiaan tukevia, sillä Diplomarium Fennicum -hanke keskittyy pääsääntöisesti lyhyempiin asiakirjoihin eli niin kutsuttuun kirjeaineistoon ja Codex Fennici siis tavallisesti pitempiin ja ”kirjamuotoisiin” käsikirjoituksiin.

Kaiken inhimillisen toiminnan tarkoituksiin kuuluu myös toiminnan jatkuvuuden varmistaminen, mikä tieteessä tarkoittaa valmiuksien ja kiinnostuksen siirtämistä uusille sukupolville. Useassa Suomen yliopistossa tieteiden rajat ylittävää yhteistyötä ei tehdä vain tutkimuksen vaan myös opetuksen saralla. Monissa Suomen yliopistoissa on luotu erityisiä keskiajan tutkimuksen opintokokonaisuuksia tai ainakin kurssikokonaisuuksia, ja niiden kuten myös tutki-

muksen korkeasta tasosta ja monipuolisuudesta vastaavat yliopistoihin perustetut monitieteiset varhaisemman historian tutkimuskeskukset. Keskiajantutkimuksen näkyvä läsnäolo tutkimus- ja opetusohjelmassa onkin paras osoitus yliopiston kuin yliopiston ajantasaisuudesta.

Keskiajantutkimus on vanhaan ollut edelläkävijä ja suunnannäyttävä – eihän modernia historian tutkimusta edes olisi olemassa ilman lähdekritiikkiä, jonka varhaiset keskiajantutkijat kehittivät.

MARKO LAMBERG

Yhdysvaltalaiset arvot puntarissa Oulun yliopistossa

Merkittävä Yhdysvaltain tutkimuksen kansainvälinen konferenssi, *NAAS 2015 Conference on American Studies*, pidettiin Oulun yliopistossa 11.–13.5.2015 teemalla ”American Values: Public Virtues, Private Vices?”. Pohjoismaiden yhteisen Yhdysvaltain tutkimuksen yhdistyksen – *Nordic Association for American Studies* (NAAS) – vuodesta 1961 pidetyn konferenssin järjestämisvuoro oli tänä vuonna suomalaisilla, ja ensi kertaa se pidettiin Oulussa. Kolmipäiväisen konferenssin teemana oli yhdysvaltalainen arvokeskustelu, josta kiinnostuneita puhujia saapui Ouluun lähemmäs sata, kaukaisimmat Japanista asti. Mukana oli luonnollisesti myös kymmeniä yhdysvaltalaisia puhujia.

Avajaisten pääpuhujia ulkoministeri Erkki Tuomioja nosti puheessaan esiin historiallisen tiedon

väärinkäytön vaarat. Esimerkiksi hän nosti muun muassa kiistan armenialaisten kansanmurhasta, jota käydään nimenomaan siitä, pitääkö kyseistä traagista tapahtumaketjua, jota kukaan ei sinällään kiistä, kutsua juuri kansanmurhaksi ja onko tästä riitelemisen historiallisen ajattelun edistämistä. Positiivisena esimerkkinä ministeri Tuomioja mainitsi erikseen Saksan tavan selvittää maan 1900-luvun kauhistuttavaa historiaa menneisyyden hallitsemisen käsitteen kautta. Yhdysvaltalaisesta tavasta käsitellä historiaa Tuomioja löysi sekä hyvää että huonoa, korostan historioitsijan vastuuta oloissa, joissa hallitusvalta ei lähtökohtaisesti puutu historiankirjoittamiseen. Historian ymmärtäminen voi parhaimmillaan lieventää maailmanpolitiikan vastakkainasetteluja. Euroopan unionille ministeri ehdotti jonkinlaisen yhteisen säännösten luomista, jotta arkistot olisivat kaikille tasapuolisesti avoimena, toisin kuin Euroopassa on asianlaita nykyään.

Yhdysvaltain tutkimus on lähtökohtaisesti monitieteinen tutkimusala, kuten professori Markku Henriksson avajaisten toisena puhujana korosti. Konferenssissa kuultiinkin esitelmää niin kulttuurintutkimuksen, kirjallisuustieteen, politiikan kuin antropologian ja naistutkimuksenkin aloilta. Avajaispäivän muista puhujista mainittakoon Yhdysvalloissa hyvin tunnettu norjalainen Faulkner-spesialisti Hans Skei ja Helsingin yliopiston yhdysvaltalaisen kirjallisuuden professori Bo Petterson. Samoin kuultiin erittäin kiinnostavia esitelmää esimerkiksi Vietnamin sodan veteraaneista (Elise Lemire, New York), Yhdysvaltain asevoimien julkisesta kuvasta (Outi J. Hakola, Helsinki) sekä Robert Ludlumien kuuluisasta Bourne-kirjasarjasta kylmän sodan kontekstissa (Sami Heikkinen, Oulu).

Toisen päivän esitelmissä korostui erityisesti Yhdysvaltain monen-

kirjava siirtolaisuushistoria, unohtamatta siirtolaisuuspolitiikan synkkää puolta. Kiinalaissiirtolaisuutta käsiteltiin peräti neljässä esityksessä, kuten Anna-Leena Korpjärven (Helsinki) esityksessä ”The Chinese Must Go!”. Myös NAASin Orm Øverland-palkinto parhaasta opiskelija-esitelmästä myönnettiin siirtolaisuutta käsittelevästä artikkelikäsitelmästä ”Dining with Friends, Bonding with Kin: Commemorating International Swedish and American Relations through Settler Colonialism and Race, ca. 1930–1950” Adam Hjorténille Tukholman yliopistosta. Samoin yhdysvaltalaisille erityisen rakasta Yhdysvaltain perustuslain tulkinnan historiaa ruodittiin peräti kolmessa mainiossa esityksessä, puhujina Alan Kirk (Arkansasin yliopisto), Mark C. Miller (Clarkin yliopisto) ja Jonathan Lagerquist (Helsingin yliopisto).

Kolmipäiväisen konferenssin viimeisen päivän erityisteemaksi nousivat rotukysymykset ja Yhdysvaltain perustamiskauden historiankirjoitus, joka liittyy läheisesti jo Tuomiojan esille nostamaan ajatukseen Yhdysvaltain historian erityisyyksistä (*exceptionalism*). Sen pohjana pidetään Yhdysvaltain vuoden 1776 vallankumouksen ihanteita tasa-arvosta ja ihmis-oikeuksista, joita Yhdysvallat katsoo perustamisestaan lähtien edistäneensä myös muualla maailmassa, vaikka keinoista ja onnistumisen mahdollisuuksista on aina kiisteltä – myös Yhdysvalloissa. Harvardin oikeushistorian professori Annette Gordon-Reedin esitelmässä nousi esiin myös Yhdysvaltain nykyiseen arvokeskusteluun olennaisesti liittyvä teema siitä, kuinka itse perustamiskauden ihanteet onnistuttaisiin kirjoittamaan historiallisesti kaikkia kansanryhmiä yhdistäväksi huolimatta siitä, että monet perustajaisistä olivat orjanomistajia. Toisin kuin musta väestönosa, suurin osa nyky-yhdysvaltalaisista ei voi lainkaan jäljittää

omia sukujuuriaan Yhdysvalloissa perustamiskauden aikaan, vaan vasta 1900-luvun vaihteen suureen siirtolaisaaltoon. Tämä ei kuitenkaan ole estänyt valkoista väestönosaa samaistumasta perustamiskauden edistysellisiin ihanteisiin. Perustamiskauden historiankirjoituksesta kuultiinkin useita esitelmää, esittäjien joukossa peräti neljä yhdysvaltalaisista historian Pulitzer-palkittua tutkijaa, Alan Taylor, Gordon Wood ja Daniel Walker Howe sekä jo mainittu Annette Gordon-Reed.

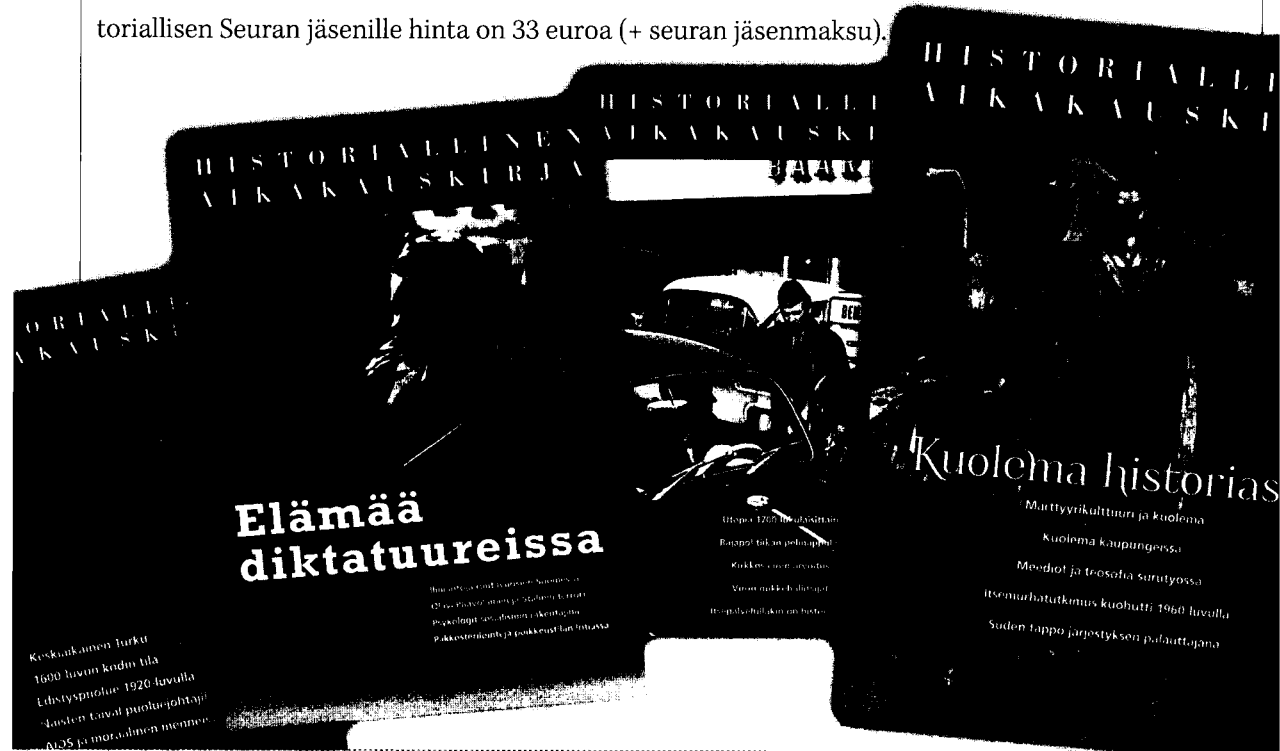
Konferenssijärjestelyistä vastasivat Suomen Yhdysvaltain tutkimuksen seura FASA (*Finnish American Studies Association*) sekä Oulun yliopiston humanistinen tiedekunta. Erityiskiitoksen järjestelytoimikunta esittääkin tässä yhteydessä dekaani Paula Rossille. Nimekkään vierailijakaartin ansioista järjestelyihin saatiin myös yksityistä rahoitusta ja tarjouksia useilta kansainvälisiltä kustantajilta koskien mahdollista konferenssijulkaisua. Konferenssin yhteydessä pidetty NAAS:n yleiskokous valitsi uudeksi puheenjohtajakseen Helsingin yliopiston tuoreen Yhdysvaltain tutkimuksen professori Mikko Saikun. Puheenjohtajan kausi muutettiin samalla peräti nelivuotiseksi, jotta pohjoismaiden painoarvo ja osaaminen korostuisivat uudella tavalla myös Euroopan Yhdysvaltain tutkimuksen yhdistyksessä (EAAS, *European Association for American Studies*). Mainittakoon lisäksi, että myös NAAS:n vertaisarvioitun *American Studies in Scandinavia* -aikakauskirjan päätoimittajuus on suomalaisissa käsissä, kun päätoimittajina jatkavat Ari Helo Oulun yliopistosta ja Pirjo Ahokas Turun yliopistosta. Seuraava NAAS-konferenssi järjestetään Tanskan Odensessa vuonna 2017.

FT, DOSENTTI ARI HELO
OULUN YLIOPISTO

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2015

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä on teemakokonaisuuksia, yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelua ja kirja-arvioita.

Nyt on aika tilata vuoden 2015 vuosikerta. Se maksaa 45 euroa, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 euroa (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman
Historian Ystävien Liitto
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Tilauksen voi tehdä myös verkossa osoitteessa:
www.historiallinenaikakauskirja.fi

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09-228 69351 tai osoitteeseen Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja: Raimo Parikka, PL 54, 00014 Helsingin yliopisto, puh. 050-538 9476, sähköposti raimo.parikka@helsinki.fi

Toimitussihtööri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Käsikirjoitukset: Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostitse word- tai rtf-tiedostona päätoimittajalle osoitteeseen marko.lamberg@historia.su.se tai marko.lamberg@uta.fi.

Tilaaminen: Lehden voi tilata oheisella tilauskupongilla tai verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa www.historiallinenaikakauskirja.fi.

Tilaaajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2015: Historian Ystävään Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €.

Vuosikertatilauksessa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 16 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma–pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001–2010 8 € ja vuodet 2011–2013 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävään Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Kari Teräs*
Varapuheenjohtaja: dosentti *Tiina Kimmunen*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävään Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, tiedekirja@tsv.fi. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

■
Keskiaikaisen Turun katujen jäljillä

■
Venäjän siirtomaapolitiikka Siperiassa

■
Neuvostoliiton suomalaiset historian kirjoittajina

■
Tulenkantajat 1930-luvulla

■
Miestenlehti yhteiskunnallisen keskustelun foorumina
■